

Lymbus

Művelődéstörténeti Tár

IV.

Szeged, SCRIPTUM KFT.
1992

A borítón *Christoph Plantinnak* a
De libero arbitrio et meritis bonorum operum
assertio catholica (Antwerpen, 1575)
című kiadványán használt nyomdászjelvénye
látható

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár IV.

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
IV.

Szerkeszti
MONOK ISTVÁN   PETNEKI ÁRON

ISSN 0865-0632

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
IV.

Szeged, SCRIPTUM KFT.
1992

**Készült
a József Attila Tudományegyetem
Központi-Könyvtárában**

Lektorok

**Lázár István Dávid
Ötvös Péter**

**Megjelent
a SCRIPTUM KFT. és az
Illyés-Alapítvány támogatásával
a Kulturális és történelmi emlékeink feltárása,
nyilvántartása és kiadása főirány
programja keretében**

TARTALOMJEGYZÉK

SZELESTEI L. LÁSZLÓ: Hranicae Mátyás bejegyzései egy Eber-féle Calendarium historicumban	1
SZABÓ ANDRÁS: Jonathas Daniel levele Wittenbergből Caspar Pilciushoz	37
SZABÓ ANDRÁS: Istvánffy Miklós levelei Rákóczi Zsig- mondhoz	41
BALÁZS MIHÁLY—MONOK ISTVÁN; TAR IBOLYA (ford.): Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaelé Bruto történetírói módszeréről (1594—1598)	47
KULCSÁR PÉTER: Paulus Simoni téziszüzete	83
SÁVAI JÁNOS: Pázmány és a szomaszkok	117
TONK SÁNDOR: Rozgonyi Varga János önéletírása	135
Mutató	169

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Hranicae Mátyás bejegyzései egy Eber-féle Calendarium historicumban

A naplók, kalendáriumi bejegyzések becses történeti források. Többnyire nem a bejegyző személye, hanem a feljegyzett adatok teszik azzá: gazdasági, családtörténeti, egyháztörténeti stb. szempontból.

A Paul Eber szerzeményeként, először 1550-ben, majd a 16. században még sokszor kiadott Calendarium historicum népszerűségét a naponként külön lapra írt történeti eseménynaptár biztosította. Egy-egy napra eső évfordulókról néhány sorban tudósít, a lap felületének további része üresen maradt. A nyomda által üresen hagyott papírfelület a könyv tulajdonosát gyakran ösztönözte a megjelölt szöveg helyi eseményekkel való kiegészítésére s időbeli folytatására, egyúttal pedig lehetőséget nyújtott családi események rögzítésére.

Hazai gyűjteményeinkben nem ritka a Paul Eber-féle Calendarium historicum. Egyes példányok bejegyzéseit már a 18. században felhasználták történeti forrásként,¹ mások napjainkig kiaknázatlanul lappangtak.²

A Győri Egyházmegyei Könyvtárban XVIII.7.44. jelzet alatt őriznek egy példányt,³ mely mindeddig elkerülte a kutatók figyelmét. A kötetben közel hatszáz feljegyzés található, jórészt Hranicae Mátyás tollából. Szöveggözlésünkben ennek csaknem felét közzé tesszük. Az elhagyottak a kötet nyomtatott soraira vonatkozó és a történeti múltat illető, nem személyes jellegű közlések, nagyobbrészt cseh(szlovák) nyelven.⁴

Hranicae Mátyásról,⁵ a bejegyzések többségének írójáról a szakirodalomban éppencsak említést találtunk: 1617-ben nagytapolcsányi senior, assakürti lelkész.⁶ Bejegyzései alapján életrajzával, családi körülményeivel, verseivel, környezetével ismerkedhetünk meg. 1569-ben született. 1586-ban a bajmóci iskola vezetésével bízta meg Wranka Pál. 1596-ban Nicolaus Blum superattendens Brigában avatta lelkésszé. 1602-től Zsámbokréten, 1607-től Kovarcon lelkész. Azt a minden bizonnyal megbízható adatot, hogy kürti lelkész lett, nem jegyezte fel. 1616. április 21-től nagytapolcsányi senior. Az utolsó tőle származó bejegyzés 1618 nyaráról való^{6a}. Nővére 1591-ben Wranka Pál felesége lett, ő maga 1595-ben sógora korábbi házasságából született lányát, Wranka Krisztinát vette feleségül. A Wranka család 16. század végi családi körülményeiről is sokat

megtudunk, a mellékletben összeállított jegyzékünkben négy iskolamester illetve lelkész neve fordul elő. Hranicae fitestvére, Cothurnius György nemcsak családi adataival kerül elő, hanem 1602-ben török elleni harcáról is szó van.

Hranicae Mátyás nem járt külföldi egyetemre. A felső-magyarországi szlovákság több lelkészéhez hasonlóan a szomszédos Brigában ordináltatta magát.⁷ Műveltségét hazai iskolában szerezte. Ezért egy különösen jelentősnek ítélt adatra külön felhívjuk a figyelmet. Orlando di Lasso halálakor (1593. júl. 17.) annak dicséretét az alábbi módon jegyezte fel: zenei összhangzatai nemcsak a lelket gyönyörködtetik, hanem a testet is megindítják. Aki Lassus szerzeményeit nem szereti, az a nagyon barbár szkiták közé való. E vélemény kialakításához ismeretek és élmények kellettek, s azok megszerzése hazai földön történt, így az adat bizonyíték a hazai iskolázás ezirányú színvonalára. Hranicae átlagon felüli képességét tanúsítják Calendariumba beírt versei is.

Iskolamesterekről és lelkészekről írt feljegyzései több esetben egyedüli forrást jelentenek. Az országosan jelentős személyek (pl. Nyáry István, a Thurzók, Révay Ferenc, Illésházy István, Rueber János) egy-egy életrajzi adata – általában haláluk ideje – mellett gyakoriak a polgárokról feljegyzett adatok. Innen szintén megemlítünk két fontosnak vélt adatot. Többször esik szó harangokról. 1599. augusztus 7-én Oborowsky János öntötte a bajmóci nagyharangot, melyre köriratként a Hranicae által szerzett disztichon került. 1616. október 14-én meghalt Joannes Pictor Zsámbokréntensis. Vajon foglalkozást jelent még a név? 1586. augusztus 21-én elhunyt Radvánszky György. A Hranicae által feljegyzett adat mellé egy másik kéz a temetésről és ott való szerepléséről szóló tudósítást toldott.

A Paul Eber-féle nyomtatott történelmi adatokat többször kiegészítette. Gyakran fűzött magyar és cseh eseményekhez megjegyzést.⁸ Korához közeledve persze egyre több a feljegyzés, s ezek elsősorban a törökök elleni harcokra vonatkoznak. Személyessé azonban csak testvérének Székesfehérvárnál történő fogságba esésekor válik a hang. Az általunk most nem közölt cseh nyelvű bejegyzések közül mintegy ötven a tizenöt éves háború egy-egy eseményét rögzíti rövid mondatban. A környéket a Bocskai-felkelés eseményei érintették. Több esetben részletezi a helyi villongásokat. Megörökít rablásokat, betöréseket, útonállást. Feljegyzett természeti csapásokat és rendellenességeket.

A *Calendarium historicum*okba írt bejegyzésekről már a 18. században másolatok készültek. Az alábbiakban néhány ilyen ismertetünk, majd érdekesebb, a szakirodalom által még fel nem használt feljegyzésekről szólnunk. Mindkét esetben figyelünk a Hranicae bejegyzéseivel azonos időben és környezetben rögzített adatokra.

Az első bejegyző neve alapján Briccius Kokavinus naplójának nevezik az 1564-ben kiadott *Calendarium historicum* kéziratos bejegyzéseit, melyekről a 18. században több másolat készült. A P. J. és Lautsek Márton magyarázó jegyzeteivel ellátott másolat⁹ kronológiai rendet követ, Kokavinus feljegyzéseihez mutatót is tartalmaz. A további bejegyzők elkülönítetten: a bajmóci születésű Matthaai Menyhért, aztán Bocatius János, Demeter András és Sándorffy Mihály (az utóbbi már a 18. század elején). Más másolatok a bejegyzéseket hónaponként, azon belül naponként közlik, bejegyzésenként megadva az évet és monogramokkal a bejegyző személyét. Lautsek Márton 1754-ben készített ilyen másolatot,¹⁰ az elejére odamásolva Dobai Székely Sámuel bejegyzőkre vonatkozó megjegyzését. Wagner Károly másolata¹¹ szintén ilyen, szövegében azonban eltérések akadnak, főleg a rövidítések feloldásában, de néha másutt is. A 18. századból még egyéb másolatok is maradtak fenn,¹² nyomtatásban azonban a mai napig sem jelent meg e becses forrás. Az eredeti bejegyzéseket őrző *Calendarium historicum* hollétéről nem tudunk.

Thury András (1555–1625) egy másik *Calendarium historicum* bejegyzője. Zsolnai születésű. Mosócon és Túrócszentmártonban, majd Bitsén rektor, 1589-től osztrolúcai, 1607-től póniki (Zólyom vármegye) lelkész. Schulek Mátyás által készített időrendi másolat kettő is maradt fenn.¹³ Thury életrajzi adatokban bővelkedő feljegyzésein kívül 1613-ban önéletrajzát is beírta e kötetbe. A bejegyzések egyes adatai a tudományos szakirodalom részévé váltak, az egész forrásról azonban nyomtatott kiadás nem készült. Az eredeti bejegyzéseket őrző *Calendarium historicum* hollétéről nem tudunk.

Dorothicius Tamásnak és hasonló nevű fiának *Calendarium historicum*át szintén 18. századi másolatokból ismerjük.¹⁴ Az eredeti kéziratot 1756-ban Velovicz Gábor másolta le, elkülönítve a két bejegyzőt, de a bejegyzéseket nem helyezte időrendbe. Idősebb Dorothicius Tamás 1584-től Mosócon tanult. A bejegyzések között Dorothicius által szerzett latin nyelvű versek is akadnak, az egyéb bejegyzések nyelve itt-ott szlovákra vált. Velovicz a feljegyzésekről készült

másolatából kivonatolta az 1570–1625 közötti rózsahegyi iskolamesterek sorrendjét (21 személy) és az 1577–1625 közötti ugyanott szolgáló lelkészekét (5 fő). A rózsahegyi származású Dorothiciusok feljegyzései többségükben Rózsahegyre és környékére vonatkoznak, az országos jelentőségű események nagyjából a korabeli hasonló feljegyzésekkel azonos tartalmúak. A feljegyzéseket a későbbi szakirodalom felhasználta, nyomtatott kiadás azonban nem készült róluk. Az eredeti bejegyzéseket tartalmazó *Calendarium historicum* hollétéről nem tudunk.

Schulek Mátyás egy 1551. évi wittenbergi *Calendarium historicum* bejegyzéseit is kiírta, kronológiai sorrendben.¹⁵ A bejegyzők: Eck Bálint, Böhm Fábían, Urbáni Izsák és Moltsányi János. A 16. századi adatok ebben Rozsnyóra és környékére vonatkoznak, az utolsóként szereplő Moltsányi a 17. század közepén használta a *Calendarium*ot.

Az Országos Széchényi Könyvtárban 17 16. századi Paul Eber-féle *Calendarium historicum* található.¹⁶ Az Ant.7745. jelzetű kötetbe (Wittenberg, 1566) több kéz írt feljegyzéseket, a 16. századi kezdet nem sikerült azonosítani, 1600 körül Apicius Sámuel, a 17. század első felében Spetkius Márton, a század második felében Szulyói János bejegyzései szerepelnek benne. A Quart.Lat.3938. jelzetű kötetbe (Wittenberg, 1579) Albelius Márk és Simon írtak feljegyzéseket az 1582–1648 közötti időszakról.

A Quart.Lat.552. jelzetű kötet (Wittenberg, 1579) Hranicae Mátyás feljegyzéseinek közlésekor külön figyelmet érdemel, mert annak bejegyzései Hranicae-éval azonos időből, azonos földrajzi és szellemi környezetből származnak. A 16-17. században a Lochmann család tagjai által írt bejegyzések néhol szinte szó szerinti azonosságot mutatnak Hranicae bejegyzéseivel. Közös még bennük, hogy nemcsak a kötet tulajdonosa jegyezt be, alkalmanként mások is. Tehát nemcsak a visszamenőleges bejegyzések jelentenek gondot a kutatónak, hanem a néha megállapítható, máskor ismeretlen kezek alkalmi bejegyzései is. Az utólagos bejegyzés a történelmi események és életrajzi adatok esetében gyakori. Lochmann Mátyás (1561–1620) 1586. február 18-án kapott meghívást szülővárosától, Privigyétől az iskola vezetésére, s nyolc évet maradt ott.¹⁷ A lelkész ekkor Albertus Husselius, aki többször bejegyezt Lochmann *Calendarium*ába,¹⁸ amelyben néhány, a szakirodalomban eddig nem ismert adat is megőrződött Husseliusról.¹⁹ Pl. 1583. február 20-án foglalta el a rektorságot Mosócon. Lochmann két házasságát említi (1585. február 24. és 1591. február 17.). 1584. december 16-án Fábían

Tamással és Bulgarius Györggyel utazott Wittenbergbe, ahol Polycarp Leiser avatta lelkésszé őket. 1585-ben mint privigyei lelkész mondott beszédet november 6-án elhunyt diaconusa, Paczolti Boldizsár fölött. 1595. február 11-én távozott Bitsére, 1595. [!] február 28-án hunyt el.²⁰

A Hranicae Mátyás által írt feljegyzésekkel való összefüggést – és Hranicae Husseliushoz való kapcsolódását igazolja talán a Husselius mosóci rektorságának kezdetét megnevező bekezdés. Lochmann Calendariumába maga Husselius első személyben írta fel a dátumot, nevének kezdőbetűiből ligatúrát formálva: AHP. Ugyanez szerepel harmadik személyben, azonos ligatúrával Hranicaenál.²¹ A Lochmann-félében ugyanúgy elkülönítetten szerepel a hónapnevek cseh és szlovák elnevezésének feljegyzése, mint a Hranicae által feljegyzett formák.²²

Lochmann Mátyás feljegyzései több helyen kiegészítik Hranicae Mátyáséit. Pl. Wranka Tamás, Pál és István lelkészekről megtudjuk, hogy testvérek. Apjuk, a privigyei polgár Wranka Máté 1590. február 18-án, anyjuk 1594. július 15-én hunyt el. Wranka Pálnak Hranicae Dorottya a harmadik felesége volt. Szó van Cothurnarius Mátyásról egy baleset kapcsán, ő esetleg Hranicae valamiféle rokona (Hranicae családi neve Cothurnius).

Túróc és Liptó vármegyékben az evangélikus lelkészek többsége azt vallotta Telegdi Miklós kánoni látogatásakor, hogy Brigában ordinálták őket.²³ Az átnézett Calendarium historicumok bejegyzései között több brigai ordinációt említő 16. századi adat szerepel.

Hranicae Mátyást 1596. július 12-én avatta lelkésszé Nicolaus Blum. Lochmann Mátyás ordinációja ugyanezen évben, szeptember 6-án, szintén Brigában történt.²⁴ Thury András 1588. évi ordinációjáról bővebben is írt.²⁵ Brigai lelkészavatásokról olvashatunk az Országos Széchényi Könyvtár Ant.7745. jelzetű Calendariumában is.²⁶

A fenti felsorolással, miként szöveggözlésünkkel is, rá kívánjuk irányítani a figyelmet a Calendarium historicumokban megőrzött forrásanyag jelentőségére. Nem végeztünk tervszerű kutatást a témában, a felsorolt adatokat bizonyára tovább lehet bővíteni. Mindenesetre jó volna nyomtatásban látni az egymással összefüggésbe hozható, azonos időben és területen keletkezett, fentebb felsorolt négy evangélikus lelkész (Dorothicius Tamás, Hranicae Mátyás, Lochmann Mátyás, Thury András) Calendarium historicumokba írt feljegyzéseit.

Megjegyzések

A Győrött őrzött *Calendarium historicum* valamennyi egyház- és iskolatörténeti adatot tartalmazó feljegyzését közöljük. A bejegyzések szövegét megjegyzések nélkül hozzuk, a nyelvi eltérések (pl. hoc/hac die; sequenti/sequente; a vezetéknevek néha ragozva vannak, máskor nem, stb) ugyanis a megértést nem zavarják. A jelölt rövidítéseket külön jelzés nélkül feloldtuk, a jelöletleneket meghagytuk.

A hét planéta szövegünkben előforduló jele:

- = Saturnus
- = Jupiter
- = Mars
- = Sol
- = Venus
- = Mercurius
- = Luna

Jegyzetek

1. A Rezik–Matthaeides-féle *Gymnasiologiában* a 18. század első felében már forrásként használták fel őket. Lautsek Márton a trencsényi evangélikus iskola történetéről írva (Kézirat, Pozsony, Evangélikus Líceum Könyvtára, Fasc.170. é.5.) Thury András feljegyzéseit használta. Az alábbiakban 18. századi másolatokról még lesz szó.
2. Varga András: Egyháztörténeti feljegyzések egy Eber-féle kalendáriumban. = *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár*, I. Szeged, 1989. 1–22. [Georgius Curcovicus és Johannes Glatz bejegyzéseinek (1579–1656) közlésével.]
3. *Calendarium historicum a Paulo Ebero ... Wittebergae, 1579.* A címlap tulajdonbejegyzése és az ott feltüntetett jelmondatok: *Matthiae Hranicae justa possessio. Emptus 1 fl. d. 7. – Mea Citthara sinaH – γυνῶν ζεαφτον – Mites Haereditabunt Regnum.*
4. A felföldi szlovákság öntudatának alakulásával foglalkozó kutatót bizonyára érdekli a bejegyzések nyelvi állapota és azok tartalma, s főleg a szlávok történetére vonatkozó adatok. A kötetre már korábban felhívtuk szakértő kutató figyelmét. Vö. Gregor Ferenc: Novšije údaje k dejinám slovenských názvov mesiacov. = *Slovenská reč*, 54, 1989. 215–223. (A kötet 30. lapján a nyomtatott római, zsidó, makedón, attikai és óegyiptomi hónapnevek mellett kézírással külön-külön oszlopba írva találhatjuk a cseh és szlovák elnevezéseket. Ugyanczen feljegyzések olvashatók az egyes hónapok előtt.)
5. A feljegyzések során a név viselője mindig és egyértelműen a Hranicae névalakot használta.

6. Fabó András: Monumenta evangelicorum aug. conf. in Hungaria historica, III. Pestini, 1865. 171.
- 6a. 1619. december 19-én hunyt el. EOL, IV. e. 3. p. 18.
7. Alább szó lesz még erről.
8. Néhány terjedelmesebb, Hunyadi Jánosról és Mátyás királyról szóló kiegészítés:
 Anno post natum Christum 1456. Johannes Hunniades, maximo damno Turcis Belgradum oppugnantibus illato, victor cum suis extitit, ac paucis post diebus obiit. Ferunt Mahumeten Turcorum Imperatorem in conflictu sagitta vulneratum, graviterque periclitatum fuisse. Cum autem sese recollegisset, quaesisse de rerum suarum statu ac bellicis machinis: ubi tum amissa quam plurima ad usum militarem necessaria, seque superatum a Christianis intellexit. Quare venenum, ne videlicet inglorius, et cum ignominia ad suos rediret, petiisse dicitur. (22. Jul.)
 Anno post natum Christum 1459. Matthias Johannis Hunniades bellicosissimi herois filius, non longe post mortem Ladislai Aberto Austriaco Imperatore, Hungariae ac Bohemiae Rege, ex Elizabetha Sigismundi Imperatoris filia prognati: natus annos octodecim, et quidem captivus (siquidem jussu Ladislai una cum fratre, in ipso carcere sublato, detentus aliquandiu fuerat) apud Budam, Pannoniae sive Hungariae Rex, in magna Regni procerum frequentia, designatus est. (1. Febr.)
 Viennenses in capta Viennam per Matthiam Regem Hungariae in laudem ejus hoc carmen inscripserunt:
     Dicite mortales nimium non fidere muris,
     Moenia quid valeant, capta Vienna docet.
     Strenua quid possit virtus, et dextera Regis,
     Exemplo monstrat clara Vienna suo.
     O miranda nimis placidi clementia Regis,
     Laedere non novit, vincere cuncta solet. (23. Jan.)
 Viennenses in laudem Domini Matthiae Regis, hos moenibus inscripsere versus: Dicite ... (2. Jul.)
9. Evangélikus Országos Levéltár [EOL], I a 3,8. pp. 1–63.
10. Országos Széchényi Könyvtár [OSZK], Oct.Lat.697. ff. 121–155.
11. OSZK, Fol.Lat.150.
12. OSZK, Fol.Lat.149; 152.
13. Martin, Matica slovenská, [MS], MJ 303. ff. 1–12. – EOL, I a 3,8. pp. 76–115.
14. MS, MJ 303. pp. 30–45. – OSZK, Fol.Lat.3514. (Czemanka, Andreas: Congeries variorum manuscriptorum ...) ff. 47–63v.
15. EOL, I a 3,8. pp. 64–75.
16. Jelzetek: Ant. 3180, 3200, 3200a, 3935, 3936, 4924, 7490, 7557, 7740–7745; Oct.Lat.706 (Melanchthon bejegyzésével), Quart.Lat.552, 3989.
17. Az alábbi adatok többsége a Lochmann-féle Calendarium megfelelő napjánál visszakéreshető.
18. A Husseliusra vonatkozó első személyű feljegyzések segítettek Husselius kézírásának felismerésében. Egy 18. (vagy 19.) századi kéz hasonló felismerést rögzített már néhány helyen Husselius bejegyzése után.
19. Husselius Albert életrajzát új adatokat közölve legutóbb Keveházi Katalin állította össze. Keveházi Katalin: Az Evangélikus Országos Levéltár V. 1. jelzetű

- levélgyűjteménye. = Limbus. Művelődéstörténeti Társ., I. Szeged, 1989. 23–25. – A Keveházi által ismertetett levelek másolatát Klanicza Márton 1760-ban elküldte Lautsek Mártonnak (OSZK, Oct.Lat.697. ff. 155–176.)
20. Halálának időpontja: 1596. február 28-ára virradó éjszaka. (Dorithiciusnál: február 17-én éjszaka.) Lochmann Mátyás így jellemzi Husseliust annak halálakor: Anno 1596. die Martis Bachanatorum moritur Reverendus et doctissimus vir Albertus Husselius linguarum multarum peritus de Ecclesiis et scholis optime meritis, cujus industria et fides in tradendis et exponendis autoribus et linguis, Item in docendo et gubernando Ecclesias, non potest satis praedicari. Praeceptor meus annos duos fidelissimus et charissimus. Vixi postea in officio Rectoris Prividae cum eodem annos octo, in magna concordia. Sepultus est tertio die cum maximo meo dolore Bytschae. Mors ipsius non caruit suspitione veneni.
  21. Introductus sum in scholam Moschoviensem. Deus bene dicat labori meo. Anno 1583. AHP. [febr.20.]
  22. Ld. a 4. jegyzet.
  23. Schulek Tibor: Bornemisza Péter. Sopron–Budapest–Győr, 1939. 32.
  24. Hoc die egredior Solna Brigam versus pro ordinibus sacris, vocatus ad Ecclesiae gubernationem in oppidum Suczan, a Magnifico Domino Paulo Nyari, domino Francisco et Gabriele de Rewa Comitibus, et unanimi totius Parochiae consensu. Anno 1596. Vixi in peafato oppido 12 annos inter assidua certamina, et tumultus bellicos. Ordinatus sum Brigae ipso Crucis festo, non sine omine: Nam: sub cruce semper eram, sub cruce semper ero. Inde translatus sum Moschoviam ad docendum Evangelium domini nostri Jesu Christi. Anno 1608. MLochmannus. – Solna enim pro sacris abirem inveni in hortulo meo scholastico tres illas rosas tunc primum florentes. Rem eam boni ominis loco accepi. [szept. 6.]
  25. 1588. 25. Julii secundum novum Calendarium Bregae Silesiorum in aedibus Superintendentis M. Laurentii Starck per Ministros eiusdem loci ante solemnem inaugurationem ad SS. munus Ecclesiasticum docendi et administrandi sacramenta examinatus sum, et sequenti die, solemni ritu per manu impositionem mihi in augustissimum munus in Templo Aulico est demandatum. Promisi haec et sacrae coenae usu confirmavi: 1. Considerationem augustissimi muneris ecclesiastici. 2. Attentionem in lectione S. Scripturae. 3. Dexteritatem secandi verbi Dei. 4. Constantiam in aperta veritate, ibidem processa. 5. Morum integritatem. Idézi Schulek Tibor i. m. 60.
  26. Anno 1596 Brigae in Summo Principis sacris ordinibus initiatus sum, Ac Ecclesiasticis Brigensibus promisi: 1. me preces ardentes pro studiorum meorum et Ecclesiae conservatione fusurum. 2. me Biblia sacra pio ac diligenti studio evoluturum. 3. me Auxilio SS. in officio fidelitatem et diligentiam quam potero maximam adhibiturum. 4. me in semel agnita veritate (SS. auxilio) usque ad extremum vitae meae halitum permansurum. 5. promisi integritatem morum ut sim typus gregis meae fidei semper precationem prophetiam et impositionem manuum presbyteri commisi. [aug. 26.] – Anno 1599 Dominus Elias Tornarii e Schola Vallensi pro sacris ordinibus ab inelyta Fraternitate [.....] mittitur et 17. Julii a Domino Joachimo Laurenti in Summo Principis Brigae ordinatus. [júl. 7.]

Annotationes ex Calendario historico ... a Matthia Hranicae et aliis scriptae

Anno 1557. natus est Reverendus vir Paulus Wranka Priviensis Pastor Ecclesiae Baymocensis hora 5. Matutina, qui fuit diei Martis ante festum conversionis Pauli. (18. Jan.)

Ad: Anno 1560. mortuus est Leonhardus Stöckel ... 49. die post obitum Domini Philippi [Melanchthon]:

Cum de morte Ph. M. allatum esset Bartpham nuntium, tristis et lachrimabundus dixisse fertur Stöckelius, se charissimum praeceptorem suum brevi esse subsequuturum, id quod etiam factum est, quadragesimo enim die a morte Ph. M. et ipse diem suum obiit. (7. Jun.)

Usus Coenae domini Vienna sub utraque specie concessus 1565.

Ferdinan*DI* f*UN*Us L*UX*er*UN*t festa IaCobi,

Conspe*X*it L*UC*i*US* DoCta V*IN*na noVos. (25. Jul.)

Ad: Sigetum in Ungaria ... anno 1566 ... expugnatum, pluribus suorum admissus*:

* Mechmet Bassa Sokolowitschio Caesaris genero et supremo Consiliario missum est fratri Mustafae Budensi Bassae, quod cum accepisset, serico involvit, subtilique linteo tegit, et per duos rusticos Jaurinum, quod ab aliquibus etiam Bregetum dicitur in castra missum ad Imperatorem Maximilianum II.

... caput amputatum a *Turcis:

* puta, Turcicorum equitum 18000. janitscharorum septena millia, exceptis reliquid levibus et nullius momenti hominibus.

Epitaphium Nicolai Zerini

Zerinae gentis Comes hic jacet inclytus ille,

Pro patria vitam qui dedit ipse suam. (7. Sept.)

Anno 1569. natus est Matthias Hranicae. (22. Febr.)

Anno 1570. nascitur Fides filia Thomae Wranka Ecclesiae Chrenocensis. (27. Mai.)

Anno post natum Christum 1570, exusti sunt in Marchia Brandenburgensi, triginta octo Judaei, qui Sacramentalem hostiam, a sacrilego quodam emptam, pugionibus et cultellis, in ipsius Christi et Ecclesiae Christianae ignominiam, impie confoderant: adjectis blasphemiiis, quod Christianorum Deus nullum heberet sanguinem: qui tamen miraculose promanavit, adeo ut celari nullo modo potuerit. Quare comprehensi scelerati, omnes vivi sunt exusti: duobus tantum exceptis, qui Sacro Baptismate conspersi, postriedie capitis supplicio adfecti sunt. Sacrilegus vero candentibus primu forcipibus laniatus, vivus etiam deinde combustus est. – Ex Ephemeridibus Beutheri. (20. Jul.)

M. Paulus Eberus Junior D. Pauli Eberi filius moritur Anno 1572. Vittebergae. (9. Febr.)

Anno 1574. Daniel Cornidis filius Thomae Wranka nascitur mane circa horam tertiam. (16. Jul.)

Anno 1574. in Kosch ditione M. D. Thurzonis turris fulmine icta igne conflagravit una cum Campana. (29. Jul.)

Anno 1574. hac die D. Venerabilis Georgius Major sacrae Theologiae Doctor ac Professor Wittenbergae vitam cum morte commutavit, plenus dierum. (27. Sept.)

Turca arcem Modrý kamen expugnavit Anno 1575. (20. Jul.)
 Anno 1575. Turca arcem Diwin expugnavit. (23. Jul.)
 Hoc die Anno 1575. nata est primogenita Pauli Wranka Cristina hora noctis undecima. (10. Nov.)
 Anno 1576. nascitur filia Paulo Wranka Anna circa horam 8. antemeridianam. (29. Mai.)
 Anno 1576. 15. Octobris Academia Juliae introducta est, qui dies fuit Natalis primi Rectoris, videlicet Heinrici Julii, qui hodie adhuc ducatum Brunsvicensium regit.
 Hoc die nostrates exercitus Turcicos ad praedam Nundinarum Sixaviensium venientes feliciter profligarunt Anno 1577. (9. Nov.)
 Anno 1579. nascitur filius Pauli Wrankae Zacharias intra primam et secundam horam noctis. (21. Dec.)
 Hac die nascitur Reverendo Viro Thomae Wranka filia Judith hora 5. Anno 1579. (30. Dec.)
 Anno 1580. Mortuus est venerabilis vir D. Stanislaus Mokoschinus Teutolyp(siensis). (4. Apr.)
 Anno 1580. moritur Dominus Thomas Frelich Rector Hospitalis Novosoliensis. (21. Mai.)
 Hoc die Reverendus vir excellenti eruditione et vera pietate clarissimus Dominus M. Matthias Eberhardus trium linguarum peritus de Ecclesia Christi et Scholis optime meritus Schembnicii ex hac valle lachrymarum in vitam aeternam evocatus Anno 1580. (28. Jul.)
 Hoc die honesta et pia matrona orphanorum Nutrix liberalis Anna Conjunx D. Thomae Wranka Rectoris Hospitalis Novosoliensis mortua est Anno 1582. (25. Apr.)
 Anno 1582. Revenrendus vir D. Thomas Wranka Rector hospitalis Novosoliensis nuptias secundas celebravit cum honesta virgine Elisabetha Sixti. (21. Aug.)
 Venerabilis vir D. Thomas Wranka Rector Hospitalis Novosoliensis et vicearchidiaconus ejusdem districtus moritur Novosolii Anno 1582. (3. Dec.)
 Hoc die qui fuit post dominicam 2. Adventus circa 1. horam noctis mortuus est Egregius ac vere Nobilis vir D. Stephanus Nyari cum ex legatione Constantinopoli rediret Anno 1582. (11. Dec.)
 Anno 1582. hoc die qui fuit quartae dominicae Adventus terraemotus factus est Novosolii intra quartam et quintam horam. (23. Dec.)
 Anno 1583. hoc die qui fuit dies Lunae post dominicam Invocavit moritur Matthaeus Wranka Pater R. D. Pauli Wrankae Affinis mei circa horam 6. matutinam natus annos plus minus 60. (18. Febr.)
 Anno 1583. introductus fuit in Scholam Moschoviensem AHP. (20. Febr.)
 Anno 1583. Nicolaus Colačinas vir eruditissimus et de Scholis optime meritus hoc die moritur Trentschinii intra horam 9. et 10. atemeridianam. (15. Mai. → 26. Mai.)
 Anno 1583. Hoc die qui fuit δ et individuae Trinitatis, intra 9. et 10. horam antemeridianam, ex hac lachrymarum valle in patriam coelestem migravit Nicolaus Caláčinas, qui antequam moreretur manifeste coram D. Antonio Smictio Pastore Trenschinensi et Simone Jačenský et coeteris, tam de aliis articulis, quam de Coena Domini fassus est cum Augustana Confessione sentire. Sepultus sequenti die, sepelitur Trentschinii ad caput Eliae filii ibidem ante semestre sepulti. (26. Mai.)

Hoc die Johannes Ruberus summus Capitaneus Hungariae in Ssaross hora noctis prima moritur, sub sequente mox maximo damno Ecclesiae, turbatore Pilcio et aliis erroneis membris Spiritus Calvinistici exurgentibus Anno 1584. (11. Mart.)

Generosus Dominus Nicolaus Doczi junior hoc die fulmine tactus Zernoviae in loco residentiae suae, occubuit Anno 1584. Temporis Novissimi. (26. Jun.)

Hoc eodem die Anno vero 1584. Mediastrum seu praetorium Prividiense circa horam 4. matutinam vehementi procella est dejectum et derutum, in qua ruina quatuor personae suffocatae sunt, circiter 20. lethaliter laesae. (16. Jul.)

Hoc die qui fuit Anni 1584. nascitur D. Thomae Wranka Pastoris in Chrenocz filia Catharina. (23. Nov.)

Johannes Zarkocius eruditus et pius juvenis Rector Scholae Prividiensis hoc die Anno 1585. peste moritur, cum provido cive Andrea Wayda. (3. Oct.)

Anno 1585. eruditus et pius vir Andreas Frano Metropolitanus Rector Scholae Mossoviensis fidelis obiit peste. (2. Nov.)

Reverendus vir Balthazar Paczolti Diaconus Prividiensis vir syncerus et candidus hoc die moritur Anno 1585. (6. Nov. → 26. Nov.)

Filius Pauli Wranka charissimus Elias hoc die mane hora 3. moritur Baymocii Anno aetatis 7. A Nativitate Christi 1585. (8. Nov.)

Alter filius Pauli Wrankae Zacharias hoc die moritur intra horam 7. et 8. vespertinam Anno 1585. aetatis 6. nondum completo. (11. Nov.)

Anno 1585. Margareta conjunx Pauli Wrankae hoc die moritur hora 5. matutina. (30. Dec.)

Venerabilis vir D. Johannes Fabricius Pastor Galgocensis disertissimus et de Ecclesiae Christi optime meritus hoc die mortuus est Anno 1586. (11. Mart.)

Anno 1586. Venerabilis vir Johannes Wranka Parochus Ecclesiae Pisstensis hoc die placide in Domino mortuus est. (15. Apr.)

Anno 1586. eruditione et pietate clarissimus vir Johannes Pruno Rector Scholae Trentschinensis de Scholis et Ecclesia optime meritus post longam et diuturnam adversae valetudinis conflictationem Trentschinii moritur. (1. Mai.)

Anno 1586. Paulus Wranka Pastor Baymocensis secundas nuptias celebrabat cum pudica virgine Elisabetha Veterosoliensis Molitoris filia. (23. Jun.)

Nobilis ac prudens vir Christophorus Ort Civis Veterisoliensis primarius hoc die moritur Anno 1586. (10. Jul.)

Hoc die qui fuit dies Anno 1586. peste grassante, moritur Pater lachrymabundus Deo nos cum matre commendans, illius mortem antevertit filia Babel qui triduo mox eam subsequitur, quorum utriusque mortis Annus, et Mensis dies, hoc disticho comprehensa sunt:
B/s qUInTa AUGUstU pater, et tre/s ante DiebUs
Fert soror ah MortUs, fert VULnera peste referta. (10. Aug.)

Anno 1586. Egregius ac vere nobilis vir D. Georgius Radwansky hoc die moritur. [Alteram manu:] Ego fui in exequiis alphabetarius et dans operam literis Novisoli. Tota enim schola Novosoliensis et ministri exierunt in pagum Radwan exornando funus et cohonestando. (21. Aug.)

Anno 1586. Balthazar Alitis Rector Scholae Veterisoliensis moritur. (20. Sept.)

Hoc eodem die anno 1586. Generosus et Egregius nobilis Uriel Maytheni, octo annis in carcere a suis detentus ac inclusus muro, foetore sine dubio proprio consumptus, miles ex Imperatoris Caroli V. exercitibus primarius, in Kamenec moritur. (27. Sept.)

Anno 1586. moritur peste Generosus ac insignis Heroas Georgius Barboricz Capitaneus Veterisoliensis et Comes Comitatus ejusdem, in Castro Dobronensi. (28. Sept.)

Reverendus vir pietate et eruditione clarus Andreas Schermannus Ecclesiae Veterisoliensis, collega fidelissimus pastore existente Nicodemo Sartorio hoc die peste conceptus moritur Anno 1586. (3. Oct.)

Anno 1586. Oppidum Sanctae Crucis cis granum incendio est exustum per plagiarium ex custodia effugio elapsus. (20. Nov.)

Illustrissimus Heroa et invictus Rex Poloniae Stephanus Batori Testamento a se conscripto Proceribus Polonicis Regnum a se fideliter ut administratum sic dilatatum restituens sine haerede hoc die 20. Decembris Anno 1586. moritur Aetatis 41 Regni. (19. Dec.)

Matthaeus Teluss Oenopola Baymocensis caduco morbo graviter afflictatus hoc die circa horam 3. pomeridianam moritur anno 1587. (27. Jan.)

Johannes Mikleš Rector Scholae Baymocensis hoc die moritur circa horam 9. ante medium noctis Anno 1587. (9. Febr.)

Anno 1587. Dorothea Brancz R. D. Thomae Wranka conjunx, relicto marito maesto, cum prole septena moritur. (3. Apr.)

Reverendus vir D. Zacharias Mossoci Episcopus Nitriensis hoc die Nitriae intra horam 9. et 10. mortuus est Anno 1587. (23. Jul.)

Egregius vir D. Martinus Sebedrasky provisor Arcis Ssiassow G. Domini Ladislai Maytheny fidelissimus, pietatis studiosissimus, moritur cum multorum, praesertim subditorum maximo dolore Anno 1587. (9. Oct.)

Anno 1588. qui fuit dies Lunae post Dominicam Invocavit intra horam 9. et 10. noctis natus est Paulo Wranka filius Theodorus. (7. Mart.)

Anno 1588. in pago Gaydell ditionis Mag. D. Alexii et Bernhardi Turzonum natus est infans duorum capitum, quatuor manuum, et quatuor pedum. (9. Aug.)

Eodem anno et die in pago Handlowá eorundem Minorum, coelitus igne delapso domus Judicis Libertini exusta est, frustra conantibus incendium aqua restinguere.

Reverendus ac doctissimus vir D. Nicodemus Sartorius Ecclesiae Veterisoliensis pastor secundas celebrat nuptias cum spectata vidua Magdalena Uxoris D. Casparis Lany Novosoliensis sorore Anno 1589. (18. Jul.)

Anno 1589. hoc die qui fuit post dominicam 8. Trinitatis Prividiae conflatur Campana magna, cum maxima omnium perturbatione, porro tamen feliciter cessit opus. (27. Jul.)

Hoc die qui fuit ante dominicam XIII. Trinitatis Anno 1589. circa horam 8. Matutina nata est filia Paulo Wranka, quae tandem 4. die in Baptismo Dorotheae nomen sortita est. (1. Sept.)

Anno 1589. hoc die qui fuit post exaltationem Crucis filiola ante 14. dies nata Dorothea Pauli Wrankae intra 6. et 7. vespertinam moritur. (15. Sept.)

Anno 1589. hoc die qui fuit post dominicam 9. Trinitatis pia ac honesta foemina Elizabetha conjunx Pauli Wranka circa horam 7. vespertinam moritur Anno aetatis suae 19. mense 3. die 9. (9. Oct.)

Egregius ac vere nobilis vir magnaeque expectationis Franciscus Korossi hoc die intra 9. et 10. horam Antemeridianam vitam cum morte commutat Anno 1589. (17. Dec.)

Anno 1590. die 7. Febr. ex hac mortali vita in patriam coelestem evocatus est, vir clarissimus, doctor Jacobus Andreae, Praepositus et Cancellarius Academiae Tubingensis, cum vixisset annos 61. Ministerio vero sacro praefuisset annos 43. Natus est in oppido Waiblinga, ducatus Württembergici. Patrem habuit Jacobum Andreae, fabrum ferrarium. Unde illi cognomen a multis datum est, ut eum Fabricium seu Schmidlinum appellarent. A teneris in Scholis educatus, in Tubingensi Academia, linguis, Philosophiae et Theologiae operam dedit, et dexteritate ingenii omnes suos condiscipulos longo post se intervallo reliquit. Fuit Latine, Graece et Hebraice doctus, in Philosophia, Theologia, et in artibus dicendi, ita exercitatus, ut disputando nulli cederet. Naturalem facundiam tantam habuit, ut etiam extemporaliter prope, post brevem meditationem, Conciones doctas et nervosas daret. Sub periculoso tempore Intermistico, cum adhuc Diaconum Tubingae ageret, in Concionibus suis graviter in Antichristum Romanum est investus. Cum aliquandiu diaconatu cum laude et admiratione multorum functus esset, Illustrissimus dux Württembergicus eum Ecclesiae Göppingensi praefecit, quo in loco etiam Generalis Superattendentis officium illi commissum est. Eo tempore doctoratus titulum Tubingae est consecutus. Ab omnibus haeresibus et sectis vehementer abhorruit: et pio zelo praeditus, vitam etiam honestam et irreprehensibilem duxit: tametsi a Pontificiis et Calvinianis adversariis, calumniis fuerit saepe, sed injuste tamen, impetitus. Multas Ecclesias pie reformavit, easque vel a Papistico, vel a Calvinistico fermento, repurgavit. Multis colloquiis Theologicis interfuit, et Collocutorem magna dexteritate praestitit. Lectiones etiam Theologicas in Universitate Tubingensi et Lipsensi cum admiratione et profectu auditorum dedit: Et concionandi Methodum Tyronibus Theologiae monstravit. Multas et magnas profectiones, a Magistratu suo jussus, suscepit, et quidem in longinquas regiones: Nam et Daniam, Saxoniam, Misniam, Turingiam, Franconiam et Sueviam perlustravit, quin etiam in Galliam usque Legatus eo missus, penetravit. Concordiae negotium magno studio et felici successu promovit. Tandem magnis laboribus debilitatus, decumbere coepit, et destillationibus crebris vexatus, cum morituum se ex eo morbo intelligeret, Senatum Universitatis Tubingensis ad se vocavit, et decumbens, fidei suae piam confessionem edidit, et fidem suam sacra Coena Dominica confirmavit, et dispositis etiam rebus domesticis, post biduum pie et placide in Domino expiravit, magno post se omnium bonorum desiderio relicto. Sepultus est Tubingae honorificentissime, multis cum piorum lachrymis. (7. Febr.)

Anno 1590. Castrum Gesten Mag. et Spect. Domini Francisci Nadassthi Turcae diruerunt interfectis circiter 160 militibus praesidiariis. (2. Mart.)

Anno 1590. Reverendi ac Doctissimi viri D. Alberti Husselii Pastoris Prividensis conjunx Barbara Kryž hoc die qui fuit Pentecostes Dominicus moritur hora prima noctis praecedentis. (10. Jun.)

Horrendus terraemotus Viennae accidit, in tantum ut fere omnes domus sint concussae, idque hora 4. pomeridiana. Intra horam iterum paulo major, 9. iterum paulo mitior, circa undecim similis praecedenti, duodecima vero tam terribilis, ut diem judicii adesse putarent, cacumina turrium apud Jesuitas ut S. Laurentii et Michaelis, et S.

Stephani quaedam corruunt, quaedam commota sunt Anno 1590. qui fuit dies (15. Sept.)

Reverendus, singulari pietate, solida eruditione, multa experientia et rerum usu clarissimus vir, Dominus Martinus Wagnerus Ecclesiae Bartphanæ Pastor fidelissimus et vigilantissimus, puriorisque doctrinae assertor strenuus hoc die moritur cum gravi jactura et dolore Ecclesiae ac Scholæ Bartphanæ Anno 1590. (6. Nov.)

Hoc die Anno 1590. Reverendus vir, Martinus Wagner Minister fidelis Ecclesiae Bartphensis ac Senior Liberaarum Civitatum in Scepusio, propulsator strenuus erroris Calvinistici, placidissime et piissime, praesentibus plurimis domesticis et peregrinis fide dignis viris, atque honestis matronis, ex hac valle malorum migravit in coelestem patriam, magno cum desiderio ante extremum vitae articulum, dissolvi cupiens et esse cum Christo: ita ut pio et sancto ejus decessu praesentes, qui interfuerant, utriusque sexus homines, valde sint confirmati in ea doctrina, quam professus est ex sacris literis, et scriptis Lutheri, Brentii, Chemnicii etc. et simul expetiverint et adhuc expetunt similem emigrationem ex hac vita. (26. Nov.)

Anno 1590. Nicodemus Frischlinus Philosophus et Poeta eximius, dum ex captivitate arcis Hohen Uracensis in Ducatu Würtembergico, effugere conatur, rupto funiculo, in aliam atque aliam petram subjectam praecipitatus, partibus corporis, miserabiliter confractis, interiit, hac die, quae est proxima ante diem Andreae. (29. Nov.)

Anno 1590. hoc die qui fuit dies primae dominicae Adventus Paulus Wranka Ecclesiastes Baymocensis junxit sibi vitae sociam virginem Dorotheam sororem meam, tum alumnam Bartholomaei Abrahamidis Veterizoliensis. Copulam administrante Nicodemo Sartorio viro doctissimo Pastore Veterizoliensi. (3. Dec.)

Anno 1590. Johannes Avenarius, theologus in Germania celebris, cujus piaee preces saepissimae jam typis recusae extant, diem suum obiit, 5. Decembr. stylo veteri.

Andreas Ssyndler Prassicensis Pastor hoc die Anno 1591. subitanea morte extinguitur. (26. Jan.)

Doctus atque Reverendus vir D. Albertus Husselius Pastor Prividiensis in magnis angustiis et tentationibus constitutus celebrat alteras nuptias cum Anna Mihalkowa Anno 1591. (17. Febr.)

Theodorus filiolus Pauli Wranka, qui hoc die tradendus erat in Scholam, moritur, ac in Scholam coelestem evocatur Anno 1591. ac intra horam 6. et 7. matutinam sepelitur in templo Baymocensi honorifice. (12. Mart.)

Anno 1591. cura regendae Scholae Baymocensis mihi commissa est per R. D. Paulum Wranka Pastorem et Judicem Bipisska ejusdem oppidi. (1. Mai.)

Anno 1591. Circumspectus vir Paulus Kÿssel, moritur, ac post mortem multum solitudinis et curae Reipublicae Prividiensis reliquit, cum aes alienum eis solvendum erat videlicet 18000 fl. D. Bernhardo Thurzae, diris maledictionibus post devovetur. (15. Mai.)

Anno eodem et die pagus Wilkanowa prope Novisolium ab incursione Turcica depopulatur, sequenti die mane pedites Očovienses 80. cesi dolis hostium et suorum Veteriz:

Anno 1591. Doctissimus et eloquentissimus vir Reverendus pater D. Simon Pauli Sverinensis 6. die Julii in Cathedra Concionatoria subito Rostochii moritur. Ex relatione M. Petri Nicolai Dani 4. Apr. An. 92. (5. Jul.)

Anno 1591. Arx Smolnice M. Domini Ugnot exusta et conflagrata est multis proceribus Hungaricis ibidem in Convivio Nuptiali existentibus. (29. Jul.)

Anno 1591. Spoliatores impetu facto in domum Gen. Domini Ladislai Reway Trebstow, dum subditi cum familia ejus in templo concioni adessent, juvenem custodem corporis ejus eo aegro decumbente, interfecto, magna accepta praeda diffugiunt.

Anno: Atra faMes, petUs, VarIIs regIon/bUs Instant,
AUXILIIs serVet nos DeV's Ipse sUUs. (6. Aug.)

Mortuus est Georgius Slowák quondam Collega Prividiensis Scholae Anno 1591. (6. Aug.)

Providus et circumspectus vir Matthias Lytwa Civis Prividiensis moritur anno 1591. (20. Sept.)

Anno 1591. Generosa Magdalena Casparis T[a]rdi filia Generosi Domini Ladislai Mayteni Comitis et Capitanei Veterizoliensis conjunx moritur. (10. Oct.)

Horrenda eaque ignita et cruenta Chasmata ad Septentrionem sunt conspecta nocte sequenti ab hora 12. usque ad diluculum durantia Anno 1591. (23. Oct.)

Circumspectus et providus vir Benedictus Rayman Civis Prividiensis et de Republica bene meritus, hoc die moritur, qui fuit dies ante dominicam 24. Trinitatis Anno 1591. aetatis suae circiter 80. (21. Nov.)

Reverendus vir, singulari pietate vitaeque integritate praestantissimus D. Thomas Puchovianus Pastor Ecclesiae Dei quae colligitur verbo Evangelii in Brandorff etc. hoc die placide in Domino obiit Anno 1591. (25. Nov.)

Anno 1591. hoc die qui fuit post Natalem Domini nascitur Paulo Wranka filia Elisabeth ex Dorothea Hranicae nocte sequenti. (27. Dec.)

Anno 1592. Civitas et Arx munitissima in Croatia Biheč deditione in manus Turcarum destituta omni auxilio Imperatoris Christiani, pervenit, occisis ibidem ultra 5000 hominum. (19. Jun.)

Ambrosius Smolka Civis Primarius Baymocensis plenus dierum hoc die ante ortum solis moritur Anno 1592. (27. Jun.)

Johannes Georgius Dux Silesiae, Lignicensis et Brigensis, fundator Collegii Brigensis fautor atque etiam inspector studiorum Juventutis Scholasticae ex hac valle miseriarum evocatur in coelestem, plenam gaudii, patriam Anno 1592. Cujus obitus diem et Annum hoc Distichon complectitur

SeXta Dies IVLII nobIs te, Iane GeorgI

ErIpIt eX trIsU tabe pereMItUs obIs.

Symbolum ejusdem:

Nusquam tuta fides: Ergo diffidere mundo

Infido, et fido fidere disce Deo. (6. Jul.)

Vertrawen darff Auffschawen.

Anno 1592. M. D. Michael Forgacz M. D. Simonis Forgacz filius in monte Žiare dicto ultra Nedožer a Spoliatoribus est depraedatus et globo bombardico trajectus. (14. Jul.)

Anno 1592. hoc die qui fuit post 12. Dominicam Trinitatis fulmine tactus periit famulus Duronjch ex Nedožler. (19. Aug.)

ELIZABETHA filia Pauli Wranka Affinis mei ex Dorothea sorore mea nata 10. mensium placidissime obdormivit in Domino, Baymocii hora 12. Meridiei Anno 1592. Post 20. Dominicam Trinitatis sequenti die sepulta. In cujus obitum hoc ego scripsi Epitaphium, quod in templo Baymocensi est affixum. Epitaphium, in obitum filiulae ELISABETHAE, Reverendi atque clarissimi viri D. Pauli Wrankae Pastoris Ecclesiae Baymocensis vigilantissimi. Factum a Matthia Hranicae Avunculo, pietatis ergo.

Hoc tumulo ossa cubant Elzae, requiescit in urna hac

Filia Pauli, qui hic verba sacrata serit.

Quae cursu vitae nondum compleverat annum,

Funere jam saevo hanc mersit acerba dies.

Ô si fata dies plures huic attribuissent,

Annos atque Deus multiplicasset ei.

Tunc patri matrique simul solatia quanta

Praestasset, recreans lusibus hosae suis?

Quid queror hanc brevibus sed tam vixisse diebus?

Mensuram vitae cum Deus attribuat?

Quid juvat et lachrymas genitor te fundere tantas?

Quid parvae natae condoluisse obitum?

Siste pater lachrymas, luctus dulcissima mater

Ipsa tuos tristes, sed moderare scias.

Corpore nam quamvis terra tumuletur in ista,

Spiritus innocuus sed tamen astra tenet.

Cum Judex venerit rediviva haec surget in curras,

Assumet massam corporis atque sui.

Jamque cubes. Haec atque tibi monumenta relinquit,

Charus avunculus is, qui tua busta dolet. (14. Oct.)

Hoc die Ladislaus Męsskal, quondam Rector Scholae Prividiensis tandem Rationista arcis Baymocensis Postea vero Teloniator Rastočnensis, multos annos coecitate a Deo percussus in extrema paupertate et mendicitate, moritur Prividiae, qui et nomen sibi in Baptisto inditum, immutaret, et matri ingratus in praestandis et reddendis Treptiriis fuerat Anno 1593. (3. Mart.)

Anno 1593. hujus dici, qui erat dies uxor cujusdam Pistelka cognominati, Prividiae finita concione, eum culto, lateri ejus infixo, lethaliter vulneravit, ac fere interemit. (16. Mai.)

Anno 1593. Spoliatores impetu facto in Parochiam Necpaliensem in Thurocz Generosi Domini Andreae Yosst, Reverendum D. Gasparem Davidis Pastorem ejus Parochiae dormientem opprimunt, volentem fenestra fugere bombardis tangunt; ac ad mortem usque sauciant, tandem bonorum ipsius summam 500 fl. abripiunt, tertia mox tandem die excessit e vivis. (30. Mai.)

Anno 1593. Ingens aquae exundatio ex assiduis et repentinis imbribus duarum dierum feriae Primae et secundae Pentecostes, fuit, tanta, ut non solum agros cum frugibus et aliis terra nascentibus fluviis adjacentibus, deleverit, sed aedificia quoque everterit, quin immo homines non paucos suffocaverit. Tantam exundationem aquae unquam meminerant, quamvis aetate grandes, viri. (7. Jun.)

Anno 1593. Excessit e vivis Orlandus de Lasso, Musicus et Componista (ut vocant) praestantissimus: cujus similem an orbis terrarum, intra mille, et amplius, annos, habuerit, valde dubito: tales enim concentus Musicos depromsit, qui non modo animos hominum mirifice delectarent, sed etiam corpora aliquo modo, moverent, et afficerent, et miro artificio concentum, ad sententiam textus, accommodavit, ut omnibus artem intelligentibus, esset admirationi: Cujus compositiones qui contemnit, eum ego ad Scythas barbarissimos relegandum censeo. Attigit Orlandus aetatis annum 7gesimum tertium. Mortuus est Monaci 13. die Junii. (13. Jun.)

Anno 1593. Hac die insignem Victoriam obtinuerunt Christiani in Croatia. Cum enim Turcae obsedissent Arcem Sissek dictam et eam machinis bellicis jam fere expugnassent, tandem subvenientibus in auxilium Christianis 4500, Turcarum totam multitudinem quae erat 38200 summa, interemerunt, alii seipsos praecipites dabant in fluvium proximum Savum. Machinas bellicas 8 grandes ex quibus una erat Kocian, receperunt. (11. Jun. → 22. Jun.)

Anno 1593. Johannes Lauterbachius, Poeta nobilis et coronatus, qui per multos annos Scholae Hailbronnensi, magna cum laude et utilitate, praefuit, mortuus est, Hailbronnae die 11. Octobris.

Epitaphium Regis Belae Quarti in Templo Strigoniensi:

Aspice rem charam, Tres cingunt virginis Aram,
Rex, Dux, Regina, quibus assint gaudia Trina
Dum licuit, tua dum viguit Rex Bela Potestas,
Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas <potestas>.

(15. Jan. – anno 1594, vel antea? Manus est Matthiae Hranicae?)

Anno 1594. Nata est Elisabetha filia sororis meae. (23. Jan.)

Anno 1594. Sumtum s.(?) supplicium de Georgio Hladiss convicto testimoniis adulterii, usurae ex bonis Domini Bernhardi Thurzo, et infideliter administrati officii. (29. Jan.)

Anno 1594. Alexius Thurzo evocatur ex hac valle miseriarum ad gaudia ineffabilia vitae coelestis intra horam 2. et 3. in magna fidei suae constantia, edita etiam confessione ejusdem. In Arce Scepusiana. (5. Mart.)

Anno 1594. Nicolaus Machay discipulus meus, post longam morbi conflictationem intra 11. et 12. antemeridianam expirat, ac prima sepelitur. (18. Mai.)

Anno 1594. evocata ex hac lachrymarum valle vero Vidua, Anna Wranková Mater D. Affinis mei Pauli Wrankae intra 10. horam matutinam: ejus obitus annum et mensem hoc disticho ego comprehendi, et Epitaphii loco scripsi:

Ossa CVbant Annae tVMVLo pVtrefaCta sVb Isto
QVae ter qVnta IVLI CoeLestes Captat honores. (15. Jul.)

Hoc die qui fuit secunda feria dominica I. Adventus desponsata est mihi Christina filia R. Domini Patris Pauli Wrankae, Domino Alberto Husselio et Alberto Mihalkowjch tum Judice Baymocensi, negotium hoc peragentibus. [1594.] (18. Nov. → 28. Nov.)

Sponsalia sunt mihi celebrata Anno 1594. (28. Nov.)

Anno 1595. Celebravi Nuptias, juncta mihi in socia vitae Christina Reverendi D. Patris Pauli Wrankae filia, Copulae administratore R. Domino Thoma Wranka Affine charissimo. (29. Jan.)

Anno 1595. Hradistii in Moravia sumetum [!] est supplicium de publico quodam Praecone, quod Pastorem loci illius argueret, ipsum assennem [!], non aliquid valere alteram speciem Sacramenti, ob quod ductus ad supplicium, magno fervore Spiritus assiduus hortator fuit, pure utentium Sacramento, ut ab agnita veritate non deterreantur, nec recedant. (12. Jun.)

Hoc die Anno 1595. Strigonium, sedes Archiepiscopalis, rursus a Turcis magno cum labore recuperatur per Vilhelmum Trčka intra horam 7. et 8. matutinam. (2. Sept.)

Anno 1595. Paulus filiulus Reverendi Domini Pauli Wrankae natus est ex sorore mea Dorothea. (22. Oct.)

Anno 1596. Reverendus, doctrina atque eruditione praestans, optimeque de Ecclesia Priviensi atque Bitschensi meritis D. Albertus Husselius, Bitschae, cursum vitae suae continuavit, ac ad vitae immortalis gaudia pertigit. (27. Febr.)

Magnificus Dominus Bernhardus Thurzo moritur intra horam matutinam, qui dies tum fuit Ascensio Christi in coelum, Sequenti tandem die cum coetu Scholastico deducitur in Templum Baymocense. 2. Junii qui fuit dies Pentecostes pumpose * sepelitur, anno 1596. * si diis placet. Osiander in 8. Caput, 2 Regum. Inhonorata sepultura per se est species supplicii divini, sed Martyribus in gloriam cedit. (23. Mai.)

Anno 1596. soror mea Dorothea passa est abortum, quem tribus jam mensibus intra uterum conceptum, gestaverat. Deus propitius sit nobis. (12. Jun.)

Hac die, quae fuit dies Veneris ordines sacros per impositionem Manuum D. Nicolai Blum Superattendentis Brigensis atque Collegarum ipsius, suscepi, atque sic Ministerium sacrum Ecclesiae mihi est concreditum, quod DEUS ipse in me operetur, ut primum sit ad laudem nominis ipsius, aedificationem copiosam Ecclesiae, atque salutem animae meae Anno 1596. (12. Jul.)

Anno 1596. Hatwan recuperatur circa 5. et 6. pomeridianam, Turcis in eo ad unum cesis. (3. Sept.)

Anno 1596. Hatwan per Christianos a Turcis recuperatur circa meridiem. (3. Sept. → 4. Sept.)

Anno 1596. hoc die 13. Octobris Agria munitio per Turcos capta est, ac a nostratibus ea conditione dedita, si vitae nostratum parcat. Turcae tamen perfidi nequaquam conditioni illi stabant: Nam intrantes plerosque sponte equis conculcarunt, plerosque capite truncarunt, Paulum Nyari et N. Trčka Bojemum Capitaneos arcis in captivitatem abduxerunt, ac Imperatori Turcico tum quoque in castris esistenti, tradiderunt, qui tamen post, mirabili divina ordinatione sunt liberati. Trčka quidem per custodem carceris, Nyary autem per milites qui in castra Turcica irruerant et ea dissipaverant.

Anno 1596. Ministerium Ecclesiasticum aggressus sum et primitias ut vocant celebravi ego MHR. Deus faxit ut laudi ac gloriae ejus, saluti meae ac multorum serviat, Amen, Amen. (10. Nov.)

Hac die Anno 1597. Reverendus cum eruditione tum pietate ac morum pulchritudine insignis vir, Paulus Wranka quadragenarius, postquam 18 annos in Parochia Baymocensi docendo contivisset, ac etiam diurno gravique morbo conflictatus esset, puta, a solennitate feriarum Nativitatis Redemptoris nostri usque ad hanc diem, in ardenti Filii Dei invocatione, ac crebra hujus vocis repetitione: Veni Domine et noli tardare, placide diem vitae suae clausit. Priusquam tamen adhuc expirasset, monuit

- conjugem, ut dextram ipsius eleuet (quae jam viribus, sicut et alia membra corporis, in totum fuit exhausta) quo eam Christo adventanti praerberet, ac ut ipsa sum quoque venientem verbis salutet, jussit. (22. Mai.)
- Anno 1597. hoc die qui tum fuit dies circa 11. horam noctis, nata est filia posthuma D. Pauli Wrangae pia memoriae, quae 23. ejusdem mensis nomen Salomenae in baptismo sortita est. (19. Aug.)
- Anno 1598. Mortuus est Matthias Scholginus Diaconus Prividiensis diurno morbo afflictus, tandemque sequenti die est sepultus. (1. Jan.)
- Anno 1598. hoc die, qui tum fuit dies Jaurinum ante duos annos a Turca per fraudem Christianis ereptum, rursus mirabili divina dispensatione recuperatum est per Sswarcenbergh et Palffy, Tormento quodam ligneo petarda dicto portis excussis. Ajunt Turcos ibi occubuisse 1300, vivi 700 conservati. Captivi Christiani 500 liberati. Machinae bellicae grandiores ultra 100 acquisitae, Auri et argenti novem Tonnae reptae in arce. DEUS misereatur nostri, et benedicat nobis, illuminet vultum suum super nos etc.
- Eteostichon recuperati Jaurinii hoc est:
Ter ternos Ar/es soLLs VIX aVXerat orbes,
IaVrIn/ en tIVnt MoenJa nostra Deo. (29. Mart.)
- Spectabilis, Magnificus ac Caesareae Regiaeque Majestatis fidelis Consiliarius, D. Franciscus de Rewa, Ministerii Patronus Singularis, ac purioris Augustanae Confessionis propugnator acerrimus, cujus subsidio et Postilla viri incomparabilis D. Leonhardi Stöckelii in lucem prodiit, hoc die vitae suae curriculum finivit, ac ad patrios lares in coelum concessit Anno 1598. (8. Jun.)
- Hoc die Anno 1598. Martinus Lytway, qui totam vitam suam celibem peregit, vir tamen alias mediocris eruditionis necnon sagacis ingenii ac multae experientiae, in dandis consiliis felix, gnarus quinque linguarum, Latinae, Germanicae, Polonicae, Sclavonicae et Hungaricae, cum officio Provisoris fungeretur in arce Themelyn, ditionis D. Magnifici Stanislai Thurso, decessit ex hac lachrymarum valle in coeleste polyteuma. (8. Jul.)
- Hac die 27. Augusti Nocte subsequente spoliatores irruerunt in domum D. Gabrielis Boschany, Ipse vero cum strepitum illorum persensisset dormiens, subito a somno evigilans, domo fenestra exiliit, ac latus laesit, Interea spoliatores capta uxore, eam torturae subicere volebant tum(?), ubi sit maritus et pecunia aliaque vasa aurea et argentea, nominatim tamen poculum Ursus et Cervus reposita, indicaret, Scrutata ergo ubique diligenter domo, januis conclavium effractis et elisis, ac arcis reseratis, ad minimaque quaeque confractis, ex bonis ipsius auferunt valore duum millium florenorum. Ipse vero morbo sacro correptus, intra triduum efflat animam. Anno 1598.
- Anno 1598. Romae tanta fluvii Tyberis extitit eluvio, ut multae aedes curruerint: et (praeter pecorum jacturam) mille quingenti homines petierint. (23. Dec.)
- Balthasar Glosius, Notarius Veterizoliensis de Republica Veterizoliensi imo de omnibus Metallicis Civitatibus bene meritus, cujus opera saepe usae sunt in componendis negotiis apud Caesaream Majestatem, hoc die, diu multumque podagricis passionibus vexatus, moritur. Anno 1599. hoc versu a me recitato, comprachenso:
LabItUr et MUndUs, rUIt Urbs, trUX, saeVIt et hostIs. (10. Febr.)

Anno 1599. inii Matrimonium cum Susanna filia Jacobi Wladik ex Tajow, nuptiae celebratae sunt hoc die 22. Februarii. Minister copulae fuit Johannes Bisackius Diaconus Ecclesiae Schlawicae Neosolii. – [Non est manus Matthiae Hranicae.] (22. Febr.)

Hoc die Anno 1599. Dorothea soror mea alteras celebravit nuptias, nubens Casparo Kossian Zolnensi. (23. Mai.)

Hoc die Anno 1599. conflata est satis feliciter magna campana Baymocensis per Johannem Oborowskÿ cum tali circumscriptione a me disticha comprachensa:

Ut sacrum limen tangas, ut funera plangas,

Ut genibus flectas, me resonare scias. (7. Aug.)

Hoc die 14. Novembris, circa horam 9. vespertinam moritur placide in Domino Margareta Brancz Socrus Thomae Wranka pastoris Chrenoczensis.

Hoc die, qui tum fuit dies , Anno 1600. circa 12. Meridiei nata est mihi primogenita filiola, inter vehementissimos ventos, qui a nocte praecedente, usque ad vesperam ejus diei tanta vehementia flarunt, quanta antehac multis invisae, structuras enim aedificiorum multas, multis in locis dejecit. Sequenti tandem die per sacrum baptismum Ecclesiae est inserta, testibus suae fidei D. Jacobo Spiglero Pastore Pronensi, D. Johanne Fabri Pastore Chrenovensi, Fide, conjuge D. Georgii Sartorii Pastoris Brezenensis, Mariana Georgii Cothurnarii, et Dorothea Matthiae Simplicis Prividiensis concivis, conjugis: Domino vero Thoma Wranka Affine meo Baptismo sacro administrante. Ale zbaw nás od zlého Amen. (11. Apr.)

Hoc die Anno 1600. Susanna filia ejusdem D. Pauli Wrankae cum eadem devotione, diu aegra decumbens, hydropisi afflicta, moritur, ac die sequenti sepelitur in templo Baymocensi sepulchraque suae Novercae Elisabethae Molitoris. (22. Mai.)

Anno 1600. villa Abbatis, Baymocio adjacens, igne conflagravit. (26. Mai.)

Hoc eodem die 1600. evocatur ex hac valle lachrymarum Salomena filiola Posthuma, pie in Christo quiescantis Pauli Wrankae. (10. Jul.)

Anno SeD L/bera nos a MaLo. Habitus est conflictus Rusticorum per D. Magnificum Nicolaum Thurzo convocatorum, cum liberis Haydonibus in Laskar, in quo conflictu ex rusticis plus quam centum cecidere, partim armis, partim aquis enecati suffocatique, Inter quos et [kihagyott hely] Karasz civis Prividiensis primarius nudus, nescio per quos vestibis exutus, inventus, capite a cervice resciso. In Kosch, occisi 63 sepulti. Baymocii 17, Prividiaes tres, Pronae ut puto etiam tres, in Poruba 2. In Nowab, ut arbitror 3 vel quatuor, Complures lethaliter sauciati ac successive etiam mortui. (11. Jan.)

Anno 1601. Balones transeuntes, Prividiaes et Baymocii maxima intulère damna, Johannem Orolim Pellionem ac civem Prividiensem gladio transfixerunt, sicque miser efflavit animam. Tum quoque rabie et tyranide illorum et Haydonum exanimatus Paulus Pellio, vir Reipublicae Prividiensis proficiuus, in morbum incidit, atque non multis post diebus mortuus est. (20. Mart.)

Anno 1601. hoc die Michael N. Telekessi magna propter depraedatum currum Imperatoris et propter alia ab ipso perpetrata spolia, propterque homicidia Cepties (ut ipse αὐτογρᾶφω suo ad Imperatorem dato, fassus est) commissa, Posenii in Comitibus, abnegata prius confessione Augustana, moritur, capiteque plectitur. (3. Apr.)

Anno 1601. Catharina Zezowá Amita consortis meae hoc die in Račje mortua est. (15. Apr.)

Anno 1601. Bartholomaeus Pieß Civis Prividiensis fere primarius, in magna ante existimatione habitus, tum Magister Collegii Paneficum atque dispensator Braxatorii, propter insignia furta per ipsum commissa (utpote qui vice una apud Matthiam Jaroß 1500 Fl. cuidam domino surripuerat, Lucae Jaroß tribus vicibus non contemnendam summam abstulerat) et propter sacrilegium in templo Prividiensi commissum (ubi viduae Karaska paratae pecuniae 500 fl. subduxit, praeter vestes) capitis supplicio affectus est Baymocii. Et sua sic solvit tristia fata miser: *IaM Labor et DoLor est.* (30. Apr.)

Anno 1601. Praedones cis Janowam Lihotam exilientes in D. Jacobum Spiglerum Pastorem Pronensem, et D. Thomam Kernerum Coschensem, dum Carponam versus in roda veherentur, pecunia armis ac etiam vestibus quibusdam depraedantur. D. Thomas globo in pede sinistro per coxendicem traicitur, Privignus D. Jacobi Adolescentulus 16 vel 17 annorum ictu bombardae ad interiora usque capita penetrata post duas fere horas, expirat. (6. Mai.)

Hoc die, qui tum fuit dies . Anno vero 1601. Reverendus, pietate modestiaque singulari ornatus vir, Dominus Thomas Kernerus, prae nimio dolore vulneris, quod globo bombardae per praedones acceperat, expirat, qui 32 annos docendo in Kosch contriverat. Cur vero deus sic eum puniverit, fateor me ignorare, sine dubio tamen ob peccata ipsius: licet enim alias fuerit vir pius et modestus, nervis tamen suis non caruit. Filiis suis, ut olim Eli[...?] maxime indulsit, quorum unus Paulus nomine, quoque per quendam globo fuit trajectus, cum genio suo in taberna indulgeret cum sodalibus suis. Andreas in deliciis ex ocio domi semper delituit, cum vel studiis operam dare potuisset, vel aliis sua doctrina prodesse. Naevus alter, vel potius peccatum grande, quod quidem ego scio et illud fuit: quod tempore quodam, cum diuturno morbo affligeretur filius ejus Andreas, per quendam Kananensem consuluit mulierem Incan[...?]unde illud malum filii ejus esset? In qua morte maxime deum offendit. Et licet poenitentiam egerit, poenam tamen corporalem deus ab eo non sustulit. Huic ego loco Epitaphii hos scripsi versiculos:

Jacobi Andrea dat formam qui ideamque refulsit,

Fortiter occumbit vulnere praedo tuo.

Ah scelerate manus cur non tunc abstinuisti?

Inferre cur Mystae vulnera tanta sacro?

At Deus in viridi monstrat sic signa furoris,

Ut vitent sicci post mala facta viri. (16. Mai.)

Anno a salutifero partu Virginis 1601. Egregius veraque nobilitate praeditus vir, Dominus Andreas Jösst fautor amatorque ministerii et Scholarum singularis, hoc die vitae suae curriculum continuat, ac in coelestem patriam emigrat, tandemque 13. hujus ejusdemque Mensis honorifice sepelitur. In obitum ipsius hos ego inscripsi versus:

Ecce viri Justi tolluntur morte peremti,

Ast quotus haec quaeso, mente revolvit homo.

Sic pietatis amans coelestes transit in oras,

In mundo remanet nil nisi fex putidae.

Quo Deus ostendit mundi prope adesse ruinam,

Heu mores vitae corrige quaeso (quisque) tuae. (1. Jun.)

Anno: ô Pater a reg^one nostra *DepeLLe* peste^M, nocte sub sequente, prima hora post mediam noctis peste extinctus est Ladislaus Ssamko Rector Prividiensis, sequenti die sepultus. (17. Aug.)

Hoc die Anno: *GLor^a Ubⁱq^{ue} Deo fortⁱ par^{ter} trⁱb^uat^{ur}*

Praes^{ut} Is Vires trⁱm^{iter} Usq^{ue} sUas, Belgradum vel Alba Regalis, urbs a coronatione et sepulchris regum insignis postquam quinquaginta et septem annis Turcico paruisset imperio, iterum per expugnationem tormentorum bellicorum erepta est Turcis, Duce Ducade mercurio viro in bellicis actibus famosissimo, ubi etiam perfidi balones qui per proditionem Papam Turcis dederant, aliqui sunt cesi, aliqui comprahensi vivi, poenas juxta facta sua luerunt. (20. Sept.)

Anno *SeD L^{ibera}* nos a *MaLo*. Circumspectus ac providus vir nec non de Republica Prividiensi bene meritus, Zacharias Sscholga, hoc die peste extinctus est. (12. Oct.)

Hoc die Anno Ô Pater a reg^one nostra *DepeLLe* peste^M, Caparus Kossian Zolnensis, affinis meus ac maritus sororis meae Dorotheae, peste extinctus est, pieque cum invocatione Dei ex hac vita discessit, hora tertia pomeridiana, die sequenti in templo inferiori Prividiae sepultus. (19. Oct.)

Anno 1602. hora 9. Matutina Johannes Halwayt aliter Sskola Civis Prividiensis generque D. Thomae Wranka Pastoris Prividiensis post multos morbi cruciatus, ex ergastulo vitae hujus calamitosae, in patriam coelestem evocatus est, cujus cadaver hora 12. Meridiei terrae mandatum est. (8. Mart.)

Anno quo Ecclesia Christi canit: *ParCe nob^{is} DoM^{ine}*, vir pius, modestus et perhumanus Concivis Reipublicae Prividiensis non postremus, Matthias Jarosch, post diurnam conflictationem sui morbi, ad postremum Intercute morbo correptus, exhalavit animam, deo ipsam seque commendans. (28. Mai.)

Hoc die qui fuit tum Dominicus dies, Anno vero 1602. Baymocii prodigiosae magnitudinis grando cecidit, tanta, ut alibi ovum gallinae adaequaret, eaque acummosa et glabrosa, quae segetis, frustus arborum, plantas oleris, vineas, res in hortis satas et similia admodum concussit, damnaque non exigua Baymocensibus dedit. (23. Jun.)

Anno 1602. Augusti 11. veni Szambokrethum ad gubernandam Paraeciam illam. Deus faxit ut feliciter cedat negotium ad provehendam gloriam Dei, et aedificationem copiosam Ecclesiae Christi.

Hoc die Anno vero 1602. Alba Regalis quae superiori anno Turcis fuit erepta, rursus per Turcos nostris est ablata, ubi sex millia militum Hungaricorum et Germanicorum interierunt, paucis tantum exemptis, qui fide sibi data a Turcis cum 42 curribus onustis egredi debebant, per Gallos tamen Turcicos qui ad ipsos defecerunt, cum jam egredi deberent, complures cesi, illi saltem salvi evaserunt, qui per moenia transilierunt, inter quos et frater meus Georgius, qui per Janizarum quendam fuerat captus et in castra Turcica abductus, tertio tamen die cum reliquis qui conquiri poterant per Vezir Bassam, emissus est et una cum aliis comitatus per equitos Turcicos ad duo usque miliaria, nempe ad Palotam. (29. Aug.)

Anno pristino jam determinato *DoMⁱⁿⁱCo* jam instante, determinavit etiam vitam et excessit ex hac valle miseriarum vir eruditus, pius, modestus concionator in Chrenowec felix D. Johannes Fabricius Żernowensis; Cujus exequias tertia Januarii peregrinus in Chrenowec. (31. Dec.)

ח. למחשבה כדעתך שבו רשומים

JE. 227 974 499 172

Gr. unj. Χρῆστωρ. Cūr xī ō ποδοῖα γενκόλησθ.
Gr. unj. Ὁ Χρῆστωρ δ' λέγω αὐτὸν χραυρῶν.

Itin. Io honorat medimel scheueret liuefina.
Ital. Segnor i' dio aiuta la jolta pgnuscho.

Angl. H' thue non life ferajen scafi rogo.

Gall. Monsieur mon' frere chemicar feronmutuore.

Gr. Attia. Ὁ βασιλεὺς τῶν ἀνδρῶν σὲ βελωθεῖται πῶς

Deus Opt. Max. suos se nunquam delerictura
multis in locis scripturae affirmavit.

Wolfgangus Lechle Styrys ex Zusterbaldt oriundus M. scripsit haec
Reverendo D. Matthiae Hranitzio, oppidi Zsambokrethensis Pastori
dignissimo A. 1603.

Anno M.DC.III. hoc die Clarissimus, syncera pietatis professione celeberrimus,
Dominus Doctor Aegidius Hunnius, postquam aetatis suae anno 63. sacrorum
Bibliorum sufficientiam, perspicuitatem et majestatem in Colloquio Ratisbonae
habito feliciter contra Tannerum Jesuitam defenderat, in coelestem patriam ex hac
valle lachrymarum sese contulit.

Eteosticha ejus obitus:

HVnnVs ass/DVe t/bI t/sVs Chr/ste JehoVach,

QVae DoCVIt, CoeLo CVncta beatVs habet.

Aliud.

QVI In saCra VeraCI DefenDIt B/bLJa teXtV,

HVnnVs Apr/LI Is CoeLestJa teCta petVIt. (4. Apr.)

Hoc die Anno 1603. eximius doctor et Augustanae Confessionis assertor strenuus D.
Aegidius Hunnius moritur Vitebergae. (7. Apr. → 4. Apr.)

Extat praedictio de Constantinopoli, eam post annos 150 a captivitate in libertatem
vindictam iri, sed praedictio illa irrita inventa est. Anno enim Christi 1603. Anni illi
sunt completi sine effectu. (29. Mai.)

Hoc die Anno 1603. in oppido Szambokreth Inquilina quaedam Pankowjch Catharina dicta, passa abortum, monstrosum foeminei sexus foetum enixa est, per digitos sex in manibus et pedibus habentem, sine labiis et sine naso, loco nasi tantum vestigia quaedam apparebant, caput et reliqua membra compressa et conquassata habebat. *PoenitentiaM Chrsto Deo offerte.* (17. Jun.)

Anno 1603. die vero hoc ipso Junii qui fuit Lunae, imminente jam hora 4. pomeridiana, vix dum peregrinus preces vespertinas, et vix dum pedem intulissem domui parochiali, fulmine tacta est turris Szambokretensis, adeo quod etiam fornicem sacelli D. Laurentio sacrati transverberavit, inferiora quae fulcri loco subjiciuntur, altare disjecit, tignosque turris comminuit.

Spes Mea In Chrsto Deo est posita. (23. Jun.)

Hoc die, qui tum fuit dies Anno vero 1603. qui in hoc dicterio continetur: *Spes Mea In Chrsto Deo est posita*, 9. hora antemeridiana filiulus meus Elias in Szambokreth in lucem est editus, qui tertio post die per lavacrum generationis Ecclesiae Christi est insertus. Testes ejus baptismi fuere, D. Michael Petri Pastor Topolčanensis, D. Jonas Černak Pastor Krásnensis, Domina Generosa Barbara Francisci, Domina Anna Erdely.

Deus faxit, ut quia nomen Eliae sortitus est, Eliae prophetae vestigiis insistat. (7. Jul.)

Anno 1603. puella quaedam in Szambokreth, quae foetum suum masculum suffocaverat, ac in praeterfluentem Nitram abjecerat, igne cramata est. (24. Jul.)

Anno 1604. hodie ipso die inter primam et secundam Pomeridianam excessit ex hac valle lachrymarum in coeleste politeuma cum singulari devotione, vere nobilis ac generosus Juvenis D. Ladislaus Szambokrety. Behožto *MILostDenstwII Páne potěss/Lo.* (5. Jan.)

Anno quo in Ecclesiis canitur illud Psalmi 2. *Beati omnes Confidentes In Ipso*, Georgius Haring Sylesius Pharmacopola D. Magnifici Nicolai Thurzo in arce Baymocensi ex hac lachrymarum valle ad coelestis vitae concessit consuetudinem. (10. Jan.)

Anno Christi: *ReMitte nobis Debita Chrste*, Hussari et haydones habuerunt conflictum in Skačán cum Rusticis possessionis Reverendissimi Francisci Forgáčz Cancellarii et simul Episcopi Nitriensis: In quo conflictu multi ex rusticis ad internecionem cesi, complures sauciati sunt. Ne *relicias nos Domine.* (20. Jan.)

Anno in hoc dicto Syracidis comprehenso *Attendite et respicite unum*, Syrac, 7. Jeremias Kasay Priviensis per derelictam Johannis Wodnak conductus et in Paraeciam Kamenčanensis collocatus, ibidem brevi spacio temporis moritur, hodie ipso die. (24. Jan.)

Anno 1604. Laurentius N. quondam Notarius Priviensis multis annis, ex hac valle miseriarum ad gaudia ineffabilia migravit. (20. Sept.)

Frater meus Georgius celebravit nuptias juncta sibi vitae socia Barbara Bartholenowjch de villa Abbatis Anno 1604. (26. Sept.)

Anno 1604. Decessit ex hac mortalitate in coelestem conversationem modesta ac pia Domina Barbara de Wiskeleth derelicta Generosi D. Francisci Szambokrethensis: 16. vero ejusdem mensis honorifice sepulta in templo Szambokrethensi. (13. Dec.)

Anno 1605. Filia mea Anna inter 6. et 7. horam vespertinam nata est, quae ob imbecillitatem valetudinis statim post septemam intra domum Parochialem, sacro

iuncta est baptisate, Fidejussoribus Johanne Kossut Oeconomo Dominae Palotkai, item Domina Barbara Palotka et Hestera Habrika. Postquam vero Ecclesiae per sacrum baptisma est inserta, vix dimidiam vixit horam per mortem ad suum sponsum Filium Dei migravit. Die sequenti in templo Szambokretensi sepulta. Cui hoc ego ibi επιγραφον scripsi ac simul Epitaphium pingendum curavi.

Haec monimenta tibi posuit Pater, Anna tenella,

Qui deflet vicem, qui tua busta dolet.

Quae licet in mundo vix una vixeris hora,

Viva tamen venies, dum teget ossa calor.

Ergo quiescas dum Judex te CHRISTUS IESUS

Excitet, ut coeli gaudia magna feras. (9. Jan.)

Anno 1605. Uxor mea abortum passa, foetum ut puto quatuor mensium intra uterum conceptum, cum copiosissimo menstruo ejiciens. Domine averte iram tuam a nobis, Non secundum peccata nostra facias nobis, Neque secundum iniquitates nostras retribuas nobis. (17. Aug.)

Anno 1605. D. Thomas Cornides Affinis meus amantissimus, Minister ecclesiae Prividiensis, annis compluribus indefatigabilis ac Senior ejusdem contubernii fidelissimus exanthlatus laboribus, curis, vigiliis mundique hujus furibundi ac insanientis perfidia vexatus, decessit ex hac miseriarum valle in coeleste politeuma postquam 63 annos vixisset, climacturico 7. et 9. computato, Sequenti post die qui fuit Innocentum, sepultus honorifice in inferiore templo, ubi et lapis sepulchralis ejusdem visitur. (27. Dec.)

Anno recens inchoato 1606. quo Bočkaiani maxima damna dabant miseris hominibus, nata est filiola fratri meo Georgio in ipsa aurora, quae in baptismo sacro, nomen Dorotheae est sortita. (2. Jan.)

Anno Christi currente 1606. pius et amans Ministerii vir (cujus pietas et in eo elucet, quod in Testamento suo mihi et Domino Raphaeli Hrabecio Concionatori Prividiensi, legavit 100 fl. atque extra id mihi peculialiter etiam 62 Sapones tritici) Egregius D. Matthias Terney, alias Literatus, Perceptor Comitatus Nitriensis, in ardenti invocatione Filii Dei Jesu Christi, ex hac mortalitate ad vitam immortalem transcendit. Cui ego hos, Epitaphii loco, scripsi versiculos:

Terneius pius hic recubat, sua membra sopori

Hic posuit, veniat dum ultimus ille dies.

Clarâ sed postquam clanget tua buccina voce

CHRISTE, tibi vivens, ibit ad astra poli.

Nil dubito: fidei nam sunt τέλημια viivae,

Ministris Christi dum legat ille bona.

Terneio mastyx procul hinc facessat ad orcum,

Terneius magnus nam mihi semper erit.

Hujus ego laudes, hujus pia facta referre

<Ut codri rumpant ilia corque suum.>

Cessabo nunquam tempus in omne meum. (13. Febr.)

Hoc die Anno 1606. in hoc dicterio incluso: ô DeV's praesta nob/Is paCeM. D. Magister Balthasar Fischerus Concionator aulicus in Baymocz doctissimus subitanea morte ex

- hac valle miseriarum decessit ac ad patres suos collectus est, ut ferunt, apoplexia tactus. (4. Mart.)
- Anno 1606. Hac nocte et subsequente, horrenda visa sunt chasmata ad Occasum et Septemtrionem huc atque illuc discurrentia ac fere similia iis omnibus quae anno superiore saepius visebantur. (13. Mart.)
- Anno 1606. hoc ipso die qui fuit Palmarum mortua et sepulta est Anna soror consortis meae. (19. Mart.)
- Anno 1606. commutavit vitam cum morte Anna soror mea amitina hoc die et sepulta. (28. Mart.)
- Hoc die Anno 1606. hoc dicterio compraehenso: Conser^Va nos DoM^Ine, D. Michael Lazany Minister Ecclesiae Banoviensis e vivis excessit ac in templo superiore ibidem sepultus est. (6. Jun.)
- Anno 1606. dominica 10. Trinitatis celebravit nuptias Georgius N. Affinis meus, juncta sibi in socia vitae Catharina Johannis Magni filia in Szambokreth. (30. Jul.)
- Anno 1607. Nata est filia Matthiae Hranicae, idque circa 9. Pomeridiana sub primam noctis facem, quae nomen Judithae in baptismo acquisivit, Fidejussoribus Reverendo Domino Jona Černak Ministro Solčanensi et R. Domino Johanne Capri Ministro Chinoranensi, Domina Barbara Palotay et Hesthera Habrika. (29. Mai.)
- Anno 1607. Nata est filia fratri meo Georgio circa auroram quae Annae nomen sortita est. (11. Jun.)
- Anno 1607. valedixi Szambokretho ac ab ipsis discedens magno cum planctu et comitatu deductus sum, ac prospere veni in Kowarecz cum tota mea supellectili. Deus fortunet meum introitum, et, si ipsius bonae voluntati placuerit, tandem et exitum. (12. Aug.)
- Excessit ex hac miseriarum valle Egregius Dominus Franciscus Barthakowicz alias Chorwat Anno 1607. (3. Nov.)
- Anno 1607. Nata est affini meo Georgio Sielnianensi[?] filia, quae nomen Justinæ in baptismo sortita. (16. Dec.)
- Anno: o Ies^V Da nob^Is paCēM, Magnificus Dominus ac Caesareus Consiliarius Paulus Nyary mortuus ac in Sučán oppido in Thurocz honorifice sepultus. (29. Dec.)
- Anno 1607. die hac 29. 10bris, qui tum fuit dies reverendus, pius ac purioris religionis assertor strenuus D. Miichael K'awitcius Minister Oslanensis fidus, ex hac miseriarum valle decessit in coeleste *πολιτηνμα* (29. Dec.)
- Hoc die, qui tum erat Palmarum, Anno vero hac *ετεογνωμη* incluso: PaCI MIre gaVDet Pannon^Ia. Item hoc *ετεοσιχω* [!]: Matth^Ias sCetro regn^I Donat^Vr In orbe. Domina Magnifica Susanna Thurzo, consors Aposthatae Sigismundi Forgacz, matrona pientissima, erga ministerium liberalissima, in professione purioris Confessionis Augustanae constantissima, ut quae nullis blandis promissionibus, immo ne minis mariti ab ea abduci poterat, ex humanis cessit, atque post dies aliquot solenni cum pompa (ut pote in cujus deductione funeris plures quam 30 ministri interfuere, singularique cum ordine qui per D. Isaacum Abrahamides Baymocensem et D. Johannem Fabricium Galgocensem, institutus fuerat) ad templum Nagy Tapolčanense deducta, ibique honorifice cum luctu magno mariti sepulta. (30. Mart.)
- Anno 1608. excessit ex hac valle miseriarum Dorothea filiola maxima natu fratris mei Georgii Cothurnarii. (2. Apr.)

Anno: *IesUs DabIt nobIs paCem*, D. Magnificus Nicolaus Zay mediocriter in literis versatus, melancholia tamen laborans, ex hoc vitae ergastulo ad aliam transcendit vitam. (24. Sept.)

Anno 1609. Generosa ac pientissima vidua, promotrixque ministrorum liberalissima D. Susanna Zyrazy relicta D. Johannis Tapolčay ex hac miseriarum valle decessit, ac in coeleste Polyteuma concessit 9. antemeridiana, vigesima quinta eiusdem mensis honorifice sepulta in templo Kysstapolčanensi. (11. Jan.)

Anno 1609. In solis occasu mortua filiola Anna fratris mei Georgii Cothurnarii, ac die sequenti etiam me presente sepulta in Cemeterio Bossanensi. (17. Jan.)

Anno 1609. in ipsa aurora, commutavit vitam cum morte Generosus ac Egregius D. Stephanus Bossány in Bossán. (22. Febr.)

Anno 1609. Quidam Christophorus Praedo, qui eductus e carcere impetum fecerat et in lictorum[?], supplicio affectus in Kowarcz, quadripartitus. (6. Mart.)

Anno 1609. Excessit e vivis Johannes Salboch Oeconomus et Pincerna Generosi Domini Johannis Gycy in Szambokreth. (21. Mart.)

Anno 1609. Excessit ex hac mortalitate honesta vidua D. Gostony. (6. Apr.)

Anno 1609. Sepctabilis ac Magnificus Dominus Stephanus Törek celebravit nuptias cum pia et honesta virgine Helena Tapolčay. (3. Mai.)

Anno 1609. Excessit e vivis Magnificus D. Stephanus Ilieshazy Palatinus Regni, idque inter 6. et 7. Pomeridianam. (5. Mai.)

Anno 1609. Sub vesperam efflavit animam filiola fratris mei, minima natu ac die sequenti, me non exspectato in Bossan sepulta. (23. Mai.)

Anno 1609. Corona Hungaris a Germanis extradata. (27. Jun.)

Anno 1609. Paulus Wranka filius Pauli Wrankae mortuus in S. +. aposthemate intrinsero suffocatus ac sequenti die qui tam fuit ibidem in templo sepultus. (17. Dec.)

Anno 1609. Magnificus D. Nicolaus Thurso Comes in Scepusio ac liber Baro in Baymoc mortuus est Galgocii ac 2. Februarii Anni 1610. ibidem honestissime in praesentia multorum ministrorum sepultus. (26. Dec.)

Dominus Nicolaus Thurso mortuus est Galgocii die Stephani Protomartyris Anno 1609. sepultus ibidem Anno 1610. Hoc anno 1609. in Decembri Posonii electus est in Palatinum M. D. Georgius Thurzo. (2. Febr. – Non est manus Matthiae Iranicae.)

Hoc die Anno 1610. ad 10. fere noctis nata est in Kowarcz filiola mea Anna eo nomine altera. Compater illius fuit D. Reverendus Jonas Černak Minister Solčanensis, Commatres Domina Generosa Susanna Žemberý et Dorothea Kutnianska. (25. Jul.)

Anno 1612. effluxis fere 12 annis, iterum pars superior Abbatis Villae ad Baymoc, igne conflagravit, cum incendium ex eadem domo, D'urówjch, exoriretur, quod ominosum esse, qui nesciat? Ajunt enim eos alere daemone, quem vulgari lingua Zmob vocitamus. (3. Oct.)

Nocte praecedente hujus diei, qui fuit tum Dominica 24. Trinitatis Georgio germano meo nata est filia, quae eodem die per sacrum baptismum Ecclesiae Christi est inserta, atque nomen Elisabethae adepta. (16. Nov. – Inter annos: 1608–1615.)

Anno 1613. Generosa ac ex prosapia Magnatum oriunda Domina Juliana Sunek consors Domini Generosi Danielis Hathalmy, curriculum vitae suae continuavit, ac 24. ejusdem mensis honorifice in templo Bossanensi sepulta, me concionem funebrem in

- eadem templo habente. Vigesima septima, matrem etiam filiola tenella subsecuta est. (9. Mart.)
- Anno 1613. Consors Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Matthiae II. Regis Hungariae, coronata in Reginam Posonii in Comitibus tum habitis. (25. Mart.)
- Anno 1614. Egregius ac Generosus Dominus Johannes Bossany multae experientiae vir, et qui aliquot annis obibat munia Vicecomitis in tractu Nitriensi post diuturnam morbi sui conflictationem mortuus, ac 13. hujus mensis sepultus in Bossan in praesentia multorum tam Nobilium quam plebeorum. (3. Febr.)
- Anno 1614. Nata fratri meo Georgio Cothurnario filiola, quae nomen Catharinae in sacro baptismo adeptae est. (10. Febr.)
- Anno 1614. Nata fratri meo Georgio Cothurnario filiola, quae nomen Catherinae in sacro baptismo adeptae est. (12. Febr. → 10 Febr.)
- Anno 1614. excessit ex hac miseriarum valle D. Nicolaus Cedak, qui tum fuit Minister Ecclesiae in Otrók. (10. Mart.)
- Anno 1614. Magnificus D. Benedictus Pograny, cum veheretur valetudinarius ex Thermis Trentschinensibus, in Pago Podlužan moritur. 14. Junii in Nemesskerth sepelitur. (29. Mai.)
- Anno 1614. Daniel Cabanius Concionator Sclavorum Carponae, laqueo vitam finivit infelix. Quam ob rem, certe nescitur. Inter concionandum saepius solebat emittere sextam petitionem Orationis Dominicae: Et ne nos inducas in tentationem. Cadaver ipsius est quidam terrae mandatum, sed per lictorem extra civitatem tractum. (30. Mai.)
- Anno 1614. Pincerna Nagy Tapolčanensis potest melancholia laborans, accepta securi[!] domum parochialem invasit, et sacrificulum Polonum, multis affecit vulneribus. Tandem domum rediens, cum tarde illi sartor qui domum ipsius inhabitabat, januam clausam aperiret, etiam ipsum lethiferis vulneribus sauciavit, ita ut sequenti die etiam animam expiraverit. (2. Jun.)
- Anno 1614. sub vesperam hujus diei, mutavit vitam cum morte, Generosus Juvenis, magni iudicii et multae expectationis, Dominus Georgius Bossany, ac die 2. Octobris sepultus in Bossán honestissime. (27. Sept.)
- Anno 1614. Hoc ipso die, nocte jam profunda, mutavit vitam cum morte Johannes Dzian incola Kowaricensis, vir pius, syncerus et modestus, idque tactus apoplexia in itinere redeundo Novocomio, cum expeditus fuisset illuc pro adducendo diacono D. Matthia Sartorio, qui post in meum locum successit in Kowarcz. (26. Oct.)
- Anno 1614. excessit e vivis soror mea germana Christina mater octo liberorum, ex quibus quatuor eam praecesserunt, quatuor vero superstites sunt. (9. Nov.)
- Anno 1615. Hoc die qui fuit tum in aurora, commutavit vitam cum morte frater meus Georgius Hranicae Cothurnarius in Bossan, hydropisi jam fere semestri conflictatus. Sequenti die sepultus. (15. Febr.)
- Anno 1615. qui tum fuit dies mutavit vitam cum morte Magnifica Domina Helena Tapolčay consors Domini Magnifici Stephani Terek. (4. Mai.)
- Anno 1615. qui fuit tum dies mortuus modestus doctus ac pius vir Adamus Drasskowitz Minister in Vhërec multis annis, ac etiam senior Contubernii Oslanensis. (9. Mai.)

Anno 1615. excessit ex hac miseriarum valle Johannes Sst'astko Baymocensis ac Minister Čermenensis compluribus annis me concionem in exequiis ipsius habente. (2. Dec.)

Anno: *VIX CreDaM* filiola mea Anna, ejus nominis altera, circa 2. horam Pomeridianam, hoc die qui fuit cum nondum complevisst semestre, et cum jam quinquannis fuisset, commutavit vitam cum morte, ut 11. hujus mensis sepulta honorifice in templo Körtensi. Domino Matthia Sartorio Kowaricensi Ministro concionem funebrem habente. (9. Jan.)

Anno 1616. hoc ipso die, qui tum fuit , electus sum in Seniore Contubernii Nagy Tapolczanensis in Belesensi templo, ac ibidem confirmatus per Admodum Reverendum et Clarissimum D. Isaacum Abrahamidis Superintendentem trium Comitatum Barsiensis, Nitriensis et Posoniensis. *VIX CreDaM*. (21. Apr.)

Anno *VIX CreDaM*, vitam cum morte mutavit D. Michael Capran, qui quondam Monachatum abnegaverat, et Ecclesiae Bossanensi aliquot annis cum laude praefuerat, tandemque ob quaedam enormia sua facinora inde ejectus, in Sležán migravit ibique vitae suae curriculum continuavit. (11. Oct.)

Anno hac ετεογνωση comprehensa:

DoMfne, sIt nobIs paX, In Choro, In foro et In thoro, excessit ex hac valle miseriarum Johannes Pictor Szambokretensis ex casu cum nuces decuteret sibi infirmitate adeptus. (14. Oct.)

Anno 1617. Generosa Domina Susanna Appony, relicta quondam D. Balthasaris Žembery, subitanea morte, ut pote, quae toto hoc die fuit hilaris, tandem vero se quieti tradens, decessit, ac 9. Aprilis honorifice in templo Kowaricensi sepulta est. (31. Mart.)

Ferdinandus Archidux Styriae coronatus Posonii in Regem Hungariae Anno 1618. [Altera manu:] Persecutor Ecclesiarum Orthodoxarum in Boemia et Moravia infensissimus. (1. Jul.)

Hinc sequuntur annotationes non a Matthia Hranicae scriptae:

Anno 1621. Socia vitae Susanna clausit diem suum, et sequenti sepulta honeste in Cymiterio Kowarcensi sub turri, quiescat in Christo. (29. Aug.)

Anno 1622. duxi in uxorem Sophiam Melles de Kubin pago in Arwa situm, quondam uxorem Johannis Zalensky Rectoris Scholae Zerdehely fidelem, qui excessit e vivis ibidem Anno 1621. 31. Julii. (30. Jan.)

Anno 1623. Benedixit me Deus Clementissimus cum Sophia altera conjuge prole miscula, cui nomen datum est, David. Conpatres Generosus Franciscus Zerdahely, R. D. Laurentius Pelargi, minister Ecclesiae Appon Pronensis, D. vir Georgius Boczko. Com. Consors domini Francisci Zerdaheli, et uxor Martini Teloniatoris ex Nagy Tapolczan. Excessit e vivis 6. Febr. An. 1627. (29. Mai.)

Anno 1624. Spectabilis ac Magnificus Dominus Paulus Apponi, custos et conservator Sacrae Coronae Regni Hungariae Posonii Apoplexia tactus est. (22. Febr.)

11. Martii Anno 1624. prima hora noctis discedentibus a me viris bonis casum dedi in atrio, et pedem sinistram valde laesi.

Anno Christi 1624. Kozacy wpad včinyly z Morawy, a Nowe mesto v wahu wyrabowaly, okolo 400 lidu zamordowaly sine discrimine sexus. D. Praepositum Matthiam

- Sartorium odwedli, pro liberatione sui dal 100 fl. et 20. D. Rectorem Andream Andrae virum doctrini, met[?] quantum e vivis sustulerunt. O Deus altissime vindion crudelitatem istam, et sanguinem effusum innocentem clamantem e terra exaudi. (5. Jun.)
- Anno 1624. Generosus Dominus Martinus Bosshani ex hac vita emigravit, Sepultus in Bossan 25. ejusdem mensis. (19. Aug.)
- Anno domini 1624. Magnificus ac Generosus Dominus Paulus Apponi de Nagy Appon, Consiliarius Caesareae Regiaeque Majestatis fidelissimus nec non custos sacrae Coronae Regni Hungariae probatissimus, Vexatus multum primo Apoplexia, tandem disenteria Tyrnaviae apud Doctorem medicinae inter 11. et 12. horam noctis clausit diem suum ultimum praesente fratre suo Domino Petro Apponi. Requiem aeternam dona ei Domine. (9. Sept.)
- Anno 1624. hac die Spect. ac Magnificus D. Paulus Apponi de nagy Appon, Consiliarius Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis fidelissimus et sacrae Regni Hungariae Coronae custos intimus, sepultus est cum magna pompa in sepulchro sourom praedecessorum in Kowarcz. (1. Dec.)
- Anno 1625. hoc die circa mediam horam noctis R. et clarissimus vir D. Nicolaus Fidicinis Superattendens clauditur diem suum Baymocii. (30. Apr.)
- Anno 1625. Sepelitur R. et Clarissimus Vir D. Nicolaus Fidicinis Superattendens Baymocii, cum magno luctu Ministrorum et suorum amicorum. (8. Mai.)
- Anno 1625. hoc die percussus in plagariis sub vineis Kowarcensibus providus vir Matthias Gracz, diem suum clausit.
- Eo die Joannes Lanius globo trajectus ab iisdem praedonibus ad hortum D. Magnifici Petri Appony animam Deo commendavit, qui fuit dies Mercurii post Solemnitatem S. Domini, sequenti uterque humatur. (11. Mai.)
- Anno 1625. qui fuit dies Jovis, sepultus est honorifice Reverendus et clarissimus vir D. Matthias Sartorius Praepositus Uyehliensis et minister ecclesiae ejusdem fidelissimus. (9. Oct.)
- Anno 1626. Michael Bartha gener meus moritur. 5. Martii et sepelitur 7. in solczan. (ad: 2. Mart.)
- Michael Bartha nobilis gener meus incola oppiduli Szolcan moritur. 7. die ejusdem mensis me praesente sepelitur. Paxicola concionante Anno 1626. (5. Mart.)
- Anno Salvatoris Jesu Christi 1626. Magnificus Dominus Petrus Apponi, circa horam 4. et 5. pomeridianam commendans Deo animam suam me praesente post duas horas pie in Christo obdormivit. (28. Apr.)
- Anno 1626. hac die, seu dominica Cantate Electus et ordinatus est in Superintendentem R. et Clarissimus vir Andreas Diossy, minister Ecclesiae Galgociensis in Synodo Priviadiens. (Anno 1627. ante diem Ascensionis mortuus et sepultus.) (10. Mai.)
- Hoc die qui erat Dominica Trinitatis 10. Anno 1626. Spectabilis ac Magnificus Dominus Petrus Apponi de Nagy Appon. In Kowarcz honorifice sepultus est. (16. Jul.)
- Anno 1626. Idem oppidum [Sancta Crux] ab exercitu Mansfeldio, mense Septembri funditus igne periiit. (20. Nov.)
- Anno 1627. Meus charissimus filius David nomine pustullis oppressus, non sine dolore et merore nostro, annorum 4. demptis tribus mensibus, in Christo obdormivit. (6. Febr.)

Anno 1627. hac die circa mediam noctis corruscatio et tonitrum horribile exortum,
(jamjam sequente dominicam 12. Trinitatis) Fulmen tetigit Domum Egregii Domini
Nicolai Spanik in Appon, quae exusta est. (22. Aug.)

[Annotationes piaae memoriae ergo:]

Sumptuus esto meus quid cupis ulterius

Conservet utrumque Deus.

Candidus ex fato sum fidus amicus amico

Quem nosco simili me coluisse modo.

Scripsit Venceslaus candidus a Kapy Monte mp. Anno 1627.

Aura tonet sonet unda fremat inmis orbis et orcus.

Tutamen insertos nos tibi Christe teges. (8. Sept.)

Anno 1628. Ecclypsis Lunae horrenda visa enim est tota sanquinolenta, et duravit ab
hora 8. Vespertina ad 11. noctis. Deus avertat a cervicibus nostris effecta hujus
Ecclypsios. (18. Jan.)

Anno 1628. Horny Buzasska pochowana gest. (28. Mart.)

Anno 1628. quae fuit dies Dominica et 1. Trinitatis mulier quaedam ex Szulecz circa 2.
horam pomeridianam suspensa (na dubnjczy) inventa. (25. Jun.)

Hoc die Anno 1628. mel sem sen, zemy čvenowny zub naleweg strane na dolneg čelusty
wypadl. Deus bene vertat. (10. Jul.)

Anno 1628. Sub 10. horam noctis Generosus ac Egregius Dominus Stephanus Zerdehely
alias Vlicky, obiit in domino aetatis suae 37. (1. Aug.)

Sepultus Stephanus Zerdehely Senior Anno 1628.. (6. Aug.)

Anno 1628. die 12. [Novembris] qui fuit dominica 21. Trinitatis Providus vir Georgius
Palat' et Lanius pro tempore ludex Kowarcensis sanus adscendit ad montem Wimar
cum suis juratis, ibi apoplexia factus. Demum in curru advectus, loquelam amittens.
15. die hujus mensis diem clausit ultimum. 16. sepultus. Incerta hora mortis.

Anno 1629. qui fuit dies Mercurii, tota nocte pluit copiose, vnde die sequenti exundatio
inaudita venit et a viris nonagenis vel ultra nunquam visa, ita ut fluvius Nitra damna
fecit ..... Deus avertat omen hoc portentosum a nobis. (4. Jul.)

Hac die Magnificus Dominus Georgius Pograny in Castelo Ludan naturae solvit
debitum Anno 1629. advectus ex Thermis Pistenensibus. Valetudinarius Dominus
terrestris in Arce Wygleč. (12. Jul.)

Anno 1630. advenit soror mea Rosina cum Affinessa ex Tayow quas ab 18 annis non
vidi. 7. hujus mensis dimissae sunt. (1. Mai.)

Anno Christi 1630. Reverendus ac Doctissimus vir, Adamus Corodinis Radwaniensis,
Praepositus Vyheliensis ad Vagium toxico infectus 7. Maii obiit, 9. ejusdem mensis,
qui fuit dies Ascensionis Christi in Coelum, ibidem honeste sepultus. (7. Mai.)

Anno 1630. hoc die solvit cursum suae naturae G. Nicolaus Bossanj, puer 6 Annorum
unicus filius viduae Berini Annae. Sepultus vero in Bossani. 15 Septembris. (31.
Mai.)

Anno 1630. sepelitur generosae indolis filiolus Nicolaus Bassany Annorum 6 in templo
Bassanensi. (15. Sept.)

Anno 1630. Hoc die decessit ex hac vita miseriarum plena clarissimus ac Reverendus vir
D. Basilius Fabri Superintendens et sepelitur honorifice 17. ejusdem mensis
Baymocii. (8. Nov.)

Sepelitur Clarissimus vir D. Basilius Fabri superattendens Baymocii honorifice. (17. Nov.)

Hoc die Anno 1631. laesus per alium puerum Generosus juvenis Joannes Apponi in pede sinistro cultro moritur. (26. Jan.)

Sepelitur Generosus juvenis Joannes Apponi in Appon, Concionem a Cl. ac Reverendo D. Isaco Hodykio in Templo Apponensi habitam. (4. Febr.)

Anno 1631. sepultus est infantulus Generosi Domini Andreae Zerdaheli 4 mensuum tantum. Tempus glaciosum ac incommodum, me in area habentem concionem. (22. Febr.)

NB. Hoc die Anno 1631. inter horam 9. et 10. noctis ignis e coelo delapsus incendit horreum Joannis Kamansky (maledici viri) tandem incrementa fumens ulterius [?...?] ita et 30 domus, in momento accensae conflagrarunt cum [?] parochia et schola. O Deus aeternae, averte a nobis in posterum plagam talem, ut deinceps laudemus nomen tuum. (3. Jul.)

Anno 1632. Mustráltak meg az föld nepenek egy részét Veczen az Vag mellet lakozokat. (19. Jul.)

Anno 1632. circa matutinam horam nata est mihi vox una alias non audita. (31. Jul.)

Anno 1633. Apes meae incepterunt se ipsas multiplicare. (7. Jul.)

Eadem ipsa die feliciter natus est in Marchionatu Moraviae in Dioecesi Olomucensi, in Decanatu Oletoniensi [?] in Civitate Kelcza Joannes Hanak patre Joanne matre Anna patrino Urbano Plichta patrina Mekwarkowa Anno 1637. (11. Mai.)

Anno 1644. nata est nobis octava filia die Jovis hora quarta vespertina nomine Sophia. (15. Dec.)

1657. factus religiosus piarum scholarum die 4. Octobris in Festo Francisci unde dictus Franciscus a S. Venceslav mp. [sc. Joannes Hanak.] (11. Mai.)

Eadem ipsa die Anno 1657. religiosum habitum suscepit in Moravia Lipnicii apud Scholas Pias Joannes Alexander Hanacius Moravus Kelcensis, postea dictus Franciscus a Sancto Venceslao. Mp. (4. Oct.)

Eadem die Anno 1668. Franciscus a Sancto Venceslao ex Scholis Piis presbiter ordinatus Jassouiae a Reverendissimo D. Nicolao Palffy Episcopo Agriensi. (4. Nov.)

Joannes Samareus M. H. Dominus Clarissimus Episcopus fuit apud me (una cum clarissimo viro Domino Lu: Semicino Pastore Samariensi). (17. Jun.) [Post annum 1621.]

[Annotatio piae memoriae ergo:]

Gerardus Faustus Cauflu.

Docta, nec obscuro scripsisti Emblemata versu

Alciate: inventi te manet hujus honos. (S.a. – 22. Jan.)

A naplóban előforduló magyarországi protestáns lelkészek és iskolamesterek

(m = mortuus est; n = natus est)

Abrahamides, Isaacus

1608. márc. 30. – minister Baymocensis

1616. ápr. 21. – superintendens trium comitatum Barsiensis, Nitriensis et Poseniensis

- Alitis, Balthazar
m 1586. szept. 20. – rector scholae Veterisoliensis
- Andrae, Andreas
m 1624. jún. 5. – rector [Vaguhelyiensis]
- Bisackius, Johannes
 1599. febr. 22. – diaconus ecclesiae Schlawicae Neosolii
- Cabanius, Daniel
m 1614. máj. 30. – concionator Sclavorum Carponae
- Calačinas, Nicolaus [?]
m 1583. máj. 26. – manifeste ... fassus est cum Augustana confessione sentire
- Capran, Michael
m 1616. okt. 11. – quondam monachus, ecclesiae Bossanensi aliquot annis praefuerat, tandemque ... ejectus
- Capri, Johannes
 1607. máj. 29. – minister Chinoranensis
- Čedak, Nicolaus
m 1614. márc. 10. – minister ecclesiae in Ortok
- Černak, Jonas
 1603. júl. 7. – pastor Krásnensis
 1607. máj. 29. – minister Solčanensis
 1610. júl. 25. – minister Solčanensis
- Cornides, Thomas
m 1605. dec. 27. – minister ecclesiae Prividiensis annis compluris indefatigabilis ac senior ejusdem contubernii (63 annos vixit)
- Coronidis, Adamus, Radwaniensis
m 1630. máj. 7. – praepositus Uyheliensis ad Vagium
- Davidis, Gaspar
m 1593. jún. 3. – pastor Necpaliensis
- Diossy, Andreas
 1626. máj. 10. – minister ecclesiae Galgocensis, superintendens, *m* 1627. máj. 12.
- Drasskowitz, Adamus
m 1615. máj. 9. – minister in Vherec multis annis, senior contubernii Oslanensis
- Eberhardus, Matthias
m 1580. júl. 28. – magister, de ecclesia Christi et scholis optime meritus Schembnicii
- Fabri, Blasius
m 1630. nov. 8. – superintendens, Bajmocii
- Fabri, Johannes, Žernowensis
 1600. ápr. 11. – pastor Chrenovensis
m 1602. dec. 31. – concionator in Chrenowec
- Fabricius, Johannes
m 1586. márc. 11. – pastor Galgocensis
- Fabricius, Johannes
 1608. ápr. – minister Galgocensis
- Fidicinis, Nicolaus
m 1625. ápr. 30. – superattendens, Baymocii

- Fischer, Balthazar
1606. márc. 4. – magister, concionator aulicus in Baymocz
- Frano, Andreas, Metropolitanus
m 1585. nov. 2. – rector scholae Mossoviensis
- Frelich, Thomas
m 1580. máj. 21. – rector hospitalis Neosoliensis
- Hodyk, Isacus
1631. febr. 4. – concionem habuit
- Hrabecius, Raphael
1606. febr. 13. – concionator Prividiensis
- Hranicae, Matthias
n 1569. febr. 22.
1591. máj. 1. – rector scholae Baymocensis
1596. júl. 12. – ordinatio sacra
1602. aug. 11. – venit Szambokrethum ad guberandam paraeciam
1607. aug. 12. – venit in Kowarecz
1616. ápr. 21. – electus est in seniore contubernii Nagy Tapolczanensis
- Husselius, Albertus
1590. jún. 10., 1591. febr. 17. – pastor Prividiensis
1594. nov. 28. – [sine nominatione ministerii]
m 1596. febr. 27., Bitschae
- K'awitcius, Michael
m 1607. dec. 29. – minister Oslanensis
- Kernerus, Thomas
m 1601. máj. 11. – 32 annos docendo in Kosch contrivit
- Lazany, Michael
1606. jún. 6. – minister ecclesiae Banoviensis
- Messkal, Ladislaus
m 1593. márc. 3. – quondam rector scholae Prividiensis, postea teloniator Rastočnensis
- Mikleš, Johannes
m 1587. febr. 9. – rector scholae Baymocensis
- Mokoschinus, Stanislaus, Teutolypensis
m 1580. ápr. 4. – venerabilis
- Mossoci, Zacharias
m 1587. júl. 23. – episcopus Nitriensis
- Paczolthi, Balthasar
m 1585. nov. 6. – diaconus Prividiensis
- Pelargi, Laurentius
1623. máj. 29. – minister ecclesiae Appon Proni
- Petri, Michael
1603. júl. 7. – pastor Tapolčanensis
- Pruno, Johannes
1586. máj. 1. – rector scholae Trentschinensis

- Puchovianus, Thomas
m 1591. nov. 25. – pastor ecclesiae Dei in Brandorff
- Samaraeus, Joannes
É. n., jún. 17. – episcopus
- Sartorius, Georgius
 1600. ápr. 11. – pastor Brezenensis
- Sartorius, Matthias
 1614. okt. 26. – diaconus Kovarczensis [post M. Ilranicae]
 1616. jan. 9. – minister Kowarcensis
- Sartorius, Matthias
 1624. jún. 5. – praepositus
m 1625. okt. 9. – praepositus Uyhelienensis et minister ecclesiae ejusdem
- Sartorius, Nicodemus
 1586. okt. 3., 1589. júl. 18., 1590. dec. 3. – minister Veterisoliensis
- Schermann, Andreas
m 1586. okt. 3. – collega ecclesiae Veterisoliensis
- Semcinus, Lucas
É. n., jún. 17. – pastor Samariensis
- Slowák, Georgius
m 1591. aug. 6. – quondam collega Prividiensis
- Smictius, Antonius
 1583. máj. 26. – pastor Trenschiniensis
- Spiglerus, Jacobus
 1600. ápr. 11., 1601. máj. 6. – pastor Pronensis
- Scholginus, Matthias
m 1598. jan. 1. – diaconus Prividiensis
- Ssamko, Ladislaus
m 1601. aug. 17. – rector Prividiensis
- Sst'astko, Johannes, Baymocensis
m 1615. dec. 2. – minister Černenensis compluribus annis
- Ssyndler, Andreas
m 1591. jan. 26. – pastor Prassicensis
- Stöckel, Leonhardus
m 1560. jún. 7. – Bartphae
- Wagner, Martinus
m 1590. nov. 6. – pastor ecclesiae Bartphanae
- Wranka, Johannes
m 1586. ápr. 15. – parochus ecclesiae Pisstensis
- Wranka, Paulus, Prividiensis
n 1557. jan. 18.
m 1597. máj. 22. – pastor ecclesiae Baymocensis, 18 annos in parochia Baymocensi docendo contrivit
- Wranka, Thomas
 1570. máj. 27. – [minister] ecclesiae Chrenocensis
 1582. ápr. 25., aug. 21. – rector hospitalis Novosoliensis

m 1582. dec. 3. – rector hospitalis Novosoliensis et vicearchidiaconus ejusdem districtus

Wranka, Thomas

1584. nov. 23., 1599. nov. 14. – pastor in Chrenocz

1600. ápr. 11. – [sine nominatione ministerii]

Zalensky, Johannes

m 1621. júl. 30. – rector scholae Zerdehely [ad: 30. Jan. 1622.]

Zarkocius, Johannes

m 1585. okt. 3. – rector scholae Prividiensis

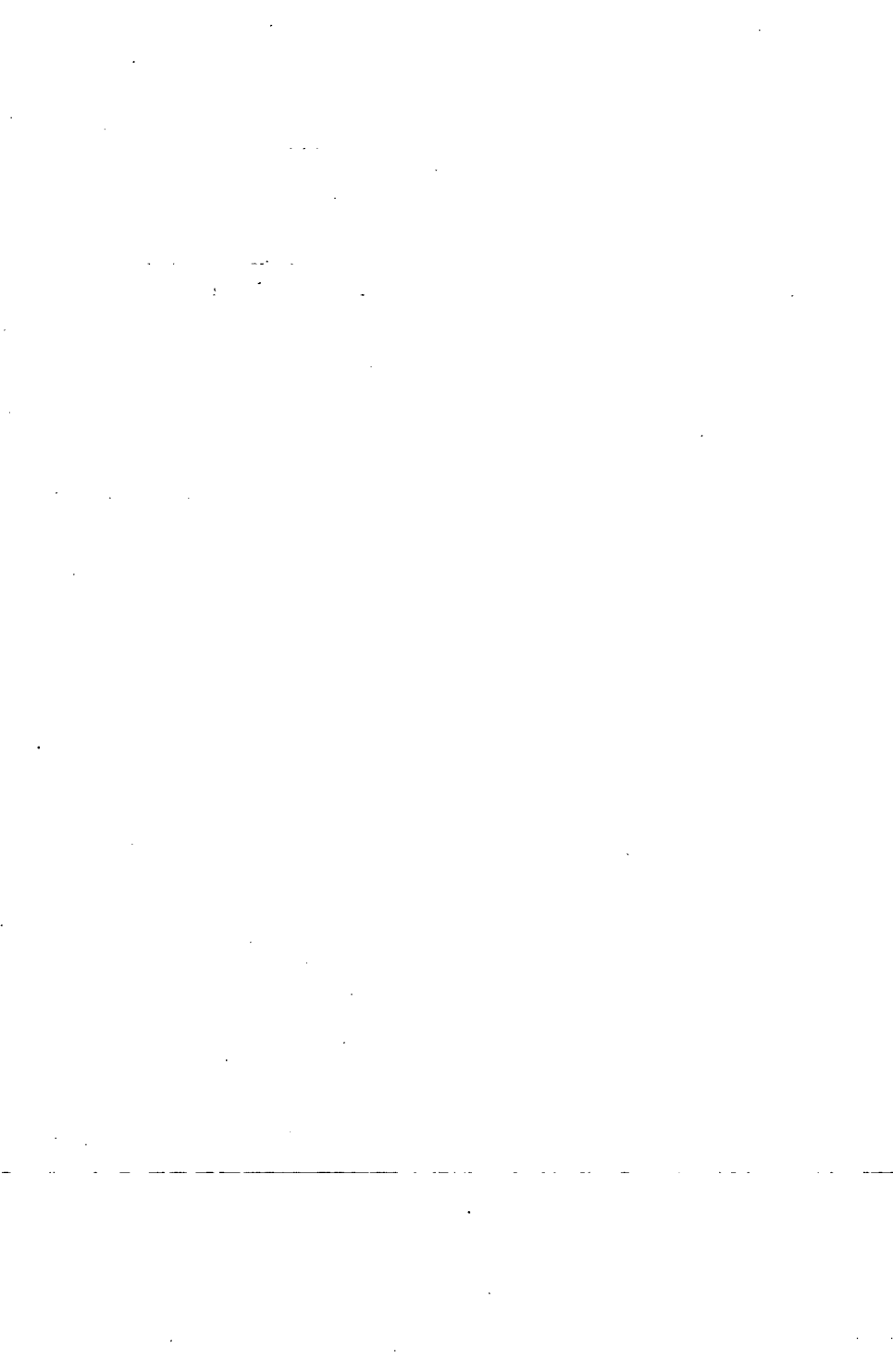

**László N. Szelestei: die Eintragungen von Mátyás Hranicae
in einem Calendarium Historicum von Paul Eber**

Das zum erstem Male 1550 in Wittenberg gedruckte Calendarium von Paul Eber wurde in dem 16. Jahrhundert sehr beliebt und mehrmals neu aufgelegt. Die historischen Datenangaben des Kalndariums wurden von den Possessoren meistens ergänzt und mit wertvollen Eintragungen verschiedener Art bereichert.

Diesmal wird ein Exemplar genau dargestellt und vergleichend analysiert: Mátyás Hranicae hat etwa 600 ergänzende oder persönliche Notizen in sein Kalenderium eingetragen. Anhand dieser Eintragungen sind wir in der Lage, seine Laufbahn (Lebensumstände und Bildung) sowie seine dichterische Tätigkeit kennenzulernen. Er ist 1596 geboren, seit 1586 Schulrektor, wurde in Brieg in Schlesien zum Pastor ordiniert und war an verschiedenen Orten in Oberungarn tätig. Er hatte keine Studien in Ausland, seine Aufzeichnungen zeigen aber den nicht niedrigen Bildungsstand eines gebildeten Pfarrers auf. In diesem Aufsatz wird etwa die Hälfte seiner Aufzeichnungen veröffentlicht, diejenigen, die die persönlichen Angelenheiten und die Unterrichts- und Kirchengeschichte betreffen. Laut Verfasser sind die zeitgenössischen Kalendereintragungen von grosser historischen Bedeutung. Er stellt drei weitere Exemplare dar, deren Eintragungen schon in dem 18. Jahrhundert abgeschrieben und als historische Quellen gewertet wurden. Es wäre erwünscht, die wertvollen Angaben dieser Kalendarien einmal in Druck zu geben.

Fundort: Die Bibliothek der Diözese Raab. Sign. XVIII. 7.44.

SZABÓ ANDRÁS

Jonathas Daniel levele Wittenbergből Caspar Pilciushoz

A szépeességi német (cipyszer) Pilcius Gáspárhoz, a felsőmagyarországi kryptokálvinizmus egyik vezéralakjához intézett levél a Máriássy család levéltárában maradt ránk,¹ ők voltak ugyanis a címzett patrónusai. A levélíró Pilcius rokona, aki drezdai tanítóskodás után (lévén német anyanyelvű, nyelvi problémája nem volt) 1591. április 24-én íratkozott be a wittenbergi egyetemre „Jonathas Danielis Topschensis” néven.² A „Topschensis” Dobsinát (Dobšiná, Dobschau) jelenti, tudjuk, hogy Pilcius is lelkeszkedett rövid ideig ott, amíg egy török betörés el nem űzte onnan — erről az eseményről aztán egy történeti munkát írt.

A peregrinációból haza küldött levél nem túl gyakori műfaj a fennmaradt 16. századi levéltári anyagokban, ezért mindegyik nagy értéket jelent számunkra, különösen, ha személyes ügyekről, a magyarországi tanulók mindennapjairól számol be, mint ez. A főszereplőkről nemigen tudni többet, mint amennyit az egyetemi anyakönyv elárul: a késmárki Adamus Kunischius 1589. július 22-én íratkozott be,³ a levélíró szerint részeges és kötekedő (szepes)váraljai Pápai Kristóf pedig 1590. május 13-án.⁴ Bár mindhárman kryptokálvinizmussal „fertőzött” területről jöttek, egyikük sem volt tagja a reformátusokból és csaknem kizárólag magyarokból álló wittenbergi coetusnak.

1591. július 18. Wittenberg

Magyar Országos Levéltár, Máriássy cs. levéltára, P 1194. Missiles, 1. cs.

S[alutem]

Quam libenter et quam saepe hactenus, Vir doctissime, et Affinis obseruande, meas ad te dedissem literas, testis ipsemet mihi sum. Verum tabellariorum inopia destitutus in effectum quod volui, reddere non potui.

1 Magyar Országos Levéltár, Máriássy család levéltára, P 1194. Missiles, 1. cs. 1570–90-es évek (az anyag dátum szerint van rendezve!)

2 Album Academiae Vitebergensis ab anno Christi MDII. usque ad annum MDCII. Volumen secundum, Halis [Halle] 1894. (Ezentúl: AAV. II.) 380.

3 AAV. II. 368.

4 AAV. II. 373.

Nunc uero occasionem praeter expectationem mihi diuinitus obiectam esse, oppido laetor, cum qua tibi cum mearum rerum statum, tum nonnullas alias difficultates et iniurias, quae animum meum tantopere uulnerent, exponere liceat. Ac primo scire debes, nihil mihi dulcius et optatius euenire hoc tempore potuisse, quam quod iam olim optatis meis, euentus tandem responderint, quod nimirum me in Academiam, in quam iam pridem animus flagrabat meus, recipere potuerim. Licet mihi plurimae hic perferendae sint difficultates et miseriae propter sumptuum inopiam: tamen malim ea omnia cum fructu studiorum quam alibi cum iactura aequo animo tolerare, id quod hactenus expertus sum cum magno meo malo. Vixi autem hactenus iis nummulis in communitate, ut uocant, quos in mea paedagogia Dresdae unciatim comparsi: Verum cum eos iam exposuerim meque dietim maior miseria uexare incipit, nescio quibus remediis his malis mederi debeam. Incirco te, Affinis charissime compellari uolui, ut precibus tuis instes apud parentem meum, ut aliqua ratione rebus prospiciatur meis, plus enim ponderis eas habituras esse certum est quam aliorum. Non enim opinor ipsum tam inopem et exhaustum esse, quin me annuo sumptu in Academia alere possit. Quod si tua intercessione quidpiam inpetrauero: Ego uicissim ut gratum et obaedientem erga te in omni officiorum, quae me praestem, operam dabo. Caeterum te celare nullo modo possum, me Dei gratia hic in primo aditu mediocri fortuna usum fuisse, ita ut etiam liberam habitationem, usque ad festum Michaelis cum aliis quibusdam commoditatibus apud Adamum Kunschium Keismarcensem adipiscerer, sicuti contra Adami ciuis serius huc ueniens, apud Simonem consecutus est. Verum cum fortunam nonnunquam etiam insignis comitatur infelicitas cuiusdam hominis inuidiam effugere non potui, non aliam ut coniicere possum ob causam, quam quod aegre tulerit se posthabito me in consortium Adami admissum fuisse. Is uero est Christophorus Papai Variensis, quem proculdubio etiam nosti, Publicani uel ut vulgo uocant Theloniatoris filius, insignis sane helluo et potator, qui dietim se ingurgitat, et per integram septimanam uix semel sobrius reuertitur domum. Is enim suae loquacitatis rabiosae et contagiosae uirulentia saepenumero erga me insurrexit, quem nec uerbis a me laesum, nec iniuria affectum esse unquam sciam. Quod sane perpeti difficilium ac molestum magis uidetur, cum qua me accusauit culpa ipse uacem, sumque eorum quae mihi impignit minime conscius. Si ulla uerborum petulantia a me fuisset initatus, immerito sane uiderer conqueri: quod paterer telis uulnera facta meis, cum praesertim Lacedemonius

Chilo praeciperit: Proximo non maledicas, si non vis male audire, verum repetere cogit doloris rabies, nunquam a me factum dictumne existimo, quare in me ita stomachari, succensere, inuehi ac saeuire debeat: Id tolerandum nec ne sit, non satis <uideo> scio. Tolerarem, nisi tacendo culpam praestare uiderer: nisi etiam ab hoc me diuerteret Publii Mimographi poëtae Verbum scribentis: Veterem ferendo iniuriam invitas novam. Equidem miror fere ad stuporem unde illi fastus creuerit, ut abiectiorem me putem quam quo cum Verba faciat, eo arrogantiae conscendit ut neminem prae se ducat hominem. Diuitiae per fas atque nefas corrasae, ut opinor, hoc supercilium illi induunt. Sed omnia ipsius conuitia et iurgia, quae in me innocentem evomuit aequo animo huc usque tuli, idque de consilio reliquorum popularium, quibus cum, quoniam eodem modo processeret, suaserunt, ut communis concordiae ergo illius tumultus suspendere facerem. Verum de his omnibus clarius Deo volente ueritas innotescet breui, eum nimirum Adamus Kunschius, qui omnia ea ipsius ore iurgia audiuerit, in proximam rediturus fuerit. Et interim locum mutavi et alteram habitationem conduxì, de qua 2. R[henensos] usque ad festum Michaelis exponere necesse erit, et de lectisterniis R[henensum] 1. a quibus impensis alias immunis fuisset. Te igitur maiorem in modum oro, ut aliquam consilii tui scintillam mihi porrigas. His paucis te ualere una cum tua domestica Ecclesiola, et caeteris amicis bene et feliciter cupio. Witebergae ex Musaco meo dabantur 18. Julii. Anno a Christo nato 1591.

R[everendae] T[uae] D[ominationi] observantissimus Affinis
Jonathas Daniel.

[Kivül:] Clarissimo Viro, erudito iuxtaque orthodoxa Doctrina,
Domino Caspari Pilcio, pastori Ecclesiae Marcivillanae fidelissimo,
Domini Affini suo observando.

[Más kézzel:] Clarissimo.

**András SZABÓ: Ein Brief von Daniel Jonathas aus Wittenberg an
Caspar Pilcius**

Der Adressat ist in der ungarischen Kultur- und Kirchengeschichte des 16. Jahrhunderts von Bedeutung, er war nämlich einer der bestimmenden Persönlichkeiten der kryptokalvinischen Bestrebungen in Oberungarn. Der Absender des Briefes als Zipserdeutsch hatte zwei Jahre lang ein Lehreramts in Dresden inne, wurde dann 24. April 1591 in die Matrikel der Universität Wittenberg aufgenommen. Der Brief kann aus zwei Gesichtspunkten für wichtig gehalten werden: einerseits als weitere Quelle des Auslandsstudiums, andererseits als Bericht über die persönlichen Angelegenheiten und über das Alltags der ungarischen Studenten in Wittenberg. Die im Brief erwähnten Studenten sind uns unbekannt geblieben, weder sie noch der Absender wurden in die ungarische Gesellschaft (*coetus*) der Universität aufgenommen. Fundort: Ungarisches Staatsarchiv, Familienarchiv Máriássy.

SZABÓ ANDRÁS

Istvánffy Miklós levelei Rákóczi Zsigmondhoz

Az 1593. január 25-re összehívott pozsonyi országgyűlés elhatározta, hogy a kamara helyett a saját biztosai fogják beszédni az adót: Felsőmagyarországon Rákóczi Zsigmond, Alsó-Magyarországon Illésházy István, Szlavóniában pedig Istvánffy Miklós lett a biztos.¹ Ebből az alkalomból született az alábbi két levél, illetve egy levélmelléklet, Istvánffy pénzt kér, s ugyanakkor beszámol az induló tizenöt éves háború eseményeiről, felsorolja az 1593. június 22-én lezajlott sziszeki csata török veszteségeit. A lista részletesebb, és kisebb részben eltér attól, amit Istvánffy majd történeti munkájában ír.² Láthatóan a levélíró is tisztában volt a címzett (nem kis részben történelmi jellegű) érdeklődésével. Rákóczi Zsigmond és Istvánffy kapcsolata egyébként korántsem volt idillinek mondható: Rákóczi éppen azáltal lett gazdag, hogy megszerezte a Mágocsy-árvák gyámságát, pedig egy korábbi végrendelet éppen Istvánffyt tette meg gyámnak.³ Később, a 17. század első éveiben Istvánffy közreműködésével Rákóczi ellen is készülődött egy kamarai per — hasonlóan a hírhedtté vált Illésházy-perhez —, megindítására azonban nem került sor.

A levelekből nemrégén Hangay Zoltán Rákóczy-életrajza idézett,⁴ teljes szövegüket az alábbiakban adom közre.

Vinica, 1593. május 18.

Magyar Országos Levéltár, E 190. 31. cs. 5. t. 19.sz.

Magnifice Domine et frater observandissime. Salutem et servitiorum meorum didetissimam commendationem.

Az utatol fogwa hogi Posomba el vaaltunk egi maastol semit nem irtam knek mert ittis giewleseonk volt, es az minemco gondot az orzag

1 Magyar Országgyűlési Emlékek. 8. köt., Szerk. Fraknói Vilmos. Bp., 1884. 31, 103, 131.

2 Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV, Coloniae Agrippinae, 1622. sumptibus Antonii Hierati. 605.

3 Szabó András, Mágocsy Gáspár és András udvara. = Magyar reneszánsz udvari kultúra, Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. Gondolat. 276-277.

4 Hangay Zoltán, Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond. Bp., 1987. Zrínyi K. 98-100. — A levelekre egymástól függetlenül találtunk rá, a megjelenés elsőbbsége inkább a publikálási lehetőségeken múltott.

vete ream, abban voltam foglalatos. 200 lowast es 300 gialogot talaltam, de az rawaasnak ki zedeaset keesore hadiak Posomba. Maar az hagi ide minden vetees el vezett az teely ho alatt, es Nagi dragasag vagion. Nehezen adhattia az zeghensig meg az adoot. Azert erte Vagiunk, es imar az zamlalast el vegeztek az rawook, es igazito zeek ym ez ieoweo exaudi Vasarnap lezen. Akarnam ha kd. Illieshaz Vramnak penzt adhatna mig itt az ehel halo Totok ki zedhetneek. Iria Illieshazÿ hagi pinkest utann adhat. Kdet azon keernem mint bizott uramot, talalna olli modot hagi csak Illieshazÿ uram kezebe kildene kd. az penzt, hagi nekem ne kellene zinte oda ala faradnom erte. Kirol es egieb dolgokrolis ktewl io valaszt varok. Ittis az Vrak es nemessek 50.50 penzt adnak egi kaputul az magok erzeniebol. Az zeghen ember egi portatol hat forintot. Az cimeres nemessek azokis hatot, az egihaziak azokis hatot, gondolom hagi ha mind ki zedhetneek, tenne 12 ezer forintot. Hirt azt irhatom knek hogÿ az Boznaÿ Bihegbe ieott vala, kit tawal az Eperiesÿ octava alatt adanak meg neki, es meg yetteonk vala De egÿ metsitet chinaltatott ott es meghint Banialukara haza ment. Az Castelból azert sok rablast mielnek. Tegnap itt ez mezeonn ment ala zabragra 500 fegiweres, 1400 lantzot ismeg varunk, olaz Acrobusicris 150 vagion. Az Szavan az mieÿnk hidat akarnak chinalnÿ, ez el mult zombaton vittek ki az haiokat Zabragrol, feo Capitannia az hadnak lezen egi Nemet kit Rupen von Ekkenperghnek hiwnak, ki sokaig hadakozott Flandriaba. Imar itt mint addia Isten nem tudom. Mint lett legien <...> dolga, akarnaam hallanom. Vagÿ talaam meeg meg sem lett meg teonvinÿe[!] Knek aianlom zolg[alatomat] mint bizott uramnak es keerem kdet, ha mit az giewlesbe knek vetettem, kit akaratomal nem igiekeztem chelekednem kd. nekem meg bochasson. Az Vristen tarcha meg k. minden iowal. Datum Vinicze. 18. Maÿ. 1593.

M[agnifici] D[ominationi] V[estri] s[ervitor] et f[rate]r
N. Isthvanyfÿ.

[Külcím:] Magnifico Domino Sigismundo Rakoczy Comiti Comitatus Tornensis ac Consiliario Caesaræae maiestatis etc. domino et fratri observandissimo

[Más kézzel:] Istwanfi uram lewele

[Ismét más kézzel:] In Zerenthis

[Autográf.]

Elveszett levél melléklete,
1593. június 22. után
ugyanazon a jelzeten, mint az előző levél.

Kik veztek 22 Juny az Cupa vizebe, es halva vonzak ky.

Hazan passa boznaÿ.

Memibeg, ki ezte[r]gami beeg vala, onnat icott volt Herzegowinara,
ki birt az haddal a Passa utan.

Giaferbeg, az passa battia, ki pekreÿ beg volt.

Szinanbeg, piali passa fia, Chazar rokona, mert Suliman chazar
leaniatol valo volt.

Ramadanbeg, posgaÿ beg.

Ruztanbeg, petriniay beg, Curbeg, posgaÿ masik beeg, ferhat passa
fia, kit budan eolnek meg az teorekek, de ezt nemelliek mondiak hogi el
zaladott.

Nazad 28, mind teolfabol chinalt, zeep.

Comp eoreg 4 mind teolfabol, kibe az algiukat vontattatta fel az
Szavan.

1 Eoreg Nazad kibe 60 ember feer, kinn maga akart ala mennÿ.

Szantalan sok por, goliobis.

5 eoreg fal teoro algiu, kinek goliobissa egik niom 37 fontot, az egik
Coczane volt, ferdinand chazar Newe raita, 1528. chinaltak, harom kit
ferhat passa Eontetett volt, azok meeg eoregbek.

Harom tarazk, 4 fontot veer, egik Max[imilian] chazar cimere raita,
masikonn Szabragÿ Simon pispeke, harmadik teorek tarazk.

Sator sok, de az passaet el vittek. Szazlo sok, arantias gombok
nemelliekenn, ki Szauchaknak hinak.

Lo vagion keozel ket ezer, de az horvatok zellel zeoktettek.

Rab alig vagion 10 vagÿ 12, Mert az Nemetek mind által leottek,
meeg magiartis leottek, ki rabot akart fognÿ.

[Autográf.]

Vinica 1593. július 23.

Magyar Országos Levéltár, E 190. 31. cs. 5. t. 21. sz.

Magnifice Domine et frater observandissime. Salutem et servitiorum meorum deditissimam commendationem.

Az kd. io egesseget zivem zerint kŷwanom hallanŷ. Az minemeo hireink voltak, knek ugian az taborbol az Isten atta nieresig Utann meg irtam vala, Bizon hogi akkor kell vala az passa chinalta Vaar alais mennonk, de azt az Nemetek mia el mulatook. Imar ŷm mastan hirdetnek hadat, hogi minden ember Augustusnak elsoo napian Zabragott (!) legien, es onnat Petrinia fele, (mert az az Castelnak newe) mennienek. Az nemet hadis meg indolt, 1500 lowag, es 200 gialog Stiriabol ma indolt el. Az vegbeliekis az napra ott leznek, mi is mindniaian. Valamit aad az Vristen, knek mind iarast tuttara adom. Az Castelnal mastis valami kichin teorek tabort mondnak lennŷ, ki boznabol, ki magyarorzagbol giewlt teorek, de nem soknak mondiak.

Tovabba ez eleobhŷ leveleimbenis keonergettem knek, hogi az Minemeo 2500 forintot rendelt az orzag, ide az Totoknak segetsigewl, az feolfeoldŷ rawasbol, kd. meg kildene, Illieshazŷ Vram kezeehez. De erteottem Illieshazŷ Vram levelebewl hogi meeg kd. semit nem kildett. Azert kerem kdet mint bizodalmas Vramot hogŷ ha nem towabb, chak Likawaig kildene el, onnan Illieshazŷ uramnak meg kildeneek, eo nekem kezemhez iutatna. Mert eo az eo kezeteol meg addia es az had Vtann, Isten segtsegewel enis fel megiek Posonba erette. Meg zolgalom knek mint bizodalmas Vramnak, ha kd. meg ment towab valo Munkatol, Es meg kildŷ kd, kireol io valazt varok ktewl. Az Vristen tarcha meg k. minden iowal. Datum Vinicze, 28. Julŷ. 1593

D[ominationi] V[estrae] M[agnificae] deditissimus Servus

N. Isthwansffŷ

[Kŷlcŷm:] Magnifico Domino Sigismundo Rakoczŷ Comiti Comitatus Tornensis ac Consiliario Sacrae Caesareae Maiestatis etc. Domino et fratri observandissimo. Cassoviae vel in Zerench.

[Mŷs kŷzzel:] Istwanfi Vram lewele

[Autogrŷf.]

András SZABÓ: Briefe von Miklós Istvánffy an Zsigmond Rákóczi

Die hier veröffentlichten zwei Briefe und die Beilage eines schon nicht mehr vorhandenen dritten haben den historischen Hintergrund, dass laut Verordnung des Landtages 25. Januar 1593 die drei Hochadlige, Zsigmond Rákóczi, István Illésházy und Miklós Istvánffy mit der Steuereinziehen auf den verschiedenen Gebieten des Landes beauftragt wurden. Istvánffy braucht Geld (die Geldfrage kommt in den beiden Briefen vor) und berichtet über den Verlust der Türken bei Sisek am 22. Juni 1593. Dieses Geschehnis wird später auch in seinem grossen historischen Werk beschrieben, aber kurzgefasst. Diesmal hat er vermutlich mit dem historischen Interesse von Zsigmond Rákóczi gerechnet. Das Verhältnis der beiden Adligen war übrigens wegen einer Vormundschaftsfrage etwas gespannt. Die Autographen sind im dem Ungarischen Staatsarchiv aufbewahrt.

BALÁZS MIHÁLY—MONOK ISTVÁN; TAR IBOLYA (ford.)

**Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaelae
Bruto történetírói módszeréről (1594—1598)**

Istvánffy Miklós a magyarok történetének megírásához összegyűjtött hatalmas forrásanyagának egyik kötetében, amely ma Zágrábban található,¹ Baranyai Decsi János már kiadott oratioja mellett² Szamosközy Istvánnak két kiadatlan műve is fennmaradt: egy római feliratgyűjteménye 1598-ból, s az alább olvasható historiográfiai munka. E kolligátumról, Szamosközy itteni írásairól már több helyen értekeztünk,³ így most mentesülünk a hosszabb bevezető megírásától. Brutus történeti munkáját, amely végül csak 1863-ban jelent meg,⁴ már 1588-ban ki akarták adni Erdélyben; Szamosközy minden bizonnyal Padovából való hazatérte után foglalkozott vele. A lektori jelentést nem biztos, hogy át is adta a fejedelemnek; a kiadást főképpen támogatók 1594 óta nem voltak az élők sorában (Kovacsóczy Farkas, Gálffy János).

A császári biztосként Erdélybe érkezett Szuhay Istvánhoz és Istvánffy Miklóshoz írt levél fogalmazványa megerősíti azt a feltevést, hogy Szamosközy a bizonytalankodó fejedelemnek nem adta oda bírálatát; talán belátta, hogy a mű kiadása tőle nem várható.

[*Külcím:*] Ad Reuerendissimum et Illustrissimos Dominos dominum Stephanum Szuhay Episcopum Vaciensem, Camerae Hungaricae Praefectum etc. et dominum Nicolaum Isthuanffy, Regni Hungariae Propalatinum etc. Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis in Transyluaniam Commissarios etc. Dominos mihi benignissimos.

---

1 Archiv Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. II. C. 81.; A kézirat első ismertetése: BERLÁSZ Jenő: Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról. = OSZK Évkönyv, 1972. Bp., 1974. 218-228.

2 BALÁZS Mihály—MONOK István—VARGA András; TAR Ibolya (ford.): Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-ból. = Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II. Szeged, 1990. 37-100.

3 BALÁZS Mihály—MONOK István: Szamosközy István és a Corvina. Magyar Könyvszemle, 1986. 215-219.; Uő.: Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről). = Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. 249-262.

4 Brutus János Mihály magyar királyi történetíró Magyar históriája. 1490-1552. Kiad. Toldy Ferencz. Pest, 1863 / Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XII./

Superioribus temporibus scriptum quoddam de editione historiarum Joannis Michaelis Bruti ad Serenissimum Principem Transylvaniae dederam in quo, quod mearum fuerat partium, uberius fortassis, quam par esset, iudicium meum de eo auctore interponere non sum ueritus, tum etiam in lucem emittendis ijs historijs sillicite(!) egi: Sed, siue ob ingentes hos bellorum motus, siue ob nostrorum procerum, quorum erat id curare, oscitantiam omnis mea sollicitudo in irritum cecidit. Eius qualiscunque scripti exemplum Reuerendissimis et Illustrissimis Dominationibus Vestris tradendum censui, ut quis, et qualis fuerit Brutus, ipsi quoque cognoscerent.

Nunc autem cum tantus thesaurus infenso nobis Numine in alienam potestatem peruenit, nempe ut inter alia detrimenta, eo quoque incommodo diuinitus plecteremur, siue quia non eramus digni tam diuino munere, siue quia ita in fatis fuerat: aequum est ut Reuerendissimae et Illustrissimae Dominationes Vestrae pro suo in patriam gentemque suam amore et pietate, omni studio, labore, diligentia curent, elaborent, perficiant, quo tantus thesaurus ex ijs tenebris, quibus hactenus pressus est, in lucem hominum prodeat, (si forte spes ulla superest unquam proditum iri) ne tam illustre rerum Hungaricarum monumentum, patrumque nostrorum honesta memoria, indigno funere iuguletur, ipsaque adeo posteritas, nos inertiae grauiorumque criminum reos faciat, insimulet, aeternumque damnet.

Bene ualere Reuerendissimas et Illustrissimas Dominationes Vestras desidero. Albae, 1598.

Reuerendissimarum et Illustrissimarum Dominationum Vestrarum
Seruitor deditissimus

Stephanus Zamosius

De editione Historiarum Bruti

Ad Serenissimum Transyluaniae Principem etc.

De edendis, publicandisque historijs Vngaricis Joannis Michaelis Bruti uerba sum facturus, Serenissime Princeps, ubi me dicentem Serenitas Vestra benigne exaudire dignetur, precor.

Non sum tam insolens animi, nec tam ignarus meae sortis, qui de publicando eo authore aliquid dicere ausim nisi praesentis temporis ratio me hortata fuisset. Nam postquam arduum illud et laboriosum clarissimi authoris opus, ita meae quoque curae fuerit a Serenitate Vestra traditum, ut nullo praetermisso diligentiae et laboris officio, quantum quidem in me esset, in meliorem statum redigerem: etiam nunc mearum esse partium duxi, si ea de re pauca in medium adferrem: nec putavi mihi a quoquam uicio datum iri, si ipse, quantuluscunque tandem sim, inter eximios patriae nostrae literatos, ita iudicium meum de tam praeclaro opere in lucem emittendo interponerem, ut omnis tamen edendi calculus, penes Serenitatem Vestram relinqueretur.

Regum praestantissimi quique literarum fecerunt nutritij. Carmen amat, quisquis carmine digna gerit.

Vetus est consuetudo, et ab omnibus retroseculis usu recepta, ut Imperatores, Reges, Principes clarissimi, cum res gessissent, immortalitate dignas, non indignum maiestate, dignitateque sua munus ducerent, si ex primorum suae aetatis doctorum classe, aliquem in Aulam, familiamque adeo suam cooptarent, qui res eorum magna cum fortitudinis laude gestas pari eloquentia et dexteritate literis traderent, memoriaeque posteritatis consecrarent.

Talis apud Alexandrum Magnum fuit Callisthenes: Tales apud eundem et uirtutis et nominis duos Scipiones, Ennius et Polybius: Talis apud Traianum Plutarchus: Ac ne uetera recenseam, talis superiore seculo apud inclytum Regem Matthiam Bonfinius: Talis nuperrime apud Serenissimum Poloniae Regem Stephanum, noster hic qui Bonfinio successit, Joannes Michael Brutus, illo aetate quidem inferior, sed maiestate doctrinae, et eloquentiae, mea quidam sententia, superior. Immortali itaque laude dignus est Serenitatis Vestrae patruus inclytus Rex Poloniae, qui ex magno delectu populorum eruditionumque omnium, hunc Joannem Mi-

chaclem Brutum delegerit, qui res gestas Vngarorum iam ab obitu Matthiae Regis uaria temporum calamitate concisas, lacunosas, ac pene interuersas, conquisitis undique rapsodijs, ac uelut ex ingenti naufragio collectis tabulis, in unum corpus redigendas curauerit; ut inter mortuam pene historiae Vngaricae seriem ab iniuria obliuionis assertam, in aeternam posteritatis memoriam transmitteret. Ita factum, ut tanta honorum nominumque insignia, tot Procerum Regum, fortissimorum militum gesta, tot temporum ornamenta, unius eius solius beneficio conseruata, eaque fatali quadam calamitate erepta esse uideamus.

Fortissimi Viri gloriae et
laudis cupidi.

Enimuero coeteris rebus, quae ad externae uitae emolumenta faciunt, clientelis, diuitijs, robore corporis, re familiari, quae omnes summo studio appetunt, facile possunt carere uiri magnanimi et fortes: ac nominis et existimationis iacturam aequo animo ferre non possunt; nec quicquam in uita ducunt antiquius, qui patriae, qui ciuibus suis, qui publico bono nati sunt, quam sempiternam laudis et gloriae memoriam. Nam cum exiguum uitae curriculum natura nobis circumscripserit, gloriae tamen et laudi immensum tribuit: et cum uita nostra perpaucis annis in humanis haereat, huiusque lucis usura fruatur, nomen, decus, honor, aeternum tempus affectant. Tolle gloriae cupidum animum a uiris illustribus, nihil erit quod amplius appetant, cur intrepide pericula obeant, cur pro patria moriantur: Tolle spem futuri, nihil erit quod illos ad ardua, praeclaraque gerenda incitet. Vsque adeo cupiditas gloriae et nominis, incitamentum est generosis animis, et calcar ad rem fortiter gerendam.

Beatissimi igitur Procerum manes, ipsique adeo sepulti fortissimorum militum cineres, qui pro patria, proque aris et focus dimicantes superioribus temporibus mortem oppetierunt, aeternas Regi maximo et pijssimo Stephano gratias agent, quod illorum nomen, honorem, laudes e tenebris obliuionis in lucem eduxerit, aeternitatieque per has historias consecrauerit.

Secundum illum autem Serenitati Vestrae agent gratias, qui easdem historias intra priuatos adhuc parietes haerentes, toti terrarum orbi communicauerit, publicauerit, ab interitu, cui adhuc obnoxiae erant, uindicauerit, ac penitus e mortali immortale reddiderit. Historia siquidem quae uere lux temporum esse dicitur, hoc praestat, ut cum omnia fatali quodam interitu dilabantur, praeteritarum rerum momenta, magnorumque uiro- rum gesta, eius solius beneficio in aeternitatis gremium insinuentur, cuius

sane potiundae spe generosus animus per ardua quaeque ac difficilia ad gloriam consequendam uirtutis uia grassatur.

Hoc cum Brutus noster uiuaci genio, ingenioque pene diuino pollens, egregie praestiterit, Vngaricasque historias sua industria ab interitu uindicauerit, neminem puto tam auersum a Musis, qui lectione tam praeclari operis, ubi uel paululum inde degustauerit, non capiatur, eiusque amore incensus, nihil ab ulla parte remittat laboris aut curae quo tantus author, quanto fieri potest nitidius et cultius in lucem emittatur.

Qualis fuerit Brutus et quid eum ad scribendas historias excitauerit.

Video autem illum honestissima aemulatione Bonfinium sibi proposuisse, quocum in hoc stadio decurreret, adeo uero uterque aequali cursu ad scopum contendit, ut nescios(!) uter alteri palmam praeripere possit. Non praeuerto suffragium doctorum meo praeiudicio, nec ante alios censores ipse sententiam fero, sed tamen non dubito multos fore, qui Brutum Bonfinio longo interuallo praeponere ausint, cui sententiae si ipse quoque accessero, non temere facere iudebor.

Totum orationis filum indicio est, laborioso opere haec a Bruto esse digesta. Nimirum multa illi cogitanda fuerunt, ut muneri sibi irruenti satisfaceret. In his illud maxime ueniebat in mentem, a quo Rege hae partes sibi impositae essent, doctissimo utique et sapientissimo, cuius nomini opus consecratum, nisi excultum atque elaboratum esset, non decebat in hominum lucem prodire. Tum uero illud quoque illi succurrebat, se Bonfinio successurum in scribendo, cuius nomen in historicis Vngaricis clarum atque illustre habetur, quem aut superandum certando, aut certe aequandum sibi proposuerat. Verum uter propius scopum attigerit, in posteritatis Areopago olim diiudicabitur. Et nunc et semper et in secula seculorum Brutus antecedit Bonfinium, si stilus orationis conderetur.

Jam et illud memoria repetebat, quae de suo ingenio atque industria esset hominum expectatio, a quo nihil uulgare, nihil non conformatum ad ueterum scriptorum normam atque elegantiam expectabatur: coniectura facta ex octo libris historiae Florentinae, qui magno cum applausu doctorum, autore adhuc in uiuis degente Lugduni fuerant typis editi, ex qua ingenij faetura plerique eruditorum Brutum clarissimum nostri seculi historicum appellauerint. Quae laus etsi a laudatis uiris profecta sit, non magis tamen illorum testimonium, quod ipsiusmet Bruti uirtus fidem hac in re eruditis facere potest. Quid uero dicturi sunt, ubi has historias Vngaricas, longe praeclariora ingenij eius monumenta, quam quae unquam prodierunt, docti exoteri conspexerint, legerint, memoria conceperint:

nempe quod de Telamone Cicero ex ueteri poeta, idem de Bruto dicturi sunt, liceat enim in tam eleganti hominum flore ab illo ad hunc paródeisz:

Hiccinne est Brutus ille modo quem gloria ad coelum extulit?
Quem adspectabant? cuius ob os omnes ora obuertebant sua?

Auditus est non semel clarissimus senex, suum ipse testimonium de his historijs proferre dicereque se quicquid ab ineunte aetate studij, doctrinae rerum uerborumque ornamenta ex illustribus authoribus memoria hausisset, totum id in has historias, ueluti lucubrationum suarum omnium et laborum supremum promptuarium contulisse, omnesque ingenij sui neruos hic potissimum intendisse. Haec ita se habere, uel ipso tacente, res ipsa testis esse potest.

Jam illud quantae uirtutis est orationem habere sententijs creberrimis refertam, quas uelut ex tripode Apollinis ducas admiri quis possit imitari uix possit. Hoc nomine eruditi Sallustio primatum in historijs tribuerunt. Hoc nomine Tacitus inter Proceres Romanarum rerum scriptores annumeratur. Atque ideo hic quoque noster ne latum quidem unguem a ueterum uestigijs discedere uoluit, Liuio in primis, postea Tacito, et Sallustio (hos enim eo ordine pono, quo ille eos imitari uidetur) qui ita res narrant, ut uitae praecepta et documenta multa simul tradant, in omni actione homini salutaria. Sed et quod locos communes uberius hic noster tractat, ex Thucydidis imitatione uidetur facere, qui in ijs, quae usui sunt, in gerendis rebus, locuples sententiarum promus condus est.

Bonfinij et Bruti comparatio.

Jam quia Bonfinius aetate superior est Bruto, sunt qui eruditione quoque et doctrina inferiorem esse statuunt.

Quae res etsi tunc potissimum sub aequo iudice disceptari poterit, cum hic in publicum exierit, interea tamen subscriptorem illis me facere non possum, cum non uideam quicquam, in quo Bonfinio Brutus cedat, si aetatem illis detrahas.

Locupletissima est in ambobus rerum et uerborum copia sed in Bonfinio aequa magis proportio. Brutus uberius in prioribus praesertim libris aliquot, quam rerum summa deposcat: Bonfinius contra strictior est in prioribus decadibus, diffusior in posterioribus. Et tamen totum historiae corpus in Bruto laxius profusiusque est, quam in Bonfinio, plane ut illum amplissimo pallio Bonfinium tunicae angustiori, sed ad modulum corporis factae, conferre non dubitauerim. Bonfinio a primo Vgarorum egressu plusquam mille annorum res gestas, in ordinem quem potuit,

digessit. Brutus sexaginta duntaxat annorum res complectitur. Et tamen hic illo longe torrentior, latioreque atque adeo profundiore alueo fluit uoluminisque amplitudo Bonfinium si non superat, certe aequat, credo quod Bonfinius res in uetustatis latebras insinuatas ob annalium inopiam non potuerit eluere, unde factum sit, ut tot temporum res gestae in exiguum uolumen fuerint coarctatae. Nam prima Vngarici regni infantia, adeo literis latinis fuit destituta, ut eas ne fando quidem audiuerit, tantum abest, ut annales condere potuerit, qui procedentibus seculis doctorum opera in iustum historiae corpus conflari potuissent. Adolescentia deinceps Christiana religione recepta, utcunque literis fuit tincta. Decrepita dumtaxat imperij nostri aetas coepit degustare utcunque suauitatem Romanae literaturae. Hinc factum ut primorum seculorum monumenta, quae Bonfinius in decades digessit, uix ac ne uix quidem exterorum hominum opera fuerint literis consignatae.

Porro in Bonfinio uideor mihi agnoscere plus carnis, plus medullae; in Bruto plus neruorum, plus spiritus. In illo plus facilitatis, in hoc plus diligentiae. Et si ad comparisonem principum poetarum liceat eos expendere, Brutus Virgilio, Bonfinius Ouidio erit similior. In hoc gratiarum in illo Palladis numen plus regnat. Brutus Nili aut Danubij instar, uasto uerborum et rerum gurgite plurimus est, Bonfinius Tigridis aut Drayi instar praeceps quidem, sed angustiore fluit alueo. Certat Brutus cum Bonfinio laboriosa grauitate; Bonfinius cum Bruto uolubili iucunditate. In hoc stylus laboris minus naturae multum habet. In illo par utcumque Brutus magno apparatu ueluti cataphractus ad uictoriam contendit. Bonfinius uti ueles quidam leui equitatu uolat magis, quam procedit. Accedit ad grauitatem Bruti uerborum religio ingens, Bonfinius neglecto habitu quibuscunque utitur, modo usitatis. Ille heroicus altiore cothurno ingreditur, hic medioximus depressiore. Comaediae propior Bonfinius; tragaediae Brutus: quod ideo fortassis apparet, quod ille florentissimum Regum Vngarorum, regnique statum, hic miserabile excidium describit. Bonfinius iudicium suum raro interponit: hic noster Areopagita quandoque est. Ille non in Vngaricis tantum historijs est occupatus, sed in Italicas quoque Gallicas, Germanicas longe exspatiatur, ac uix tandem sero domum reuertit. Hic nihil peregrinum admiscet, nisi proposito seruiens, digrediturque quandoque sed non quaestio, uerum oblato argumento.

In summa, Bonfinius multa scribit, Brutus multum. Hic doctos potissimum ad se trahit, Bonfinius etiam indoctos.

Sed ego dum utriusque stylum in trutina expendo, uereor ne multorum

sermone uapulem, quod in Criticorum segetes falcem miserim. Verum enim uero hoc nec a proposito, nec ab officio uidetur alienum doctis censoribus omnis ex parte calculum porrecturus, dum rectius de ijs statuerint.

Cum itaque talis sit Brutus, serenitas Vestra rem posteritatis memoria dignissimam faciet, si tantus author in publicum Christiani orbis bonum typis quam primum promulgabitur. Scio multa interuenire posse, quae animum Serenitatis Vestrae ab eruditione eius retardare queant, turbulentum horum temporum statum; belli siue inferendi, siue propulsandi molem, praesentis ac futuri sumptus necessitatem, aerarijque angustiam, ac in summa rerum maximarum et necessariarum tempestatem. Quae omnia opinione omnium multo sane maiora, non tamen debent esse tanti, quae cogitationem Serenitatis Vestrae magnopere interrumpere queant. Quin prae ista belli impendentis mole, nihilo remissus, atque etiam multo uehementis annitendum elaborandumque est, ut tantus author edi quamprimum possit. Cunctatio omnis et mora damnum secum trahit. Multa inopinata accidere possunt, quae imbecillo librorum generi cladem ab omni aeuo intulerunt, et nunc inferre possunt incendia, uastitates, blattae, incuria, rapinae, ac in summa punctum temporum quodlibet, quo uel maximarum rerum momenta uertuntur. Sic perierunt clarissimi librorum thesauri Philadelphi et Pergamenorum Regum: sic interijt nobilis illa et memoratissima Matthiae Regis bibliotheca Budae,¹ multis millibus uoluminum referta, ex cuius clade Heliodorus Aethiopicae historiae author, Stephanus Geographus, Polybius, Diodorus Siculus, Titus Alexander Cortesius de laudibus Matthiae Regis, Bonfinius de pudicitia coniugali, Crastonius Gorippus qui libros Joannidos scripsit, et quidam alij, uelut ex mortuis rediuiui fortuna quapiam conseruati nuperrime in lucem prodierunt; ubi etiam multa, quae post Matthiae Regis obitum a uiris doctis suorum temporum monumenta consignata, ac in regium tabularium fuerant illata, saeuissima Turcarum rabies una cum alijs urbis ornamentis Budae hausit. Tali Regum et Procerum cunctatione superioribus temporibus Bonfinij decades parum abfuerunt, quin una cum Vngariae miserabili excidio, illae quoque penitus interirent. Et nisi Martinus Brennerus Saxo Transylvanus, uir memorabilis, in tanta nostrorum hominum socordia, primus in lucem promendi Bonfinij historias in se recepisset, aeterna clade tantus author obrutus fuisset.

---

1 E szöveghelyről részletesen lásd BALÁZS Mihály—MONOK István: Szamosközy István és a Corvina. Magyar Könyvszemle, 1986. 215-219.

Bonfinius iam conclamatus, non autem Regibus et Principibus (pudor) sed a ciue quodam Bistriciensi typis publicatus.²

Nec sane nos de maioribus nostris, eorumque rebus gestis quicquam hodie haberemus, praeter cimmerias quasdam annalium nostrorum nebulas.

Nec satis excusari potest superiorum regum et Principum foedissima oscitantia, scilicet ob turbulentum, afflictissimumque reipublicae Vngaricae statum non fuisse illis integrum Bonfinij editionem procurare.

Nam si post Joannis Regis obitum, Budamque a Turcis occupatam, priuatus ille Brennerus in euerso pene Vngariae statu, editionem eius curare potuit, multo magis illi potuissent opibus et honoribus affluentes, in pluris illis fuisset luxuria opum, turpissimaque ignauia, quam posteritatis et laudis curae, quam uidemus hodie sedulo negligi, nec magis de ea sollicitos plerosque esse, quam quae extra columnas Herculis, ultimumque solem geruntur. Hi non sunt dissimiles institorum cupedinationumque turbis, quae in diem tantum uiuunt, ne dicam ipsis pecoribus similes, quae uitam silencio transigunt, nec quid cras et perendie futurum sit secum, expendere possunt. Consilia nostra, inquit Cicero, tempus sempiternum spectare debent, ac is maxime uixisse dicetur, qui praeclare de genere humano fuerit mentus.

Cum itaque hic Brutus expectationi clarissimi Regis, qui id ei muneris imposuerat ad plenum satisfecerit, orationis luce, suauitate, elegantia, luculenta ubertate: aequum est, ut scriptum eius pulchrum, sublime purum, spaciosum, omni qua potest diligentia elimatum ad posteritatem transmittatur.

Historias scribere quantae molis res.

Eoque hic Brutus maior apud omnes, cariorque esse debet, quo ab omni aeuo pauci sunt inuenti, qui ante conscribendarum historiarum palmam assecuti fuissent. Quae sane res a difficultate est: singula enim rerum ornamenta, quae Poeta, quae Orator, quae Philosophus habere debet, uni historico omnia inesse debent. Poetae satis est si delectet, et rem utcunque tractet, qui nec magni interesse ducit, rem ne gestas, uel fabulas tradat. Orator si probe persuadere fictis factis ac quomodocunque conquisitis testibus

---

2 Innét Istvánffy Miklós kezeli: auxilio Pauli Isthuanffij patris mei et videre est in praefatione eius Bonfinio praefixae. Iste Brennerus fuit ciuis Bistriciensis Translyuanus praeceptor olim Domini Adami a Dietrichstein Magistri Curiae et oratoris in Hispania Maximiliani Imperatoris et regis Vngariae.

conetur, munus suum implesse dicitur.³ Philosophus si apte doceat, suas partes probe obijisse putatur a quo, si afferat eloquentiam non aspernabimur; si non habet, non admodum flagitabimus. Satis enim est si uerbis complectatur, quod uult, et dicat plane, quod intelligatur, sicut Cicero de fine bona disputat. Historicus nisi haec omnia coniungat, uix suo muneri satisfacisse uidebitur. Haec omnia in hoc nostro ita concurrunt, ut merito Deorum Pandera dici, interque Patricios Romanae olim urbis historicos accenseri possit. Nam et apprime delectat et res gestas cum fide narrat, et ut persuadeat, apte docet paremque eloquentiam magnitudini rerum gestarum adfert.

Brutus suis naeuis non caret.

Jam uero antequam tantum opus praelo subdatur, accuratiore bina sub incudem reuocandum esse uidetur. Multa enim in tam prolixo opere, et nulla uerborum patrimonia astricto, non tam authoris culpa, quam librarij, cuius manu in transcribendo usus est, oscitantia, tam in uerbis, quam oratione frequentibus conscisionibus sunt interturbata, unde nullus sensus elici potest, nisi lacunae eae felici coniectura ex orationis curru deprompta expleantur.

Addo ipsius quoque authoris quibusdam in locis longiusculas periodus, ubi rerum et uerborum in unum quasi glomum conferta congeries, orationem plurimum obscurat, quam nec uno spiritu, dum legis permetiri possis et hyperbata confusumque sermonis filum uix ingenio comprehendas. Haec et talia ne lectori moroso molestiam fastidiumque pariant, in plura membra sententiasque sunt distinguendae, ut longa sermonis ambitio, in plures artus diuisa facilius mentem et intellectum subeat.

Sed et in alijs author ipse quantumlibet maximus, non ita ab omni labe est immunis, cui censore quopiam non sit opus. Non illi uis in scribendo, non granditas, non sublimitas, non dicendi ubertas, non fides, non doctrinae et ingenij maiestas defuit, sed quod proprium nostrae mortalitatis est, in tam multis, tamque diuersis rebus, lapsus et alucinatio, tantum quoque authorem eidem hominum sorti non nihil fecit obnoxium. De quo pauca quaedam adferam, non carpendi tantum uirum studio,

---

³ Istvánffy kezével: ex Justi Lipsij in Cornelium Tacitum praefatione. — A II. Miksa császárhoz címzett ajánlásban, már az első kiadásban is benne volt (1585, Antwerpen, Plantin); tartalmi, nem szó szerinti egyezés.

quem pro merito ne laudare quidem possum; sed, ut si quis has historias uel castigandas uel legendas in manus sumpserit, accuratius de ijs recognoscendis cogitare possit.

Proditionis crimen, quo nihil cogitari potest foedius, grauius, atrocius, nostrae genti Brutus frequenter impignit, quam par sit, aut rerum fides postulet. Quibus conuicijs dum Vngaros proscindit, oblitus et suae fidei, quam historia requirit, et constantiae, quam res ipsa postulat, non minus se, quam nos laedit. Sensim autem id uituperium ita influit in aures multitudinis, exterae praesertim, ut aeterna nota, quantumuis immenti apud exoteros ambusti semper traducamur. Quae ratio me mouet, ut id uerbi sicubi in Bruto legitur (legitur autem frequenter) in mitius aliquod, clementiusque commutandum censeam. Ita ne enim infamia nostri nominis, nefarie inusta, ad dedecus sempiternum in literas referretur, aeternitatisque tradetur. Quanquam ego harum criminationum non tam Brutum ipsum facio, quam Italos Germanosque scriptores ex quorum commentarijs cum multa Brutus acceperit, naeuos etiam simul hausit.

Brutus alienae maledicentiae imitatur.

Vngariae regnum et dominorum maleficio in Turcarum potestatem peruenit.

Nam Iouius suos tantum Italos in coelum euehere doctus, Vngaros uelut umbras contemnit, leuitatisque gentem et proditionis insimulare non erubescit, insignis ardalio. Quo morbo Germani quoque scriptores ita laborant, ut suae manticae, quae in tergo est, oblatis, impuris orationibus in

Ungarorum mores inuadere eosque immeritos foedissimo proditionis crimine conspurcare non uereantur. At ego, sistrarum historiarum partes penitus excussero, omnes fere Vngariae Arces, oppidaque munitiora, non Vngarorum sed Germanorum, Italicorum, Hispanorumque infami deditione, proditione, ignauia, timiditate amissa, inque Turcarum potestatem redacta esse comperio. Nam Buda eiectio illinc Ferdinandi armis Joanne Rege, proditione Germanorum in Turcarum potestatem uenit. Vincto enim a Germanis ad Solimanumque misso Thoma Nadasdio arcis praefecto, ipsi parricidae Germani clam urbe excesserunt; quibus tamen ne impune esset nefaria proditio, inmissis a Solimano in abeuntes Janizaris, omnes digno supplicio trucidati sunt, urbemque Solimanus postea Joanni Regi reddidit. Strigonium primum ab Italo tormentario, cuius nomen Soiterus de bello Pannonico ponit, mox etiam a Francisco Salamanca Hispano, arcis praefecto, et Martino Ciscano cohortium praefecto Hispano, qui ex oppidio in castra Solimani, profugerant, nefarie proditum est. Alba Regalis Itali Ducis deditione Solimano tradita est.

Temesuarum, ut dederet Losoncius, quamuis ad extrema redactus, Hispanorum minis et timiditate factum est. Lippam Aldana Hispanus proditione insigni amisit. Quam ob rem Ferdinandum apud capitis damnatus et carnifici traditus, parum abfuit quin uitam pro dedecus amitteret, qui Lippam pro scelus amiserat. Zolnoco Germani primum, mōx Hispani, inuito frustra quē reluctante Laurentio Niario arcis Praefecto, noctu effigientes, sine pudore et sanguine Turcis munitissimum castellum reliquerunt. Et ante haec, Nandor Alba, Thracum, quos Racianos uocant, perfidia Turcis prodita est. Et nuper Jaurinum Germani Ducis infani deditio, ne dicam proditione, amissum fuit. Sacam (arcis nomen est infra Varadinum) cum Joannes Princeps Transyluaniae expugnatum uenisset, Germani praesidarij sicut olim Budae, ita hic Andream Bey Vngarum, arcis praefectum uinctum et male tractatum Joanni obuiam miserunt sperantes se salutem aequioribus conditionibus tam insigni scelere impetraturos. Zigetum Zrinius una cum uita gloriose amisit. Ex cuius praeclaro occubitu, superstitibus multum impressum est ruboris. Nam dum noui isti Fabij, quorum intererat periclitantes adiuuare, arma expediunt; dum comitia peragunt, dum auxilia de more expectant, in quo rerum conatu circumagit se annus; illi interim deuota exitio capita, fidei et spei irritae, morte poenas dederunt. At certe periclitantibus non subuenire, cum possis, perdere est eos, prodere trucidare. Quae sane Germanorum cunctatio Giulam quoque perdidit, qui tamen amissae arcis crimen solitis artibus in Kerecienium arcis Praefectum retorserunt, proditionisque crimine falso illum contaminarunt. Et solemne est Germanis pro sua mordacitate totam Vngarorum gentem ijs probris lacerare. Certe Giulae, Bernhardus Rothenayus et quidam Vilhelmus cohortium praefecti, ubi a Turcis arcem obsessum iri acceperissent, clam arce profugientes salutis magis, quod fidei et constantiae memores, in tutum euadere constituerant, in quos reductos Kerecienius capitis supplicio animaduertendum statuerat, nisi exoratus uitam illis condonasset, rebellionem Germanorum metuens. Hi postea dedita arce ad Imperatorem reuersi, iniuriae memores, Kerecienium proditionis falso detulerunt; cum satis constet illum non prius de arce dedenda cum Germanis et Vngaris consilium inijsse, quam conclamata omnium salus spesque deplorata retinendae arcis esset. Nam oppido duos amplius menses ualidissime appugnato, quamdiu uix ullum Vngariae oppidum uexatum captumque est, certum est lacera omnia prostrataque in arce fuisse, tum uero aegrorum et sauciorum multitudo, cum ad omnia

extrema eos redegisset⁴ oppidum communi omnium consilio hosti traditum fuisse. Quo itaque crimine illi Kerecienium incessunt ipsi eius magis sunt rei, qui Kerecenio periclitanti, ne una quidem cohorte militum suppetias uenerunt, quem ueluti praeclaram hostiam hosti crudelissimo objicerent mactandum, nec quicquam pensi haberent, uiuerent, occumberent, dummodo hosti fortiter resisterent. Certe Solimanus eo nobis ignauiae timiditatisque nefariae, maiorem notam inussit, quod neutri illarum arcium auxilio ullo subuenimus: ille autem uel morte sua uictoriam de uiuis et spirantibus adeptus est, quem nec uiuum nec mortuum quisquam lacessere est ausus. Haec negligere in his quae ad salutem omnium pertinent cunctari tergiuersari, trepidare, animum submittere, supinum esse, magis scelus est, fraus est, proditio est, quod Kerecienij deditio, fortissimos uiros ad meliora patriae tempora conseruare studentis. Haec et talia si excutiemus, inueniemus totam pene, quanta est, Vngariam Germanorum Italarum Hispanorumque proditione, deditioe infami scelere amissam esse. Qua itaque fronte audent isti nebulones, scelus quod a se patratum est, in alios reijcere? Quae impudentia est eius criminis alios immerentes traducere quo ipsi scatent? Legantur excutianturque Italarum Germanorum Hispanorumque historiae, plura in illis domesticarum dissensionum, ciuilium bellorum intestinarum externarumque proditionum, debitionum, omnifariorumque scelerum exempla reperientur quam in Vngarorum monumentis: et tamen mirum est, quam illi aliorum benefacta eleuent, uirtutesque in faciem caedant; suarum uero laudum et commenticiarum rerum pleni sint buccinatores. Sed haec alibi alias luculentius ostendemus. Nunc ad Brutum reuertamur, qui cum has et similes sordes ex aliorum nugacissimis fabulationibus acceperit, uenia est danda optimo, et de nobis benemerito scriptori.

Jam uero Brutus ipse in clade quoque Mohaciensi, ubi Ludouicus rex optimus et clarissimus pro patria et cum patria mortem fortiter occubuit, proditionis scelus identidem repetit. Quod sane non erat, cur fortissimorum militum scineribus is crimen inureret, cum ex viginti quinque millibus, qui in acie steterant aduersus centum amplius millia pugnaturi, uix tria uel quatuor euerint ut Stephanus Broderithius Ludovici Cancellarius, qui pugnae interfuit scriptum reliquit. Omnes ibi

---

⁴ Istvánnfy kezével: Querencenius non debet defendi quia male egit. Sed tamen timiditati et pusillanimitati eius ascribenda deditio quam proditioni.

velut ad aram mactatae hostiae, una cum Rege optimo occubuerunt. Prorsus ut indignum sit fortissimorum virorum manes tam foedi criminis nota contaminare. Nec audiendus est hic Sambucus quoque ille semiteuto, patriarum historiarum teredo, qui innocenti regis Joannis nomini nefarii sceleris notam, nullo eius merito impignit, dum auxilio ad Ludovicum properantis moram prodicionis crimine suggilare audet cuius satyricam maledicentiam Brutus quoque ipse nonnullis in procis merito castigat. Ita saepe faciunt isti uituperones, ut quae in honestam aeternitatis memoriam consecranda fuerant, perpetua ignominiae labe conspuant, maiorumque cineres conspuerent, ipsi eo, quod in alios iaciunt, conuicito et maledicentia magis digni.

Sub Joannes Rege et Ferdinando alterna Procerum transitio non est proditio.

Sed et idem Brutus prodicionis crimine temere Ungaros impetit cum alibi saepe, tum in ea historiae parte, ubi Ludouico mortuo Joannis regis et Ferdinandi controuersiae exponuntur. Ac licet Brutus Joannis caussae fauere uideatur, quem legitimis Ungarorum suffragiis pene integro ante Ferdinandi coronationem anno, creatum esse Regem scribat: ita tamen ea caussa sub iudice adhuc pendet ut ampliacioni locum superesse in obscuro non sit. Nec ego rem controuersam priuati iudicii faciam, cum sciam non esse, unius aut alterius priuati, de Regum controuersiis statuere, quae non legibus, sed armis, non iudicibus, sed militibus, non Minoe, sed Marte disceptari, decidique solet. Proinde cum per illa tempora Regum creatio ob consiliorum uarietatem geminata esset et Regum uterque se legitimum uerumque Regem Ungariae uideri uellet, inde fiebat, ut crebrae transitiones ab uno ad alterum fierent, et quia noui quotidie casus suboriebantur, alternae defectiones, transfugiaeque honesta esse uidebantur. Neque uero transitio crimen habet, sed transitionis caussa; ut si quis ab eo, pro cuius uictoria errore falsus pugnavit, transeat ad meliorem caussam tuentem, non solum non sit repraehendendus, sed afficiendus etiam summa laude. Non enim haec inconstantia uel proditio partis, sed mutatio consilij est quae cum a certa ratione fit hominis ab errore resipiscens, nemini sane uitio uerti debet. Certe si qui tunc a Joanne Solimani beneficiario ad Ferdinandum transierunt, transfugae aut defectores, uerbo quidem paullum clementiore dici, proditores dici, non possunt, uti nec illi si qui a Ferdinando ad Joannem legitime electum Regem, rationem consiliorum meliorum secuti, desciverunt. Quarum sane rerum in posteritatis iudicium releuanda est. Illud quoque non minoris

momenti est, quod Georgium Cardinalem, quo magis Castaldi gentilis sui caussam Brutus foueat, enormibus conuiciis passim honerat immerentem, ut uideatur Philippicam texere, non historiam. Sicanos quoque qui illum trucidarunt, ab omni crimine uindicat. Et centorium Italum scriptorem repraehendit, qui parricidas illas stilo acerbior perstrinxit.

Ac huius quidem generis non pauca in Bruto leguntur, quae non minus acre iudicium ut examinentur, quam eruditionem requirunt, ut emendantur.

Vlpianum Ptolemaei non
est Alba Julia.

Nec minus in aliis quoque alucinatur, ut quod Albam Juliam Metropolim Transyluaniae Ulpianum ueteribus dictam fuisse temere censet, unde Albianum, ac postea Alba Julia sit usu uulgi literas detorquentis, nuncupatum. Atqui ego non dubiis argumentis in annalectis luculenter ex Romanis lapidibus, qui e ruderibus ueteris urbis effodiuntur ostendi, hanc Albam Apulum fuisse olim dictam, Romanorumque Coloniam fuisse; Cuius urbis meminerint Ouidius in consolationibus ad Liuiam, Ptolemaeus, Pandectae uiris uetustissimi, qui hodie Florentiae asseruantur, liber ipse Justiniani Caesaris, ut creditur, archetypus. Nam quod Stephanus Taurinus a Julia Augusta, Marci Antonini Imperatoris matre, dictam fuisse Albam Juliam comminiscitur, plane a ueritate abhorret: Haec enim Alba recentior est quam ut eam antiquitatem referri possit. Nam neque eam uetustatem prae se fert, uel aedium uel murorum structura: nec ulla antiquarum inscriptionum indicia docent: nec ueterum quisquam, Strabo, Ptolemaeus, Plinius, qui Dacias descripserunt, ullam hic Albam Juliam constituunt; quo sane fit ut a me impetrare, nequeam, ut absque cunctatione Taurini fidei aestipulari possim.

Jam illa minutiora uidebuntur fortassis, qui quae Aristarchus aliquis iugulet quod Mansum Transyluaniae fluuium ex usu uulgari Mancsium ubique Brutus appellat, nullo ueterum exemplo. Nam Strabo uetus author, Marisum: Tacitus Marum: Plinius Morum: Herodotus Marim appellant.⁵

Quid dicam de innumera Ungaricarum appellationum turba quarum alia corrupta, alia detruncata, alia mala deprauata interpretatione sunt: quae nisi ad uernaculae nostrae linguae amussim dedolentur, posteritas nostra non risu magis, quam indignatione excipiet. Illud autem seria animaduersione castigandum censeo, quod plerique scriptores, ac in primis

---

5 Istvánffy kezével: Taciti locus non caret mendo.

Bonfinius ipse, cuius uestigia in nominibus propriis Brutus sequitur analogiam nominum Ungariorum temere negligunt, ut cum pro Batorio, Batorum uel Batoraeum; pro Tomorio Tomoreum; pro Batthiano, Batthianem dicunt. Nec uero necesse est Batoriorum familiam ad Batorum quandam Pannoniae olim Regem alienigenam uti Bonfinius credi postulat, deducere, cum domesticum habeat antiquae appellationis etymon. Bator enim uerbo Ungarorum uernaculo animosum magnanimumque significat, unde et oppidum synonymum, conditoris haud dubie nomen seruans; ab eo oppidi, appellatione gentilitia dicti sunt Batorij. Et si abstrusior ratio talium uerborum indagetur nulli dubium erit, quin Batorius Batthianus, Tomorius sit scribendum, non Batoreus etc.

Patronymica Hebraeorum imitantur.	Hungarica analogiam
---	------------------------

Cum etenim fons et seminarium omnium linguarum Hebraea sit, uariae propagines in Hungarorum quoque idioma communicatione pariter rerum, et uerborum ex eadem lingua transierunt. Quapropter sicut Hebraei ita et Ungari omnia patronymica usitate in iod terminant; ut quemadmodum Hebraeus dicit, *לְבָרְךָ* Carmeli idest Carmelitanus, *אֶרְמָתַי* Arimathai idest, Arimathensis; *יְרוּשָׁלַיִם* Jerusalami, idest, Hierosolymitanus: ita Ungari quoque Budai, Varadi, Todi; idest Budensis, Varadiensis, Todiensis. Ubi animaduertere licebit apud Graecos quoque non dissimile quiddam primigenicam consuetudinem uidetur fuisse meditata, qui, nisi quod usitatam uocum terminationem, ad finem *o* apponunt, pleraque patronymica in iota terminant, ut: *Ἰωάννης*, *Ἰσίδωρος*, *Ἰσίδωρος*, *Ἰσίδωρος*. Hebraeorum haud dubie idioma ad se Graeci transferentes, qui ut furtum caelarent uernacula illa syllaba *o*, ueluti septo aliorum peculium incluserunt, ne internosci possit. Etsi itaque Graeci de nominum originibus gloriantur, hic quoque tamen manifesti peculatus repetundarumque postulari poterunt, qui quae sua non erant ad se harpagarunt. Sicuti autem ab Hebraeis Graeci ita a Graecis Latini patronymicas terminationes aeus et ius acceperunt ut Rhodius, Athenaeus pro quibus usitate Romani dicunt Rhodiensis, Atheniensis etc. Extranea quoque Ungarorum patronymica ad hanc amussim formantur, ut a Buda, fit Budai Gentile, Hebraea nimirum Hungaraque terminatione: hinc Budaus Graeca forma Budanus, uel Budensis Latina. Sic Roma Romai, Romaeus, Romanus. Creta, Cretai, Cretanus, uel Cretensis. Ai enim in e mutatur usitate. Inde fit ut omnia locorum nomina in a desinentia et iod Hebraeorum forma, iata uero Graecorum more in fine assumptia regulariter per aeus faciant pat-

ronymica Graecis, per anus Latinis, ut *βουδα; βουδαί, βουδαίος*
Βουδα, βουδαί, βουδαίος; idest Budanus. At quorum origo in
 consonantem erit cui Hebraei, iod adiciant, Graeci uero praeter suum
 iota etiam paragogicon, apponant, eorum patronymica more gentilico in
 ius formantur, ut *βου, βουα, βουόος*. *Λεωγ. Λεωγί Λεωγίος*
κρηπίς, κρηπίς, κρηπίς: sic in exteris quoque: *Βατήρ,*

Βατήρ, Βατήρος. *Ταυγί Τυγί, Ταυγίος*: et alia infinita.
 Prorsus ut ex hac uocum originatione perspicuum sit, Batorius, siue
 Bathorius esse scribendum, non Bathoreus multo minus Batoraeus.
 Hoc enim postremo modo tunc demum esset scribendum, si oppidi no-
 men unde origo generis manat, in a desineret, ut: *Βατά, Βατάει*

Βατάειος: Etiam si itaque supinum quorundam acumen diuersum
 doceat, Batoraeusque scribat, uti et Brutus alienae opinionis assecla, alias
 Bator, alias Batoreus enunciet; non erit tamen dubium apud eos, qui recte
 iudicant, Batorius esse pronunciandum.

Gentiliorum nominum ra-
 tio apud Ungaros.

Aliaeque nomina Ungarica, quibus Bonfinij Bru-
 tique historiae abundant, ab eandem norman sunt
 dedolanda. Hinc et illud manifestum est, ea nomina
 quae gentilia quidem sunt, sed non a patria locoue quopiam deducta, in
 penultima, i, penitus non recipere, ut: Toerekus, non Toerekus; Cibakus,
 non Cibakus; Mailatus, non Mailatus; Bekesus, non Bekesus; Bebekus,
 non Bebekus. At Bonfinius et Brutus originationis Ungaricae ignari, haec
 aliter quandoque scribunt. Hebraei sicut et Ungari nihil addunt ad
 uocabula, quo ea specisiora reddant, sed ita semper usurpant quomodo
 sunt nata: Ut Nimrod, Carmel, Moab. Quae ratio Ungarorum quoque
 idiomati propria translatitiaque est. At Graeci suum ad finem addunt, ut:
Ναβούδ, Νάβουδ etc. a quibus Latini quoque us acceperunt.
 Haec et talia dum mecum meditabundus formo excutioque committere
 non potui, quin de nomine Batorio patronymisque Ungarorum
 appellationibus aliquid dicerem, quo nominum talium uera legitimaque
 orthographia elici posset.

Nec illud silentio praetermittendum putauit, quod uno atque altero
 loco, historiae series, studio, opinor, ab authore praetermissa est, cuius
 lacuna non nisi paginis aliquot expleri queat. Eius materiam Centorius
 rerum Transyluanicarum Italus scriptor subministrabit. Nam Brutus
 Hispanis plus satis obnoxius, ne uideretur, Bernardum Aldanum
 Hispanum, Lippae cum praesidio

Brutus Hispanis plus aequo
fauct.

praefectum popularesque eius offendere de industria Temesuari extremam expugnationem Lippaeque excidium praetermisit, maluitque ingentem in commentariis suis reliquere, quam apud Hispanos inuidiam sibi conciliare.

Haec et talia non insectandi tantum uirum studio refero, qui omni laude maior est, qui de nostra gente, piisque patrum Manibus, nihil sibi reliqui ad summam diligentiam faciens, tam praeclare est mentus, ut memoria beneficii sempiterna non maiores dumtaxat nostros, sed et posteritatem omnem sibi obstrinxerit, sed ut ostendam uel tantum uirum in exoticis praesertim rebus labi potuisse et, si quando operis editio curabitur, acriore iudicio eliminanda illa ac annotanda esse. Cum itaque hic author omnibus uirtutibus, quae in historico excellere debent, ueteres illos propemodum aequauerit, danda est opera, quanta potest maxima, ut cum Dei benignitate, eius in lucem propagandi cura Serenitati Vestrae incumbat, doctus at perspicax Censor adhibeatur, qui ita rerum et uerborum nauos castiget, ut prima editio pura tersaque ac omnibus, quoad eius fieri potest, numeris absoluta, in exoteras typographorum officinas exeat. Nihil tam capax forticitorum sicut typographia; ubi ad omnia literarum monumenta quae oculatissimum ac plane Lynceum oportet esse illum, qui scriptorum typis publicandorum curam in se receperit. Prima etenim archetypi corruptela ita in omnem posteritatem librorum transfundetur, ut caeteri exemplaris nepotes, et nati natorum, et qui nascentur ab illis a primo traduce originalem labem trahentes, uix unquam postea ad archetypi puritatem reduci possint. Quae curare in primis Serenitati Vestrae incumbit, sub cuius nominis felici auspicio tantum actum praeclarum opus in lucem hominum proditurum est.

Nec audiendi sunt hic leues illi, et diuturna seruitute, in assentationem eruditi stipites, fungi, asini: Principis esse, arma tractare, exercitiis ductare satellitum militumque, cohortes alere: papyraceas uero hasce (...) lias in Scholas et tabularis esse ablegandas et alia huiusmodi. Quae uerba usque adeo sunt putida, ut nec reputatione indigeant, et digna, quae a bouis uel Thersitae statua proficiscantur. Nam si pluris est honesta fama uirtus, nomen, existimatio, quam popinae cupediae, diuiciae, bella: certe etiam prima in hominum uita haberi debet honestae famae ac uirtutis nominisque sempiterna memoria quam omnes qui recte iudicant, quauis iactura rerum et uitae statuunt sibi

redimendam. Ea autem nominis honesta fama beneficio historiarum conseruatur. Sed haec penitiores Philosophorum libri docent.

Quicquid dixi ad unam summam refferri uolo audacterque apud Serenitatem Vestram contendo, ne Brutum hunc rerum nostrarum promum, condum, sapientissimum, Ungaricique nominis et laudum clarissimum praeconem diutius inscruinijs latere permittat. Jampridem lucem et coelos illa operis maiestas affectat. Nec expectandum est, dum omnibus numeris sospitaꝝ tranquillamque rempublicam habeamus. Nunquam ita bene subducta ratione gubernari regna, respublicae, totaque adeo mortalium uita potest, quin res, aetas, usus, tempus, semper apportet aliquid nouae. Quod tamen non debet esse tanti, quin inter reliquam rerum gerendarum morem ista differri, prorogarique debeat. Haec quae dixi dissimulanda mihi non fuerunt, magnamque in spem uenio fore ut haec sententia mea eorum omnium qui aeterni maiorum nostrarum gentisque laudi recte consultum cupiunt suffragiis conprobetur.

Stephanus Zamosius

Brutus történeti munkájának kiadásáról

Erdély Felséges Fejedelmének stb.

Johannes Michael Brutus magyar történeti munkájának kiadásáról szeretnék néhány szót szólni, "Felséges" Fejedelem, s arra kérem Felségedet, méltóztassék kegyesen meghallgatni mondanivalómat.

Nem vagyok annyira öntelt és helyzetemmel is tisztában vagyok annyira, hogysem bármit is merészeltem volna mondani a szerző kiadásával kapcsolatban, ha nem bátorított volna a jelenlegi helyzet. Miután ugyanis a kitűnő szerző fáradságos gonddal megírt művét Felséged azzal bízta gondjaimra, hogy a lehető legkörültekintőbben és alaposan foglalkozzam vele, s amennyire rajtam áll, javítsak a szövegen: most úgy érzem, az is feladatomban, hogy közvételek néhány megjegyzést erről a munkáról; nem hiszem, hogy bárki is hibámul róna fel, ha — bármily jelentéktelen is személyem hazánk jeles litterátusai közt — közbevetve kifejténém véleményemet eme kiváló munka közzétételéről, hogy azután a kiadásról szóló végső döntést mégis Felségedre bízom.

A legkiemelkedőbb királyok képezik az irodalom témáját. Dalszerető, aki tett éneklésre valót.

Régi szokás, s a korábbi századokban mindig úgy is cselekedtek, hogy a legkiválóbb hadvezérek, királyok, fejedelmek, midőn halhatatlanságra méltó tetteket hajtottak végre, koruk élenjáró tudósai közül udvarukba, sőt, szoros környezetükbe fogadtak valakit — nem érezték nagyságukhoz és méltóságukhoz méltatlannak ezt a feladatot —, hogy dicső bátorsággal végrehajtott tetteiket ezek ékesszólóan s alkalmas módon írásba foglalják s az utókor emlékezetére hagyják.

Nagy Sándor mellett ezt tette Callisthenes, ezt tette a két hírnévben és hősiességben egyenlő Scipio idején Ennius és Polybius, Traianus alatt Plutarchus; de hogy ne a régieket soroljam, az elmúlt században ilyen volt Bonfini híres királyunk, Mátyás mellett, legújabbban pedig István, Lengyelország felséges királya mellett a mi Joannes Michael Brutusunk, aki Bonfini követte, nála ugyan fiatalabb, de tanultságban és ékesszólásban — megítélésem szerint — felülmúlja elődjét. Halhatatlan dicsőség illeti Felséged nagybátyját, Lengyelország hírneves királyát, aki valamennyi tudós közül eme Joannes Michael Brutust választotta ki. Brutus a magyarok viselt dolgairól szóló műveket, amelyek a Mátyás halálát követő időszak viharai miatt szétszabdalódtak, hiányossá lettek, s szinte kiforgatták őket, egyetlen kötetbe foglalta össze és készítette elő a

kiadását úgy, hogy mindenfelől összekutatta a regösök énekeit, s mint egy hatalmas hajótörésből összegyűjtötte az írásokat, hogy a magyarok történetét, amely csaknem véglegesen megszakadt, megőrizvén a méltatlan feledéstől az utókor örök emlékezetére bízza.

Így tehát egyedül neki köszönhető, hogy a becsület oly ragyogó példái, a sok jeles név, a főurak, királyok és a kiváló katonák tettei, a jeles idők megannyi dísz megőrződött, s megmenekült a végzetes romlástól.

A bátor férfiak dicsőségre
és hírnévre vágyanak.

Azokat a dolgokat, melyek az élet külső javainak számítanak: a társaságot, gazdagságot, a testi egészséget, a vagyont — mindenki leghőbb vágya, hogy ezeket elérje — a nemeslelkű és bátor férfiak könnyen tudják nélkülözni, azt azonban nem képesek közönyösen elviselni, ha árnyék vetül nevükre s megítéltetésükre; azok számára, akik a hazáért, polgártársaikért, a közjóért élnek, semmi sem fontosabb, mint hogy dicsőségük és hírnevük örökké fennmaradjon. Mert bár a természet rövid életpályát rendelt el számukra, dicsőséget és hírnevet mérhetetlent adott; s míg jó szellemeinktől függően van néhány évünk s a napvilág fényét élvezhetjük, addig ők hírnévre, dicsőségre, tisztességre, örök életre vágyanak. Foszd meg a híres férfiakat dicsvágyó lelküktől, s többé semmire sem fognak vágyni, nem lesz, amiért rettenthetetlenül vállalják a veszélyeket, ami miatt meghaljanak a hazáért. Foszd meg őket a jövőben való reménytől, s semmi sem fogja őket arra indítani, hogy veszélyes, hírnevet hozó tettekre vállalkozzanak. A dicsőség és a hírnév utáni vágy ösztönzi a nemes lelkeket, s ez sarkallja őket a bátor tettekre.

Nagyjaink üdvözült lelke, a hős katonák eltemetett hamvai, kik az elmúlt időkben haltak meg oltáraikért és tűzhelyeikért küzdve, örök hálát adnak a legnagyobb és legnemesebb királynak, Istvánnak azért, hogy nevüket, tisztességüket, dicsőségüket a feledés homályából a fényre hozta, és e történeti mű által az örökkévalóság jutott osztályrészükül.

Amiatt pedig Felségednek mondanak köszönetet, mivel ezt a történeti munkát, mely eddig magánemberek kezén volt, mindenki számára ismeretessé tette, kiadta, s megoltalmazta a mostanáig fenyegető pusztulástól, s a feledés mélyéből a halhatatlanságba emelte. A történelem, melyet joggal neveznek az idő lámpásának, abban is segít, hogy míg a pusztító enyészet mindent eltöröl, az ő jóvoltából az elmúlt események, a nagy férfiak tettei az örökkévalóságba kerülnek át, s az ide jutás reménye arra indítja a nemes lelket, hogy súlyos nehézségeken át is a dicsőség felé vezető erény útját járja.

Mivel az élénk szellemű, csaknem isteni tehetséggel megáldott Brutusunk ezt kiválóan elvégezte, s a magyar történelmet önnön szorgalma által megmentette a pusztulástól, úgy vélem, senkitől sem idegenek annyira a Múzsák, hogy ha elolvassa ezt a kiváló munkát, ne nyerné meg tetszését, még ha csak keveset is kóstolt belőle, s e tetszés által lelkesítve sem munkát, sem fáradságot nem kímél, hogy e nagy történetíró a lehető legszebb és leggondosabb kiadásban jelenjék meg.

Milyen volt Brutus és mi indította műve megírására.

Úgy látom, Brutus nemes vetélkedésből Bonfini-t választotta példaképül, hogy megmérkőzzenek egymással ezen a pályán, de mivel mindkettő azonos ütemben tart a cél felé, nem tudom, melyikőjük tudná elragadni a pálmát a másik elől. Véleményemmel nem szeretnék elébe vágni a tudósok ítéletének, s más bírálók előtt sem akarok nyilatkozni, de bizonyos vagyok benne, hogy sokan lesznek, akik Brutust messze Bonfini elé merik helyezni, s ha magam is ehhez a véleményhez csatlakozom majd, úgy hiszem, nem fogok meggondolatlanul cselekedni.

A munka egész gondolatmenete arra utal, hogy maga Brutus rendszerezte fáradságos munkával. Igen sok dolgot kellett átgondolnia, hogy eleget tegyen a magára vállalt feladatnak. Eközben nagyon is tudatában volt annak, hogy ki róttá rá ezt a munkát: a legműveltebb és legbölcsebb király — a művet magát is neki ajánlotta —, s ha ezt nem dolgozza ki és a végső símitásokat nem végzi el, akkor nem illendő vele a nyilvánosság elé lépni. Azt is elhatározta, hogy Bonfini művét folytatja, aki hírnevével kiemelkedett a magyar történetírók közül, s akit felül akart múlni, vagy legalábbis vele egyenlőt akart alkotni. Hogy kettejük közül kié a pálma, azt az utókor ítélőszéke fogja eldönteni. Ha viszont a stílust vizsgáljuk, Brutus most és örökkön örökké felülmúlja Bonfini-t.

Azt is meggondolta, mi az emberek elvárása tehetségével és szorgalmával kapcsolatban: az, hogy elkerülje a közönségeset, s a régi írók szintjén és eleganciájával formálja meg művét: amikor Firenze történetének 8 könyvéről mondtak ítéletet — ezt a tudósok nagy tetszéssel fogadták, s még szerzője életében Lyonban jelent meg nyomtatásban — tehetségének e hajtása alapján Brutust a legtöbb ember századunk legkiválóbb történészének nevezte. Jóllehet, ez a dícséret azoktól származik, akiket Brutus megdicsért, tanúságuk mégis számba vehető, mivel e dologgal kapcsolatban magának Brutusnak a tehetsége adhat hitelt a művelt embereknek. De mit fognak szólni akkor, ha a külföldi tudósok meglátják, elolvassák, megismerik ezt a magyar történelmet,

amely tehetségének sokkal fényesebb bizonyítéka, mint bármilyen másé, de nemde Brutusról is ugyanazt fogják mondani? Ciceró is mond Tamaronról a régi költő szavaival: „mert jólléhet, az emberek színe virágának amattól ehhez vezető úton”. Paródszisz?

Nemde Brutus az, akit az ég emelt a dicsőség?
Kit láttak? Kinek az orcájától fordultak el valamennyien?

Többször lehetett hallani a híres törtéget, amint arról a történeti művéről adott tanúságot, s elmöndte, hogy mindazokat az ékesszótta szavakat, melyeket kora ifjúságától kezdve a kiváló szerzőknél olvasott és elméjébe véselt, azt beledolgozta egybe a történelemből származó éji virrasztásának s munkájának mintegy végösszegyűjtésébe, s tehetségének erejét leginkább erre koncentráltta. Hogy ezt így van, azt maga is tanúsítaná, ha ő maga hallgatott volna is: a munkájában nemcsak a történeti

S az mekkora tehetségről árulkodik, ha valaki olyan művet ír, mely bölcs mondásokkal van tele? Mégpedig olyanokkal, melyek akár Apolló Jósszékétől származhatnak: csodálatos helyekről idéződni. Aligha a művelt világ e szempontból Sallustiusnak adta az első helyet a történetírásban. Tacitust e vonatkozásban a legelső római történetírók között tartják számon. Ez a történetíró pedig szorosabban közelebb áll a nyomdokán akarván haladni, első sorban Livius, utána Tacitus és Sallustius követi (ilyen sorrendben említem), ahogyan ő idézőz a költők, akik úgy beszélnek el az eseményekről, hogy egy szor minden életbölcsekségeket és olyan példákra is adnak, melyek az emberek minden tevékenységében javára szolgálhatnak. Ahol viszont Brutusunk bővebben fejteget közhasznú gondolatokat, ott valószínűleg Thukydideszt utánozza, aki, ha az hasznos történetírás szempontjából bő tárház és hű sáfára a bölcs gondolatoknak.

Bonfini és Brutus összevetése.

Mivel Bonfini idősebb Brutusnál néhány műveltségben és tudásban is megelőzi helyéket, jólléhet ezt akkor lehet majd a legoligobólulanaiból megítélni,

ha Brutus műve megjelenik, de addig sem tudok egyetértéssel kijelenteni, mert ha eltekintek a különbségtől, semmi olyan csimlások, amiben Brutus Bonfini mögé kerülne.

Mindkettejükre jellemző az eseménygazdagság és az ékesszólás, de Bonfini arányosabban szerkeszti Brutus különösen az első könyvekben részletezőbb valamivel, amint azt a dolgok fontossága megköveteli: Bonfini ezzel szemben az első kérdésekben a szükségesnél bővebb

későbbiekben terjengősebb. Ami a teljes történeti leírást illeti, Brutusnál ez bővebb és terjedelmesebb, mint Bonfininél: amazt egy bő köpennyel hasonlítanám össze, Bonfini pedig egy méretre szabott szűkebb tunikával. Bonfini a magyarok történetének kezdetétől fogva több mint ezer év eseményeit tárgyalja olyan felosztás szerint, ahogyan az lehetséges volt. Brutus csak 60 év történetét foglalja össze, s munkája mégis bőségesebben, szélesebben, sőt, mélyebb mederben folyik, és terjedelme, ha nem is múlja felül Bonfiniét, azonos vele. Azt hiszem, Bonfini az évkönyvek hiánya miatt a régiség homályába vesző dolgokat nem tudta kibogozni, azért szorult ennek a nagyon nagy időnek a történelme ilyen kis kötetbe. Mert a magyar királyság gyermekkorában nem ismerték a latin betűket, sőt, hírért sem hallották, nemhogy évkönyveket tudtak volna írni, melyeket azután a későbbi századokban a tudósok megfelelő történeti munkában foglalhattak volna össze. Ifjúkorában az ország aztán felvette a keresztény vallást, úgyhogy az írással is megismerkedett. De országunk csak élemedett korában kezdte megízlelni a római irodalom édességét. Ebből következik, hogy az első századok emlékeit, melyeket Bonfini decasokra osztott, alig-alig foglalták írásba, vagy ha igen, akkor ezt külföldi emberek tették.

Továbbá úgy látom, Bonfini életközelibb, Brutusban pedig több az erő és a szellem. Amabban több a könnyedség, emebben a szorgalom. S ha szabad őket a költőfejedelmekkel összevetni, Brutus inkább Vergiliushoz, Bonfini pedig Ovidiushoz hasonlít. Ezt a Gráciák kormányozzák, amazt inkább Pallas Athéné. Brutus olyan, mint a Nílus és a Duna, szavai és az események szélesen örvénylenek, Bonfini olyan, mint a Tigris vagy a Dráva, mély, de szűkebb mederben folyik. Brutus a pontos, gondos megformálásban verseng Bonfinivel, Bonfini a gördülékeny könnyedségben Brutusszal. Bonfiniben kevesebb a művesség, de nagyon természetes. Brutusban mindkettő egyformán megvan, s mint valami páncélos, teljes szerelésben tör a győzelem felé. Bonfini portyázó könnyű lovas módjára inkább röpül, mint halad. Brutus szavainak súlyához hozzájárul rendkívüli lelkiismeretessége, Bonfini nem törődik a külső formával, bármilyen közhelyet felhasznál. Amaz fenségesen, magas kothurnuson lépked, ez pedig az alacsonyabb rangú s e között. Bonfinihez inkább a komédia, Brutushoz pedig a tragédia illik: ez talán abban is tükröződik, hogy Bonfini a magyar királyok és az ország legvirágzóbb állapotáról, Brutus pedig a szerencsétlen pusztulásról írt. Bonfini ritkán szövi be véleményét, ez a mi Aeropagitánk viszont mindenkor. Amaz nem

csak a magyar történelemmel foglalkozik, hanem hosszan kitér az olaszokéra, franciákéra és németekére is, végül pedig, majdhogynem későn, visszatér az eredeti témához. Ez nem keveri össze a magyart az idegen történelemmel, csak akkor, ha az a célját szolgálja, s ha el is tér, ezt csupán akkor teszi, ha alkalom kínálkozik, és nem keresi rá a módot.

Összefoglalva: Bonfini sokfélét ír, Brutus pedig egy témáról kimerítően. Ez leginkább a tanult főket vonzza, Bonfini pedig a tanulatlanokat is.

De attól tartok, hogy — míg kettejük stílusát mérlegelem — sokan megszidnak, mert elettem a kritikusok elől a kenyeret. Valójában azonban sem szándékomtól, sem feladatomtól nem látszik idegennek, hogy a tudós cenzorok számára körültekintően elmondjam véleményemet, mert így helyesebben foglalhatnak állást velük kapcsolatban.

Mivel Brutus ilyen kiváló szerző, Felséged akkor cselekszik az utókor emlékeztére legméltóbb módon, ha mielőbb megjelenteti nyomtatásban művét a jó keresztény világ számára. Tudom, sok minden jöhet közbe, ami késleltetheti Felséged szándékát a szerző kiadásával kapcsolatban: a jelen zavaros idők, a háború megkezdésének, illetve folytatásának terhe, a most és a jövőben szükséges kiadások, a kincstár szűkössége, s legfőként a leglényegesebb és szükséges ügyeket fenyegető veszedelem. Ezek mindenki véleménye szerint kétségtől sokkal jelentősebb dolgok, de oly számottevőnek nem kell tartani őket, hogy túlságosan eltérítsék Felséged elhatározását. Sőt, épp a fenyegető háború terhe miatt nem szabad elhanyagolni, hanem sokkal jobban kell támogatni és azon munkálkodni, hogy minél előbb ki lehessen adni ezt a jelentős szerzőt. Mindennemű habozás és késlekedés csak árt. Sok váratlan dolog eshet meg, ezek pedig minden korban kárt okoznak a magukat védeni nem tudó könyveknek, ahogyan most is okozhatnak a tűzvészek, a fosztogatások, a moly, a gondatlanság, a rablás, s főként az idő okozta károk, amelyek még a legnagyobb jelentőségű dolgokat is pusztulásba döntik. Így veszték el a pergamoni királyok és Philadelphus ragyogó kincstárának könyvei, így ment tönkre Mátyás király kiváló és nevezetes, sok ezer kötetes budai könyvtára, melynek pusztulásából Helidorus, az Aetiópai történet szerzője, Stephanus Geographus, Polybius, Diodorus Siculus, Titus Alexander Cortesius (Mátyás király dicsőségéről), Bonfini (A hitvestársi szeméremről), Crestonius Gorippus, aki a Joannida-könyveket írta, s néhány más szerző, mintegy halottaiból feltámadva a minap került elő, valamilyen szerencse megőrizte őket. Sok más könyvet viszont, melyeket

Mátyás király halála után a tudós férfiak saját koruk emlékének állítottak, s a királyi levéltárakban őrizték őket, ameddig fosztogató törökök Buda városának más díszével együtt rabolták el. A királyok és előkelők hábozása miatt ilis Bonfini ilidceasait ilkevés választotta el attól, hogy Magyarország iszomorú pusztulásával együtt teljesen megsemmisüljenek. S bár az erdélyi szász Brenner Márton, az említésre méltó férfiú nem vállalta magának, s míg a mieink nem is törődtek vele — Bonfini történeti művének elsőként való kiadását, ez a nagy szerző örökre elpusztult volna. S bizony, semmi sem lenne birtokunkban eleinkről, azok viselt dolgairól a midink évkönyvének néhány erősen kódós részén kívül. Nem lehet eléggé elítélni a gkorábbi királyok és fejedelmek rút bizonytalankodását, igaz ugyan, a magyar állam zűrzaváros viharos állapota miatt nem volt eléggé fontos számukra Bonfini művének kiadása.

Bonfini már (...) révén elfoglalta Budát, ez a Brenner egymaga képes volt arra, hogy a szinte teljes pusztulásba dőlt Magyarország gondozza Bonfini művének kiadását, sokkal inkább meg tudták volna tenni ezt azok, akik kincsekben és tisztségekben bővelkednek, de többet jelentett számukra a javakban való dúskálás és a csúszó gyávaság, mint az, hogy az utókorral s a diésőséggel törődjenek, rezzelem készen állva nem törődnek, mint látjuk, s a többséget nem igazítja jobban, mint az, ami Hercules oszlopain s napnyugaton állt történelm. Ezek a kalmárok és mézeskalácsárusokra hasonlítanak, akik egyik napról a másikra élnek, hogy azt ne mondjam, a barmokra hasonlítanak, melyek csendben éltek életüket, s nem tudják végiggondolni, mi lesz velük holnap, és holnapután. Terveinknek mindig az örökkévalóságra kell tekintenünk, mondta Ciceró, s azt tartják, az élt a legbübtyű, aki nagyra értékelte az emberi nemet.

Az első feladatot osztó legkiválóbb király elvárásának teljesítőlegeltett stílusának fényével, kellemességével, eleganciájával, gazdag bőségével, méltányos dolog, hogy szép, emelkedett, hibátlan, terjedelmes, a lehető legnagyobb szorgalommal kicsiszolt írását

az utókorra hagymányozzuk. E Brutus annál is inkább megérdemli mindenki megbecsülését és szeretetét, mivel mindig kevesen voltak, akik alkalmasak voltak arra, hogy megszerezzék a történetírás pálmáját. Ez kétség kívül nehéz dolog, ugyanis mindannak, ami a költőt, a szónokot, a filozófust külön-külön ékesíti, a történetíróban együtt kell lennie.

Mennyire nehéz feladat történelmet írni.

A költő számára elég, ha gyönyörködtet és tetőzés szerint tárgyalja a témát, s nem túlságosan érdekes számára, hogy megtörtént dolgokat vagy pedig meséket beszél el. A szónokról, ha teljesen meg tud győzni a kitalált dolgokkal, tettekkel és az így-úgy összeszedett tanúkkal, azt mondják, megtette kötelességét. A filozófus, ha jól tanít, úgy vélik, teljesítette feladatát, s ha ékesszóló, nem szidjuk meg érte, ha nem az, nem nagyon kérjük számon tőle.² Ugyanis elég, ha szavakba foglalja azt, amit akar, s világosan megmondja, mit értsünk rajta, mint ahogyan Cicero teszi a legfőbb jóról írott művében. Ha a történész mindezt nem egyesíti magában, aligha fog feladatának eleget tenni. A mi Brutusunkban mindez úgy van együtt, hogy méltán nevezhetjük azt istenek Pandorájának (a mindennel felruházottnak) s Róma városának egykori kiváló történetírói közé számlálhatjuk. Ugyanis egyfelől feltétlenül gyönyörködtet, másfelől híven beszél el a történeteket, és meg tud győzni, mert jól tanít, s ékesszólása méltó a történelem nagyszerűségéhez.

Brutusnak megvannak a maga hibái.

Azonban még mielőtt ez a nagy munka sajtó alá kerülne, két dolgot kell újból alaposan átgondolni. Ebben a terjedelmes, a szavak bőségének gátat nem szabó munkában ugyanis sok fárasztó rész van, nem annyira a szerző, mint az íródeák hibájából, aki lemásolta. Ezek a részek zavarosak, a szavak össze vannak dobálva, a történet folyamatossága gyakran megszakad, s nem lehet kikövetkeztetni az értelmét, hacsak a hiányzó részek valami szerencsés kiegészítéssel, mely természetesen adódik az elbeszélés folyamatából, nem pótolhatók.

Ehhez veszem még a szerző néhány helyen fellelhető hosszúra nyúlt mondatait, ahol az események és szavak mintha egy gomolyagba lennének összehordva, s ez nagyon homályossá teszi a szöveget, melyet olvasás közben nem is tudsz egy lélegzetre átfogni, s a hyperbatonokat, az elbeszélés összezavart fonalát alig tudod megérteni. Hogy ez ne okozzon

---

2 Istvánffy-kezével: Iustus Lipsius Cornelius Tacitushoz írott előszavából.

fáradtságot és ne legyen terhes a kedve vesztett olvasó számára, a periódusokat több részre és mondatra kell különíteni, hogy az elbeszélés hosszú folyamatát — ily módon több tagra osztva — könnyebben felfoghassuk és megérthessük.

De — jöllehet nagyszerű író — más dolgokban sem mentes annyira minden hibától, hogy ne lenne szüksége bírálóra. Nem hiányzik belőle az erő, a súly, az emelkedettség, a mondandó bősége, a megbízhatóság, a tudomány és tehetség nagysága, de ami halandó voltunk sajátja: az oly sok és oly különböző dologban való tévedés, botlás, az e jelentős szerzőt is az emberek sorsával rokonítja. Néhány dolgot fel fogok hozni ezzel kapcsolatban, nem azért, hogy kikezdjem ezt a kiváló férfiút, akit nem is tudnék annyira dicsérni, amennyire megérdemli, hanem, hogy ha valaki ezt a történeti munkát kézbe veszi, akár azért, hogy szidja, akár azért, hogy elolvassa, helyesebben gondolkodjék a megítéléséről.

Az árulás bűnét, melynél nem is lehet visszataszítóbbat, súlyosabbat, keményebbet elgondolni, Brutus gyakran felrója nemzetünknek, vagy ami ugyanazt jelenti, a megbízhatóságot hiányolja. Miközben a magyarokat így ostromozza, megfélemlíti saját megbízhatóságáról, melyet megkíván a történetírás, valamint az állhatatosságról, melyet maga az ügy követel meg, s önmagát is ugyanannyira megsérti, mint ahogyan bennünket. Ez a súlyos elmarasztalás fokozatosan eljutott az emberek, kivált a külföldiek fülébe, olyannyira, hogy szemükben örök időkre súlyosan megbélyegeztettünk, s ezt a bélyeget mindig magunkon fogjuk viselni. Úgy gondolom, hogy ahol Brutusnál ezt a szót lehet olvasni (és gyakran lehet), ezt valami enyhébb, szelídebb kifejezéssel kell helyettesíteni, hogy így nevünk szégyene, melynek bélyegét ocsmány módon ránk égették, ne kerüljön be mint örök folt az irodalomba, s ne váljék örökkévalóvá. Ámbár e vádaskodások miatt nem annyira Brutust, mint az olasz és német történetírókat okolom, akiknek munkáiból Brutus sokat vett át, egyszersmind a hibái is onnan származnak.

Brutus átveszi mások mocskolódásait.

Mert Jovius csak abban tudós, hogy az olaszokat az égig emelje: a magyarokat semmibe veszi ez a minden lében kanál kiválóság, s nem szégyelli a nemzetet állhatatlansággal és árulással vádolni.

Ez a betegség a német írókba is úgy beleivódott, mintha hozzájuk nőtt volna; nem restellik gyalázatos beszédekkel támadni a magyarok erkölceit, s anélkül, hogy megérdemelték volna, az árulás ocsmány vádjával bemocskolni őket. Én viszont, ha tüzetesebben vizsgálom

történelmünket, azt tapasztalom, hogy szinte egy magyar vár, megerősített város sem a magyarok, hanem az olaszok, spanyolok gyalázatos feladása, árulása, gyávasága, félsze miatt veszett el és került a törökök hatalmába.

A Magyar Királyság az urak
gaz tettei miatt is a török
hatalmába került.

Mert Buda, miután Ferdinánd hadai kiűzték János királyt, a németek árulása miatt került a török kezére. Amint ugyanis a németek Nádasdi Tamás várkapitányt megkötözve Szulejmánhoz küldték, az áruló németek titkon kivonultak a városból; de hogy árulásuk ne maradjon bosszulatlanul, Szulejmán a távozók ellen küldte a janicsárokat, Szulejmán pedig ezután visszaadta a várost János királynak. Esztergomot először egy olasz pattantyúsmester, akinek a nevét Soiterus említi a Magyar Háború-ban, majd a spanyol Franciscus Salamanca, a várkapitány, és Martinus Ciscanus csapatkapitány árulta el gyalázatosan, utóbbiak a városból Szulejmán táborába menekültek. Székesfehérvárt az olasz vezér feladása juttatta Szulejmán kezére. Temesvárt Losonci, noha maga is végső szükségbe került, a spanyolok fenyegetései és gyávasága miatt adta fel. Lippát a spanyol Aldana gyalázatos árulása veszejtette el. Ferdinánd ezért halálra ítélte és hóhérkézre adta, s kis híján gyalázatosan elvesztette életét az, ki Lippát bűnösen vesztette el. Szolnokról előbb a németek, majd a spanyolok menekültek el az éj leple alatt. Nyári Lőrinc várkapitány akarata és ellenállása dacára, és szemérmetlenül, vér nélkül a töröknek hagyták ezt az igen jól megerősített várat. Ez előtt pedig Nádorfehérvárat adta a török kezére a trákok álnoksága, akiket rácoknak neveznek. A minap pedig Győr veszett el, mivel a német vezér gyalázatos módon megadta magát — hogy ne árulásról beszéljek. Amikor János, Erdély fejedelme Saca ostromlására jött (ez a vár neve Várad alatt), a német várőrök, mint egykor Budán, most is, csúful elbánva vele megkötözték a magyar várkapitányt, Bay Andrást, és János elé küldték, abban reménykedve, hogy e kiváló bűnös cselekedet kedvezőbb feltételeket biztosít számukra a menekevésre. Szigetvárat Zrínyi dicsőségesen, az élete árán vesztette el. Dicső halála nagy szégyen a túlélők számára. Mert míg ama két új Fabius a vészedelemben forgók megsegítésével törődik, harcra készülődik, gyűlésezik és segítségre számít, ahogyan azt el is lehet várni, ezelatt eltelik egy év: eközben pedig pusztulásra szánják őket, s hitükben és reményükben csalatkozva halálbüntetést szenvednek. Mert ha nem segítesz a bajba jutottakon ha tudsz, kiadod, elárulod, lemészárolod őket. Kétségtelen, a németek habozása volt az, ami Gyulát elveszejtette, a vár feladásának bűnét mégis

a szokásos mesterkedéssel Kerecsényi várkapitányra hárították s hamisan árulással vádolták be. A németeknek szokása a maguk sértő módján, hogy az egész magyar nemzetnek ilyen gáztetteket rójanak fel. Gyulán, amikor Bernhardus Rothenayus és valami Vilhelm, mindketten csapatkapitányok, megdudták, hogy a törökök ostromolni fogják a várat, titokban elmenekültek, jobban törődve épségükkel, mint a hűséggel és állhatatossággal, s elhatározták, hogy biztonságos helyre mennek. Amikor visszavitték őket, Kerecsényi halálos ítéletet szabott ki rájuk, de a könyörgés hatására megkegyelmezett nekik, mert félt a németek lázadásától. Miután ezek a vár feladása után visszatértek a császárhoz, a rajtuk esett sérelemre emlékezve Kerecsényit hamisan árulással vádolták be, holott tudott dolog volt, hogy csak akkor kezdett a vár feladásáról a magyarokkal és a németekkel tanácskozni, amikor már mindnyájukat pusztulás fenyegette, és elveszett a remény, hogy megtarthatják a várat. A várost ugyanis több mint két hónapig ostromolták teljes erővel — ilyen hosszú ideig szinte egy magyar várost sem vívtak, s elfoglalásuk sem tartott ennyi ideig —, és bizonyos, hogy a várban már minden tönkrement és romokban hevert, továbbá ott volt még a betegek és sebestültek sokasága, úgyhogy amikor a legvégsőig jutottak, a várost mindenki közös elhatározásával megadták az ellenségnek.³ Tehát azok illették ilyen váddal Kerecsényit, akik sokkal inkább maguk lehetnének az ő vádlottai, kik nem jöttek még egy csapattal sem a segítségére, amikor rászorult, és mint valami fényes áldozati állatot a legvadabb ellenség elé vetették, hogy lemészárolja, s míg embereivel szilárdan ellenállt az ellenségnek, nem törődtek azzal, él-e, hal-e. Szulejmán bizonyára annál inkább megbélyegzett bennünket a gyávaság és s bűnös félelem vétkével, mivel egyik várnak sem siettünk segítségére; amaz pedig halála révén győzött az élők és elevenek fölött, kit senki sem mert sem életében, sem halálában megsérteni. Nagyobb bűn, csalárdság és árulás ezt semmibe venni olyan dolgokban, melyek mindenki üdvére vonatkoznak, nagyobb bűn habozni, hátat fordítani, reszketni, a bátorságot elveszteni és restnek lenni, mint Kerecsényi vár-feladása, aki arra törekedett, hogy a legbátrabb férfiakat megőrizze a haza jobb korszaka számára. Ha tehát ezt az esetet és a többi hasonlót kizárjuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy amekkora csak Magyar-

---

3 Istvánffy kezével: Kerecsényit nem kell védeni azért, mert helytelenül cselekedett. A megadást inkább félelmének és kicsinyhitűségének kell tulajdonítani, semmint árulásnak

ország, szinte az egész országot a németek, olaszok, spanyolok árulása és feladása veszejtette el galád és bűnös módon. Hogy van képük ezeknek a gazfickóknak ahhoz, hogy az általuk elkövetett bűnöket másokra hárítsák? Micsoda szemérmertlenség, hogy noha ők vannak teli vétkekkel, másokra kenik? Ha elolvassuk és kiszemelgetjük az olaszok, németek és spanyolok történelmét, több példát találunk benne az otthoni ellenségeskedésekre, polgárháborúkra, belföldi és külföldi árulásokra, megadásokra s mindenféle gyalázatos bűnre, mint a magyarok írott emlékeiben: s mégis, csodálatos, mennyire kisebbitik amazok mások jó cselekedeteit, erényeiket arcul köpik, saját dicséretükkel és kitalált dolgaikkal pedig mindent telekürtölnek. De ezt másutt részletesebben be fogom bizonyítani. Most térjünk vissza Brutushoz, aki ha át is vette ezeket és az ehhez hasonló mocskolódásokat mások hazug koholmányaiból, mégis mentsük felezt a kiváló s a rólunk mondottak miatt jót érdemlő író.

Brutus egyébként a mohácsi csatával kapcsolatban is megismétli az árulás vádját, ahol a legjobb és legkiválóbb király, Lajos, bátran halt meg a hazáért és a hazával együtt. Pedig kétség kívül nem volt oka arra, hogy a bátor katonák hamvaira ezt a bűnt olvassa rá, hiszen a 25 ezer katonából, akik a csatasorban állottak, hogy százezer ellen küzdjenek, alig három vagy négyezer menekült meg, mint ahogyan Broderics István, Lajos kancellárja, aki részt vett a harcban, megírta. Ott mindenki, akár az oltáron feláldozott állatok, együtt pusztult a drága királlyal. Teljességgel méltánytalan dolog tehát a hősies férfiak halotti szellemét ilyen visszatevésű bűnnel beszennyezni. Ezzel kapcsolatban nem kell az úgyszintén félig német Zsámbokira adni, aki hazája történelmét akár egy szű rágia, aki János király ártatlan nevére, noha nem érdemelte meg, rásütötte a gonosz bűn bélyegét, az ugyanis csapataival segítségére sietett Lajosnak, de késett, s Zsámboki ezt az árulás bűnének meri nevezni; ezt az élesnyelvű mocskolódást maga Brutus is több helyen méltán helyesbíti. Ezek a gyalázkodók gyakran megteszik, hogy azt, amit az örökkévalóság tisztos emlékezetében kellene megőrizni, a gyávaság örök foltjával mocskolják be, beszennyezik az ősök hamvait. Sokkal inkább maguk méltóak arra a gyalázkodásra és szidalmazásra, amivel ők illetnek másokat.

Maga Brutus is gyakran vádolja alaptalanul árulással a magyarokat másutt, akárcsak történeti munkájának abban a részében, ahol Lajos halála után János király és Ferdinánd viszályát fejti ki. Jóllehet úgy tűnik, hogy Brutus János ügyét támogatja, akiről azt írja, hogy a magyarok Ferdinánd megkoronázása előtt majd egy teljes évvel törvénytelen

megszavazták és így lett király; azonban mégis elítéli, mégpedig azért, mert zavaros helyzetben nincs helye az elnapolásnak. Én magam nem teszem magán-megítélés tárgyává ezt a viszálykodást, mert tudom, hogy sem egyik, sem másik magánember nem dönthet a királyok ellentétével kapcsolatban, akik nem törvényekkel, hanem fegyverekkel, nem bírakkal, hanem katonákkal, nem Minossal, hanem Marssal szokták eldönteni a peres ügyeket s szoktak határozni.

János király és Ferdinánd
alatt ha egy főúr átpártolt
egyik táborból a másikba, az
nem számított árulásnak

Továbbá mivel ezen időkben a vélemények megoszlása miatt két királyt választottak, s mindkét király magát akarta Magyarország igazi, törvényes uralkodójának tekinteni, ebből az következett, hogy gyakran átpártoltak egyiktől a másikhoz, s mivel nap mint nap újabb példák voltak erre, a kölcsönös elpártolás és átpártolás tisztességes dolognak tűnt. Maga az átpártolás nem is bűn, csupán az oka az; például ha valaki attól, akinek a győzelméért tévedésből küzdött, holott nem kellett volna, átpártol a jobb ügy képviselőjéhez, az nem hogy nem vádolható, hanem teljes dicséretet érdemel. Mert ez nem állhatatlanság vagy a saját fél elárulása, hanem a szándék megváltoztatása, amelyet egy tévedésből felocsúdó ember határozott el, s ezt senkinek sem lehet hibájául felróni. Bizonyos, hogy akik akkor Jánostól Szulejmán jóváhagyásával mentek át Ferdinándhoz, azok vagy menekültek, vagy átpártoltak — erősebb kifejezést nem lehet alkalmazni rájuk, nem lehet árulónak nevezni őket, mint ahogyan azokat sem, akik Ferdinándtól Jánoshoz, a törvényesen megválasztott királyhoz álltak át a helyesebb megfontolás elvét követve. E dolgokat az utókornak kell megítélnie. Az is feltűnő, hogy Brutus iszonyú szidalmakkal „tiszteli” meg az ezt nem érdemlő György kardinálist, hogy annál jobban támogassa honfitársa, Castaldus ügyét, úgyhogy olybá tűnik, inkább philippikát ír, mint történelmet. Az orgyilkosokat, akik megölték, minden bűn alól felmenti. És még számon is kéri a centók olasz íróján, hogy keményebb tollal írt ezekről a gyilkosokról.

Sok efféle olvashatunk Brutusnál, de nem csupán arra van szükség, hogy kemény bírálattal illessük, hanem főként arra, hogy ismeretekkel felfegyverkezve kijavítsuk.

Ptolemaeus Ulpianuma
nem Alba Iulia.

Más dolgokban is bizonytalan Brutus, például Gyulafehérvárról, Erdély fővárosáról tudatlanságában úgy véli, hogy a régiek Ulpianumnak mondták, ebből Albianum lett, majd Alba Iulia, a betűket kifacsaró népnnyelven.

Én viszont kimutattam, hogy a római kövekből, melyeket a régi város romjai közül ástak ki, világos és kétségtelen bizonyítékokat lehet összegyűjteni, mely szerint Albát valamikor Apulumnak hívták és római kolónia volt. A következők emlékeznek meg erről a városról: Ovidius a Líviához írt vigasztalásban, Ptolemaeus, továbbá a Pandekták legrégibb kiadása, melyet ma Firenzében őriznek, ez magának Iustinianus császárnak a törvénykönyve, s úgy hiszik, az archetípus. Amit Stephanus Taurinus említ, hogy Alba Iuliát Marcus Antonius császár anyja, Iulia Augusta nevezte el így, az nyilvánvalóan nem igaz: ez az Alba elnevezés ugyanis újabb annál, hogysem antik voltáról lehetne beszélni. Mert sem az épületek, sem a falak struktúrája nem árulkodik régiségről, sem régi feliratok nem tanúsítják; s akik a régiek közül Dáciáról írtak, azok közül senki, sem Strabo, sem Ptolemaeus, sem Plinius nem írnak itt semmiféle Alba Iuliáról; ebből nyilvánvaló, hogy Taurinus hitelében csakis kételkedni tudok.

Talán jelentéktelenebb dolognak fog tűnni, amit egy bizonyos Aristarchus kárhoztat: Brutus Erdély Mansus nevű folyóját a köznyelvi használat szerint mindenütt Mancsiusnak nevezi — erre a régieknél egyáltalán nincs példa. Mert Strabo, aki régi szerző, Marisusnak, Tacitus Marusnak, Plinius Morusnak, Herodotos Marisnak nevezi.⁴

Mit mondjak a magyar elnevezések megszámlálhatatlan tömegéről, melyek egy része romlott, más része megrövidült, megint más része az értelmezés miatt erősen torzult: ezek sértik anyanyelvünk szabályait, s utódaink inkább méltatlankodni fognak majd ezen, semmint megmosolyogják. Úgy vélem, komoly gonddal kell kijavítani azt, amit a legtöbb író s elsősorban maga Bonfini hanyagol el tudatlansága miatt; Brutus az ő nyomdokain jár a magyar tulajdonnevek átírásában, mint amikor például Bátori/us/ helyett Bátori/s/t vagy Batorac/us/t, Tomori/us/ helyett Tomore/us/t, Batthiani/us/ helyett Bathiani/s/t mondanak. A Bátoriak családnevét nem kell a valamikori idegen származású magyar király, Bátor nevére visszavezetni, ahogyan ezt Bonfini akarja elhitetni, mert megvan a régi elnevezés hazai eredetű magyarázata. „Bátor” ugyanis magyarul bátrát, merészet (animosus, magnanimus) jelent, innen az azonos nevű város is, mely kétség kívül alapítójának nevét őrzi, s erről a városról kapták családnevüket a Bátoriak. És ha az ilyen szavak titkos értelmét keressük, nem kétséges,

---

4 Istvánffy kezével: A tacitusi hely nem hibátlan.

hogy Batori/us/t, Batthiani/us/t, Tomori/us/t kell írunk, nem pedig Batore/us/t stb.

A magyar családnevek a héber-
berekét utánozzák.

Mivel minden nyelv kezdete és eredete a héber, a magyarban is különböző kifejezések kerültek át ebből a nyelvből, mind a dolgok, mind az igék elnevezésével kapcsolatban. Emiatt, akárcsak a héberek, a magyarok is minden családnevet szokás szerint i-vel zárnak, ahogyan például a héber Carmeli-t mond, azaz Carmelitanus-t, Arimathai-t, azaz Arimathensis-t, Jerusálemi-t, azaz Hierosolymitanus-t, ennek megfelelően a magyarok is Budait, Váradit, Todit, azaz Budensis-t, Varadensis-t, Todiensis-t. Amennyire meg lehet figyelni, a görögök — úgy tűnik — szintén valami hasonló módon gondolták ki a régtől meglévő szokást, ők — kivéve, ha a megszokott végződésel zárják a szavakat —, a családneveket iota-val zárják, mint *Βουδαι, Βουδανος, Αθηνας, Αθηναϊος, Αθηναιος, Αθηναιος, Αθηναιος, Αθηναιος*.

A héber szavakat a görögök kétség kívül átvették, s hogy a lopást leplezzék, saját szótagjaikkal, mint valami kerítéssel vették körül a másoktól szerzettet, hogy ne lehessen felismerni. S noha a görögök a szavak eredetiségével dicsekszenek, mégis egyértelműen lehetne vádolni őket az eltulajdonítással; azt, ami nem volt az övéké, ellopták. S ahogy a görögök a héberektől, a latinok viszont a görögöktől vették át az 'aeus', 'ius' tulajdonnév végződést, mint Rhodius, Athenaeus, mely helyett a rómaiak szokás szerint Rhodiensis-t, Atheniensis-t stb. mondanak. A magyarok idegen nyelvből átvett tulajdonnevei is e szerint a szabály szerint képződnek, mint ahogyan Buda-ból lesz a Budai családnév héber és magyar végződéssel; ebből pedig a Budaeus görög forma, vagy pedig a latin Budanus és Budensis forma. A Roma-ból így lesz római, azaz Romaeus, Romanus. Creta-ból krétai, azaz Cretanus, illetve Cretensis. Az 'ai' a használat során 'e'-vé változott. Ebből következik, hogy minden a-ra, illetve a héber forma szerint iod-ra, a görög szerint iota-ra végződő helynévből a szabálynak megfelelően a görögben 'aeus', a latinban 'anus' végződés révén lesz családnév, mint *Βουδαι, Βουδανος, Αθηνας, Αθηναϊος, Αθηναιος, Αθηναιος, Αθηναιος, Αθηναιος*.

, azaz Budanus. Azokhoz a szavakhoz viszont, amelyeknek a töve mássalhangzóra végződik, a héberek 'iod' végződést tesznek, a görögök pedig az iotán kívül egy paragogiconnal is kiegészítik, tulajdonneveiket a családnevek mintájára ius-sal végezve, mint *Βουδαι, Βουδανος, Αθηνας, Αθηναϊος, Αθηναιος, Αθηναιος, Αθηναιος, Αθηναιος* így az idegen szavakban is *Βατορ, Βατορ, Βατορ, Βατορ, Βατορ, Βατορ, Βατορ, Βατορ* : és más befejezet-

len szavak. Teljesen nyilvánvaló tehát a szavak tövéből, hogy Batoriust vagy Bathoriust kell írni, nem pedig Bathoreust, még kevésbé Batoraeust. Ezt az utóbbit ugyanis akkor kellene írni, ha a város neve, melyből a családnév származik, a-ra végződnék, mint *Bathora, Batorai, Batoraeus*. Még ha a fő valami más végződést mutatná is, és Batoraeust írna, mint ahogyan Brutus más véleményét követve egy helyütt Bator-t, másutt Batoreus-t ír: a helyesen ítéldők előtt mégis egyértelmű, hogy Batorius-t kell mondani. A többi magyar nevet, melyek bőségesen előfordulnak Bonfini és Brutus történeti munkájában, ugyanezen szabály szerint kell képezni.

A családnévvel kapcsolatos szabályok a magyarban.

Ebből az is következik, hogy azok a nevek, melyek egyúttal családnév is, de nem országnévből vagy valamilyen helynévből képezik őket, az utolsó előtti szótagban nem kapják meg az i-t, mint Toerekus, nem pedig Toerekus, Cibakus, nem Cibakius, Mailatus, nem Mailatius, Bekesus, nem Bekesius, Bebekus, nem Bebekius. Bonfini és Brutus azonban, mivel nem ismerik a magyar szótöveket, ezt olykor másképp írják. A héberek, akár csak a magyarok, semmit sem tesznek hozzá a szavakhoz, s ezáltal világosabban mondják ki őket, így mindig látni is lehet, mi módon születtek: mint például Nimród, Carmel, Moab. Ez a szabály a magyar szavaknál is megvan, illetve átvették. A görögök a végződésükhöz hozzáteszik, hogy *μαγιστρος, αγιωτης* stb. A latinok az 'us'-t is átvették tőlük.

Ilyen dolgokon gondolkodván és töprengvén nem álltam meg, hogy ne mondjak valamit a Batori névről és a magyar családnév használatáról, amiből ki lehet következtetni e nevek igazi és szabályos helyesírását.

Véleményem szerint amellet sem lehet szó nélkül elmenni, hogy egy s más helyen — gondolom, szándékosan — a szerző mellőzött egy sor történeti eseményt, mely hiányt néhány lappal pótolni lehetne. Ennek az anyagát Centorius, Erdély történetének olasz írója szolgáltathatja majd.

Brutus a kellenél jobban kedvez a spanyoloknak.

Brutus ugyanis a spanyoloknak a kellenél jobban elkötelezte magát, s'nehogy úgy látszék, hogy a spanyol Bernhardus Aldanust, a lippai véderők kapitányát és földijeit Temesvár végső megvétele miatt támadja, előbbre tette Lippa pusztulását, s Bernhardus Aldanust inkább felmagasztalta művében, mint hogy a spanyoloknál gyűlöletet ébresszen maga iránt.

Ezt s az ehhez hasonlókat nem azért írtam le, mert ostromozni akarom ezt a nagy férfiút, aki nagyobb minden dicséretnél, buzgalma felülmúlhatatlan, aki nemzetünkről, atyáink szent halotti szelleméről oly

magasztosan gondolkozott, hogy e jótett örök emlékével nemcsak őseinket, hanem az egész utókort elkötelezte magának; hanem azért írók bíráló szavakat is, hogy megmutassam: még egy ilyen nagyságrendű szerző is tévedhet, különösen az általa követlenül nem ismert dolgokban, s ha a munka kiadására kerül majd sor, a hibákat figyelmes ítélettel ki kell küszöbölni, a művet pedig jegyzetekkel ellátni. Mivel tehát Brutus minden olyan erényben, melyben egy történetírónak ki kell tűnnie, szinte egyenlő a régiekkel, a lehető legnagyobb mértékben arra kell törekedni, hogy Felséged Isten kegyelméből gondoskodjék e munka kiadásáról, alkalmazzon egy művelt és éles szemű cenzort, aki az események és dolgok leírásában található hibákat kigyomlálja, hogy az első kiadás makulátlanul és kijavítva, s amennyire lehet, teljesen hibátlanul kerüljön a külföldi nyomdába. Semmi sem kíván oly gondosságot, mint a nyomdai munka, ezért, ha valaki magára vállalja az írók kiadásának gondját, annak az irodalmi emlékekhez száz szeme, mondhatni hiúz-szeme kell, hogy legyen. Az első kiadás hibái ugyanis minden további könyvbe átkerülnek, úgyhogy a többi unokája, majd az utána születettek és a még azutániak mind tovább viszik az eredeti hibát az első változattól kezdve, s azután nemigen lehet az őskiadás tisztaságát visszaállítani. Elsősorban Felséged feladata, hogy erről gondoskodjék, aki nevének szerencsés előjelével fog az emberek szeme elé kerülni ez a kiváló munka.

Nem kell azokra az üresfejűekre, a szolgalelkekre, a hízeltetésben jártas botfülűekre, az ostobákra hallgatni: a fejedelem dolga az, hogy a fegyverekkel törődjék, gyakorlatoztassa testőrségét és hadseregét, élmezse csapatait, ezeket a papíros-dolgokat pedig hagyja az iskolákra, levéltárakra és más effélékre. E szavak olyan dohosak, hogy nem is érdemes odafigyelni rájuk: olyanok, mintha egy ökör, vagy Thersites szájából származtak volna. Mert ha a tisztaság, az erény, a hírnév, a megbecsültség többet jelent, mint a konyhai csemegék, a gazdaság és háború, akkor bizonyosan az emberi élet legnagyobb értékének kell tartanunk a tisztaság, az erény és hírnév örök emlékeztétét, melyet minden helyes értékítéllettel bíró ember meg akar szerezni, bárhogy is hányja-vesse őket a sors és az élet. A történetírás jóvoltából pedig meg is marad a név híre és becsülete. De a filozófusok könyvei ezt alaposabban megtanítták.

Bármit is mondtam, a leglényegesebbre akarok visszatérni, s el szeretném érni Felségednél: ne engedje, hogy ez a Brutus, történelmünk sáfára, őrzője, a magyar név és dicsőség legbölcsebb és legkiválóbb

hirdetője továbbra is fiókban rejtezzék. A munka nagyszerűsége már régóta fényt és világosságot kíván. Nem szabad kívánni, míg országunk minden zavartól ment és nyugodt lesz. Olyan számvetéssel nem lehet kormányozni az országokat, államokat, a halandók egész életét, hogy a dolgok alakulása, a kor, a gyakorlat, az idő ne hozna mindig valami újat. Ennek viszont nem kell akkora jelentőséget tulajdonítani, hogy a tennivalók közepette ne terjesszük és propagáljuk a könyveket. Amit mondtam, nem akartam leplezni, s nagyon reménykedem, elkövetkezik, hogy véleményemmel egyetértenek majd, akik azt szeretnék, hogy őseink s nemzetünk örök dicsőségét méltó módon ápolják.

Mihály BALÁZS—István MONOK—Ibolya TAR (übers.): Die erste ars historica in Ungarn. István Szamosközy über die Geschichtsschreibung von Giovanni Michaelae Bruto (1594—1598)

In einem Band des Quellenmaterials von Istvánffy's historischem Werk wurden neulich drei unbekannte Handschriften gefunden und zwar eine Oration von János Decsi Baranyai (mit dem Titel *Ermunterungsrede von János Decsi Baranyai zum Kriege gegen die Türken aus dem Jahre 1598* in Lymbus Bd. II. 1990. veröffentlicht) und zwei Werke von István Szamosközy: Römische Inschriften aus dem Jahre 1598 und die diesmal veröffentlichte historiographische Abhandlung. Diese Arbeit wurde auf Bestellung geschrieben und legt das historische Werk des italienischen Geschichtsschreibers Brutus aus. Seine Arbeit hat Szamosközy dem Fürsten von Siebenbürgen gewidmet aber vermutlich schon nicht überreicht. Die Historie von Brutus wollte man in Siebenbürgen 1588 veröffentlichen lassen — Szamosközy hat sich damit erst nach seiner Rückkehr aus Pauda beschäftigt — aber wurde nur 1863 publiziert. Szamosközy tritt für die Veröffentlichung ein, manche Fehler will aber emendieren oder emendieren lassen. Er stellt einen Vergleich zwischen Bonfini und Brutus an und weist — manchmal sehr leidenschaftlich — auf die Irrtümer von Brutus auf. Solche Fehler sind zB. die Unklarheiten der Erzählung, die falschen Orts- und Personennamen etc. Mit besonderem Akzent weist er diejenigen, auch von Brutus angeführten Feststellungen zurück, dass die Ungarn so oft Verrat begehen. Demgegenüber gibt er Exempla an, die den Verrat der Deutschen, Italienern und Spaniern beweisen. Fundort des Handschriftenbandes: Archiv der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften in Zagreb.

KULCSÁR PÉTER:

Paulus Simoni téziszűzete *

Paulus Simoni Bistriciensis
De origine fontium et fluminum
Dantisci, 1619
(RMK III. 1244.)

Disputatio philosophica de origine fontium et fluminum quam ut omnium aliarum rerum sic et fontium fluminumque authore et moderatore sapientissimo sub praesidio clariss[imi] et doctiss[imi] viri d[omi]n[i], d[omini] Adriani Pauli physic[ae] et metaph[ysicae] p[ro]fessoris publicae disquirentium velitationi in celeberrimo gymnasio Dantiscano proponit Paulus Simonius Bistriciensis Transsylvanus ad diem 8. Iunii horis locoque consuetis. Dantisci, typis Hünfeldianis, anno 1619. (A1v)

Amplissimo, consultissimo inclytæ reipublicæ Cibiniensis senatui, proconsulibus et consulibus, dominis et Mecoenatibus suis omni observantiae genere colendis hoc studii philosophici specimen perpetuum debiti officii animique grati symbolum iamiam Dantisco pedem moturus l[ibens] m[erito]que offert, consecrat, dedicat Paulus Simonius respondens. (A2r)

Thesis I.

Quam eximium et salutare Dei donum est perennitas fontium et fluminum, tam dubia merito et explicatu difficilis videtur eorundem origo.

II.

Nomen autem fontis (a fundendo sic dicti eo quod fundat aquas) hic proprie et stricte accipimus pro naturali eaque perenni scaturigine vel emanatione aquarum e venis terrae.

---

* Szepsi Csombor Márton danckai diáktársának a besztercei Paulus Simoninak életéről összefoglalóan lásd KOVÁCS Sándor Iván—KULCSÁR Péter (kiad.) Szepsi Csombor Márton Összes Művei. Bp., 1968 /Régi Magyar Prózai Emlékek I./ 19-20., 411-412.; KOVÁCS Sándor Iván: Szepsi Csombor Márton és a Vátozatos Európa. = K.S.I.: Pannóniából Európába. Bp., 1975. 127-129., 296-297. — szerk.

III.

Estque fons initium aquae nascentis, sicut rivus est progressus fontis seu aquae fontanae quae parva copia fluit. Fluvius autem ex multorum rivulorum concursu nascitur, itaque velut perennis est rivus fontis sed confertim et magna aquarum mole fluens.

IV.

Quod igitur ad ortum et originem fontium et fluminum perennium attinet (de temporariis enim non ita controvertitur), de ea variae authorum opiniones passim reperiuntur quae tamen omnes ad tria potissimum principaliora capita reduci possunt.

V.

Siquidem totam aquarum copiam, qua omnes perennes fontes et flumina uberrime scaturiunt, aut ab aquis coelestibus seu pluviis in cavitatibus et alveis terrae colligi aut ex aere et vaporibus frigiditate terrae condensatis ibidem generari aut per occultos terrae meatus e mari in terram promanare necesse est.

VI.

Nam quem quantum modum ortus fontium et fluminum nonnulli statuunt e subterraneis lacubus aquas in terrae superficiem effundi, is in aliquem trium illorum principalium coincidat oportet.

VII.

Etsi enim experientia fidem faciat in subterraneis specubus magnam aquarum latere copiam, rivulos, stagna, lacus, attamen perennibus fontium et fluminum scatebris ea non sufficeret nisi facta in illam impensa ab aquis aut pluviis aut marinis aut in interiori terrae sinu genitis resarciretur.

VIII.

Caeterum qui ex collectitiis pluviarum vel etiam nivium liquefactarum aquis fontes oriri contendunt, iam pridem refutati sunt a Seneca [libri] 3.

Natural[ium] quaest[ionum] cap[ite] 7.¹ duobus potissimum argumentis. 1. Quod fere nulla pluvia tam magna sit quae terram infra 10 pedes in altitudinem madefaciat, quod ipse in vinearum fossionibus diligenter se observasse scribit.

IX.

At fontanam aquam ultra 200 imo et 300 pedes in profundo terrae reperiri ab iis, qui puteos effodiunt, testis est tum idem Seneca loco citato, tum etiam Georgius Agricola scrutator subterraneorum diligentissimus² lib[ri] 1. De ortu et causis subterraneorum] c[apite] 2.³

X.

2. Quod fontes quidam ex durissimis saxis vel e saxosis montibus nullo terrae corio tectis saepissime exsilire conspiciantur, qui propter substantiae suae soliditatem et firmam compactionem pluvias tam copiosas imbibere non possunt.

XI.

His adde nullam proportionem esse inter aquam, quae e coelo depluit per anni unius decursum, et inter aquam fontanam vel fluviatilem, quae per idem unius anni spacium profluit, si enim haec cum illa confertur, quis non aquam pluviam a fluviali copia et mole⁴ quam longissime superari fatebitur?

XII.

Denique secundum hanc opinionem nullus fons futurus esset perennis, siquidem deficientibus aquis pluviis et evacuatis earum in terra receptaculis fontium quoque scaturigines deficere et desinere oporteret.

---

1 Seneca: Quaest. nat.

2 diligentissimus

3 Georgii Agricolae De ortu et causis subterraneorum lib. V. De natura eorum quae effluunt ex terra lib. IV. De natura fossilium lib. X. De veteribus et novis metallis lib.

II. Bermannus, sive de re metallica dialogus. . . Basileae 1546.

4 molo

XIII.⁵

Non potest igitur pluvia vel nix liquefacta fontes et fluvios perennes efficere, licet temporarias scaturigines sicut et torrentes ex pluviis vel nivibus solutis saepius oriri ultro concedamus.

XIV.⁶

Interim non negamus etiam perennes fontes, rivos et fluvios ac(A3r)cessionem pluviarum vel nivium liquefactarum saepe augeri et quasi alienis opibus ditescere ac intumescere, sicut et contra detractis istis subsidiiis et accedente insuper solis aestu tenuiores eosdem reddi et paulatim minui atque absumi deprehendimus.

XV.

Ob quam causam paucissimi sunt fontes in solitudinibus Aethiopiae et in interiori Africa ubi fervida coeli constitutio et quasi perpetuus est aestus siccitasque ingens, plures autem in Germania, Gallia, Italia, Ungaria, Transsylvania ubi calor solis et aeris est temperatior et remissior.

XVI.

Altera sententia de generatione fontium est principis philosophorum Aristotelis qui 1. lib[ri] Meteor[ologicorum] cap[ite] 13.⁷ fontes et flumina docet oriri ex aere vel potius vapore in terrae cavernis et hiatibus collecto qui frigore primum ibi condensetur, crassescat et in aquam convertatur, quae deinde paulatim et guttatim in locum capaciores confluat, donec loci istius angustia non amplius multitudinem aquae capiat, tunc enim necessario maius spatium quaerens in superficie terrae apte disposita⁸ erumpit fontique principium praebet.

---

⁵ XII.

⁶ XVI.

⁷ Aristoteles: Meteor. 349.

⁸ pposita

XVII.

Hic modus generationis fontium et fluminum etsi a Georgio Agricola, Hieronymo Cardano,⁹ Iulio Scaligero, Francisco Valesio, Ioanne Bodino, Thoma Erasto (insigni alias peripatetico) et aliis impugnetur, potest tamen probabiliter defendi, praesertim si restringatur ad minorum fluminum et fontium etiam perennium generationem.

---

⁹ Gardano

XVIII.

Cum enim terra sit admodum cavernosa et quasi spongiosa praesertim circa montes (ut vel ex terrae motu colligitur qui frequentius montanos tractus infestare solet), abundat eiusmodi vaporibus qui frigidity terrae condensati facile in aquam resolvuntur haut aliter quam halitum nostrum aut vaporem in hypocausto calefacto ad vitrum appulsum condensari et in aquam concreescere videmus.

XIX.

Quare Aristoteli maxime consentaneum rationi videtur eodem¹⁰ modo generari aquas intra terram quo modo generantur supra terram in aere. (A3v) Posita enim causa materiali vapore se, quo terra semper abundat, et loci naturalis opportunitate, posita item causa efficiente frigidity terrae vaporem condensante, sequitur et effectus adeoque et forma quae est ipsa manantis aquae scaturigo et e terra eruptio, ceu sanguis exilit e vena cum phlebotomo impacto aperitur ipsa.

XX.

Nihilominus tamen ut antiquiorem ita et veriore et sacris literis magis consentaneam iudicamus eorum sententiam qui principium materiale et originem principalem fontium et fluminum perennium faciunt ipsum mare unde per cavos et internos terrae meatus aqua ad certa loca derivatur ubi exeat et fontes constituat.

XXI.

Confirmatur haec sententia duabus potissimum rationibus. Primo quod nulla alia res naturalis ad tam magnum et continuum fontanae et fluvialis aquae defluxum et ad tot scaturigines, torrentes, fluvios, lacus immensos replendos sufficiat quam ipsum mare quod solum tanquam locupletissimum penu et thesaurus omnibus istis aquas sufficienter largiri potest.

XXII.

Deinde quod tanta aquarum multitudine totque vastissimis fluviiis quotidie in mare influentibus ipsum tamen non augescat et maius effi-

---

¹⁰ eodomo

ciatur. Cuius rei causa alia non potest verior reddi nisi quod flumina e mari rursum exeant sicque eorum influxu et regressu tantundem mari rependatur quantum egressu sive effluxu detrahitur.

XXIII.

Atque hoc est quod sapientissimus naturae interpres Ecclesiastes dicit cap[ite] 1: Omnia flumina intrant in mare et mare non redundat, ad locum, unde exeunt, flumina revertuntur ut iterum fluant.¹¹

XXIV.

Ex mari igitur tanquam principali et perenni omnium aquarum promptuario fontes et fluvii omnes oriuntur sed quidam immediate et proxime, quidam vero mediate et remote.

XXV.

Quemadmodum enim non omnia flumina proxime et immediate in ipsum mare se exonerant sed in alia fluenta, donec tandem per longos pro(A4r)gressus et anfractus viarum in mare perveniant, ita etiam non omnes aquae fontanae et fluviales proxime et immediate ex oceano profluunt, quae tamen eidem primam suam originem merito acceptam referunt.

XXVI.

Sic etsi multae aquae proxime oriri videantur aut ex aere et vaporibus, ut Aristoteles voluit,¹² aut ex pluviis, ut Albertus contendit,¹³ atamen cum omnes vapores, qui in aerem ascendunt et in pluvias convertuntur, ab oceano aut ab aquis ex oceano fluentibus vi solis eleventur, neque aer vel in venis terrae existat vel in illas transeat qui non sit cum aqua mixtus et humectus, ideo et istae aquae, si in principia sua resolvantur, ex mari ortum suum repetunt.

---

¹¹ Eccli. 1.7.

¹² Aristoteles: Meteor. 349.

¹³ De mineralibus et rebus metallicis libri quinque. Auctore Alberto Magno. Coloniae 1569. 18.

XXVII.

Quin imo et ille humor, qui post separationem¹⁴ aquarum¹⁵ a terra tertio creationis die factam propter usus multiplices in venis terrae fuit relictus, talem habuit et adhuc habet cum oceani aquis, quae per illas venas transcunt,¹⁶ continuationem et coniunctionem ut vere et universaliter dici possit omnes aquas originaliter ex mari provenire.

XXVIII.

Quare sicut in homine microcosmo sanguis omnis ab epate ad singula membra per innumeras venas defluit, ita in macrocosmo aqua ab oceano per varios atque innumeros canales, venas et fibras terrae ad omnes terrae partes derivatur, adeoque mare principium γενεδεωσ και διεκεδεωσ, i[d est] generationis et dispensationis, aquarum recte constituitur.

XXIX.

Hanc sententiam de origine fontium et fluminum agnovisse videtur et Plato in Phaedone¹⁷ et Timaco,¹⁸ ubi Tartarum quendam seu abyssum inexhaustam (Homerus barathrum nominat¹⁹) in mediis terrae visceribus constituit, unde omnes fontes et fluvii ortum trahant qui postea variis tractibus venisque per universam terram distribuantur.

XXX.

Est enim vero admodum simile Platonem nomine Tartari nihil aliud quam ipsum oceanum (qui per medium terram cavam instar zonae cuiusdam latae cingit) intellexisse, quandoquidem, ut Iustinus testatur,²⁰ legerat Mosen et Philonem. Unde illud cuiusdam scite dictum: aut Plato philonizat, aut Philo platonizat. (A4v)

---

14 seperationem

15 aquaram

16 transcunt

17 Plato: Phaed. 111c—112a.

18 Plato: Tim. ubi?

19 Homerus: Il. 8.14.

20 Iustinus: Ad gentiles. Ed. in: Divi Iustini philosophi et martyris Christi Operum quae extant omnium per Ioannem Langium Silesium e Graeco in Latinum sermonem versorum. . . tomi III. Basileae 1565. 72.

XXXI.

Hic vero gemina quaestio sese offert. Una satis scrupulosa: quomodo nimirum aqua sua natura gravis ex mari, quod respectu multarum terrae partium humilior est, ad altissimorum montium vertices ascendere ibique fontes et flumina constituere possit?

XXXII.

Ad hanc quaestionem quidam expedite respondent fieri id ipsius Dei iussu qui hoc vel illo in monte, hac vel illa in planicie vult hunc vel illum fontem oriri et scaturire. Quod quidem ut nemo pius negat, ita de causa naturali proxima quaestio adhuc integra manet.

XXXIII.

Aliis igitur aliae sunt hac de re opiniones quarum octo principales enumerat simul et refutat Thomas Lydiat scriptor Anglicus in doctissima sua *Disquisitione physiologica*²¹ de origine fontium cap[ite] 2,²² ubi quatuor facit differentias eorum qui impulsu aquas ad fluminum principia elevare conati sunt, et quatuor alias eorum qui tractu id ipsum praestare satagunt.

XXXIV.

Nobis in hac disputatione tres potissimum rationes aliis praeferendae videntur. 1. Quod aqua cum tanquam elementum levius naturali ordine et situ locum tota terra altiorem obtineat, ideo naturaliter terra superior esse semper nitatur. Quae sententia etiam est Hermolai Barbari patritii Veneti lib[ro] 1. *Compendii physici*.²³

XXXV.

2. Quod natura vacuum nullum admittens aquarum violento quasi ductu et ascensu id unice praecavere studeat.

---

²¹ *philologica recte*

²² Thomas Lydiat: *Praelectio astronomica de natura coeli et conditionibus elementorum*. . . Item *Disquisitio philologica de origine fontium perennium*. Londini 1605.

²³ *Compendium Hermolai Barbari*. . . in *Libros Aristotelis physicos*. Regiomonti 1547.

XXXVI.

3. Quia e terra tanti scopuli vel sub aquis in mare procurrunt vel in auras tam altos vertices extollunt ut eos montes, in quibus fontes oriuntur, ipsa altitudine exaequant aut etiam superent, per quorum commissuras ingressa marina aqua aut inibi etiam ex parte genita in profundum terrae delabitur et, qua potest, discurrit. Posteaquam autem repperit alicubi interclusam viam, insistens ibi et in sese rediens aliam viam ingreditur sursum enitendo, dum in alto aliquo monte commodum locum ad exiliendum²⁴ reperiat. (B1r)

XXXVII.

Semper enim fere aqua tam alte in sublime enititur quam altus fuit locus, e quo primum in terrae profundum defluere coepit, servata sane eiusdem canalis continuitate. Nisi enim continuus sit canalis, nihil prodest vel altissima e sede descensus ad ascensum in altum. Quam rationem ex Vitruvio demonstrat Meurerus in Quaest[ionibus] meteorologicis cap[ite] De fontibus.²⁵

XXXVIII.

Altera quaestio est, cur ergo aqua fontana et fluvialis, si ex mari oriatur, non itidem sit salsa ut marina? Ad quam quaest[ionem] resp[ondemus] aquam marinam, dum per varios et sinuosos terrae anfractus transit, paulatim partes terrestres et adustas, quae sunt causae amaritudinis et salsuginis, elemento syngeneo (terrae) relinquere et applicare donec sic verberata et percolata ab iis tota purgetur et in dulcem ac sinceram aquam transeat.

XXXIX.

Unde fontes quo sunt a mari remotiores, eo esse dulciores Scal[igerus] Exer[citatione] 50.²⁶ observat, quod tamen ut plurimum non autem semper ita esse particularia quaedam exempla ostendunt.

---

²⁴ axiliendum

²⁵ Wolfgangi Meureri. . . Meteorologia quaestionibus informata. . . primum in lucem edita a Christophoro Meurero. Lipsiae 1587. 365—366, 383—384.

²⁶ Iulii Caesaris Scaligeri Exotericarum exercitationum liber XV. De subtilitate. Francofurti 1582. 283.

XL.

Quae contra hanc sententiam de origine fontium et fluminum adeoque et contra Ecclesiastem a Cardano subtiliter sed irreligiose disputantur suarum Subtilitatum lib[ro] de elementis 2,²⁷ satis superque refutata sunt partim a Iulio Scaligero²⁸ partim a²⁹ Thoma Erasto in Disputa[tione] de origine fontium.³⁰ (B1v)

Auctarium³¹

An ratio physica manifesta reddi possit sequentium effectuum quos alii tribuunt causis et proprietatibus naturae occultis?

I.

Quod flumina quaedam maris accessum et recessum aemulentur, cum coque incrementa et decrementa pariter accipiant, quaedam vero contrario modo se habeant ac mare ita ut mari accedente minuantur, recedente augescant? A[ffirmatur].³²

II.

Quod Ioannes Hugo Linscotanus in Navigatione sive itinercario suo in Orientalem Indiam³³ scribit in insula³⁴ Ferro nominata (quae est una ex Canariis insulis) perennes aquas ex foliis cuiusdam arboris, quam perpetua et densa nebula fere circumvestit, exsudare et stillare tanta copia ut non solum incolis omnibus sed et multo pluribus sufficere possit? A[ffirmatur].³⁵

---

27 Hieronymi Cardani Mediolanensis medici De subtilitate libri XXI. Lugduni 1580. 44—137.

28 Scaliger op. cit. 183—184.

29 àq

30 cf. Disputationum de nova Philippi Paracelsi medicina pars altera. . . a Thoma Erasto. Basileae 1572. 190.

31 Auctuarium

32 A. manu

33 Navigatio ac itinerarium J. H. Linscotani in Orientalem sive Lusitanorum Indiam. . . Collecta omnia ac descripta per eundem Belgice, nunc vero Latine reddita. Hagae-Comitis 1599.

34 nsula

35 A. manu

III.

Quod quaedam aquae piscibus vel etiam aliis viventibus sint utiles et alimentosae, hominibus vero noxiae et lethales? A[ffirmatur].³⁶ (B2r)

IV.

Quod aquae quaedam gutturosos et strumosos efficiant eos qui bibunt ut in Alpibus ultra Salisburgum, Oenopontum Curiamque Rethorum item in Stiria et Carinthia necnon alicubi in montibus Pyrenaeis et diversis Transsylvaniae locis praesertim circa Bistricium in pagis Jaad, Bistritz, Naindorff et aliis confinitimis locis? Aff[irmatur].³⁷

Corollaria

I.

An possint dari certa quaedam indicia et signa latentis alicubi aquae? A[ffirmatur].

II.

An aqua quae per canales plumbeos fluit melior sit ea quae per aeneos? A[ffirmatur].

III.

An probatio lamiarum per aquam frigidam (qua ambos lamiae pedes manusque colligantes eam leviter imponunt aquae et, si saga fuerit, in fundo mergi non posse putant) sit approbanda? N[egatur].

IV.

Utrum aqua an aer infectus magis incommodet? (B2v)

---

³⁶ A. *manu*

³⁷ Aff. *manu*

Problema exegeticum

I.

An aquae acidulae artificiales sint eiusdem virtutis et efficaciae cuius sunt acidulae naturales?

Audias hodie nonnullos qui plenis buccis gloriantur se acidulas aquas tam artificiose conficere posse ut in affectibus humani corporis medendis idem omnino valeant quod praestant aquae ex nativis suis scatebris emanantes. Qui quidem si, quod confidenter promittunt, re ipsa efficere possent, magno sane et sumptu et plurimis molestiis sublevarent eos qui valetudinis suae causa longinquum soepe et periculosum iter ad nativos fontes suscipiunt. Verum inanes esse verborum ampullas, quicquid isti iactitant, duabus potiss[imum] rationibus efficaciss[ime] convincitur. 1. Quod aquae acidulae, quas ipsi parant, communiter fiant ex solo spiritu chalcanthi sive vitrioli conserva rosarum excepto et cum aqua fontana (cruda et flatu lenta) permixto. Naturalis autem aciditatis aquarum causa non solum est vitriolum sed quilibet succus acidus tum plantarum tum etiam aliarum rerum concurrens cum aquis vel etiam succus acris, non enim habet hic sapor acidus certum et determinatum succum aut propriam metalli speciem in terris, ut salsus v[erbi] g[ratia] qui salem habet, cum omnis metalli acrimonia, ubi madorem senserit, accescat. Quare primum locum naturalibus acidulis aquis gignendis scriptores rerum metallicarum tribuunt alumini, quod aquis solutum eas sensibiliter reddit acidas cum astrictione, unde et albulae acidae aluminosae iudicantur, secundum vitriolo, tertium sulphuri cuius spiritus rectificatus acore parum distat a spiritu chalcanthi. His alii deinde addunt nitrum, alii alias causas (B3r) complures quas inter alios exponit Andreas Libavius part[is] 2. De iudiciis aquarum mineralium lib[ri] 6. cap[ite] 36.³⁸ Cum igitur factitiae aquae acidulae non constent semper ex illis causis, ex quibus naturales constant, frustra promittitur et speratur idem effectus et aequalis *εὐεργεία*. 2. Posito autem (non concessio) naturales acidulas omnes³⁹ ex vitriolo constare, ex quo factitiae semper parantur, inde tamen nondum sequitur has eiusdem protinus esse virtutis et efficaciae cum illis, quoniam interdum aqua naturalis vapores duntaxat et halitus subterraneos concipit quorum admixtione et velut spiritali tinctura

---

³⁸ *Opus citatum Andreae Libavii inveniri non potuit.*

³⁹ o-omnes

saporem induit acidum, interdum autem vapores aeris vel chalcanti in aquam conversi vel cum aliis metallicis liquoribus et succis aliisque rebus corporali mistione coniuncti acidulas aquas efficiunt, cuius tincturae et misturae varietas tum quoad materiae quantitatem et proportionem, tum etiam quoad qualitates et virtutes virtutumque gradus atque differentias tanta est ut nullus hominum mente satis eam determinare, nedum verbis explicare, multo minus autem opere ipso exaequare possit. Quare concludimus verbis Casp[aris] Bartholini philosophi et med[ici] Dani quae habet cap[ut] 6. lib[ri] 2. De aquis:⁴⁰ Vanas ergo et vesanas arrogantiae rei sunt qui exacta differentia et mensura misturarum rationes et varietates omnem humanam industriam eludentes pollicentur.

II.

Quaenam sint indicia et signa salubris vel insalubris aquae?

Cum non tantum ad lotiones et alia externa ministeria quotidie utamur aquis sed etiam ad alimenta et medicamenta, ad coctiones, potiones et alios usus quamplurimos, interest certe vitae et valetudinis tum aliorum ani(B3v)mantium tum inprimis hominum ut aqua noxia a salubri per certa quaedam indicia et signa discriminetur. Signa autem et conditiones salubris aquae inter alios ex Galeno in Comment[ariorum] lib[ri] 5. aphor[ismo] Hipp[ocratico] 26.⁴¹ sumuntur 1. A substantia, ut aqua sit tenuissima et levissima. Cum enim aqua sit corpus simplex, non debet esse crassa eoque nec turbida nec coenosa, unde quo levior est aqua eo salubrior esse iudicatur, nisi tamen cum levitate spiritus quidam adventitii et noxii coniuncti sint. 2. A qualitate, ut sit colore pellucida, clara et cristallina, expers item odoris et saporis alieni ut nitri, salis, sulphuris etc. Odor enim et sapor ex mistione humidi et sicci proveniunt, quo igitur minus aqua habet saporis et odoris alieni eo simplicior et melior erit. 3. Ab actione, ne diu commoretur in praecordiis et hypochondriis sed celerrime transeat, nam quae diu in hypochondriis haeret, ventrem vexat et gravat, flatus gignit et coctionem impedit quia crassa est et cruda. 4. A passione, ut cito calefiat et cito refrigeretur ob substantiae

---

40 Casp. Bartolini De aquis libri II. Liber 2, sectio 2, caput 6. Ed. in: Casp. Bartholini Systema physicum. Hafniae 1628. 187r.

41 Hippocratis Aphorismi, id est selectae maximeque ratae sententiae G. Plantio. ... interprete. ... Goleni in eosdem commentarii septem eodem Plantio interprete. ... Venetiis 1582.

tenuitatem, talem enim facile alterari manifestum est. Ut autem cibi virtus est (inquit Galenus loco cit[ato]) et commendatio si facile alteretur et immutetur, ita et aquae, siquidem facillime mutare volumus quicquid ab instrumentis coquinaris probe coqui debeat. Unde etiam experientia ipsa coquos docuit olera, legumina etc. citius elixari in aqua tenui, tardius in crassiori. His principalioribus signis addenda deinde sunt et illa quae subiicit Georg[ius] Agricola lib[ri] 3. De nat[ura] eorum quae effl[uunt] ex terra cap[ite] 26.⁴² his verbis: Iudicaturus de aquis rivulorum et fluminum considerabit 1. locum per quem fluunt, campestrisne sit an utrinque montibus septus an altera parte tantum, deinde mundi partem ad quam fluunt, ortusne sit an occasus, septentrio an meridies, tum regionem, temperatane sit an calida an frigida, denique anni tempus, ver sit an aestas an autumnus an hyems. Hae enim circumstantiae magnam vim habent et immutandi aquas et tales conservandi quales ex terra emanant. Postremo certissima quoque ratio aestimationis aquarum, quae a Palladio⁴³ adfertur, est incolarum (B4r) illius regionis salubritas. Nam multae passim reperiuntur aquae quae licet aspectu gustuque sint gratae et suaves, tamen hos vel illos affectus in faucibus, capite, ventriculo, renibus, pulmonibus et aliis partibus causantur. Quocirca prout quaeque aqua plures ex his aut pauciores conditiones obtinet, ita aut melior aut deterior iudicanda est.

III.

Quae sit causa cur aquae nonnullae ligna et alia iniecta in lapides itemque unum metallum in alterum convertant?

De Ciconum flumine Ovidius inquit:

Flumen habent Cicones, quod potum saxea reddit

Viscera, quod tactis inducit marmora rebus.⁴⁴

Talis fluvius est Croconus⁴⁵ Brutiorum, Sarnus Campaniae, Silaris ultra Surrentum, Surius Colchidis, unus in Colossis, plures in Germania, Italia et Hungaria passim, in quorum aquas coniecta virgulta, folia, coronae, lateres, ossa, chiroteca et s[imilia], quae sunt porosa, alias citius, alias tardius lapidea tota extrahuntur. Sunt et aquae quae ipsae per se ex

---

42 Agricola, v. not. 3.

43 Palladius: Opus agriculturae 4.1.

44 Ovidius: Met. 15.343.

45 Crocanus

terra fluentes in lapides vertuntur, ut in Czepusio non longe a fonte, quo etiam succo incolae cum muros exstruunt, calcis loco conglomerare cementa solent adeo ut incolae illius loci se aedes ex aqua constructas habere aenigmaticè iactitent. Causa huius rei physica non alia videtur esse quam quod aquae istae plurimum limi ac viscosae materiae ut calcis, gypsi, sulphuris et s[imilium] contineant, unde succus lapidescens oritur qui rebus injectis circumfunditur et paulatim allinitur atque ita eas velut agglutinat, compingit et in saxum indurat. Quod autem aquae nonnullae metallum etiam unum in alterum transmutent, ut in Suecia et imprimis Smolniti⁴⁶ in Hungaria accidit, ubi fonti cuidam (vulgari nomine Czipser Brunn) ferrum per aliquot dies immersum mutatur in cuprum, eius rei causam inter alios praeclare exponit Geor[gius] Vernherus⁴⁷ lib[ro] De admirandis Un(B4v)gariae aquis⁴⁸ ubi inquit: Non dubium est quin aqua hanc vim a venis metalli trahat praesertim a pyrite aeris (vulgus marchesitam et kisum vocat), cui ibi vim inesse acerrimam vel ex eo satis apparet quod aqua pluvia aut alio aliquo humore terram subeunte ex ipso id, quod vocant, vitriolum destillat pyramidatim concretescens stiriae in modum. Idem fere iudicium est hac de re Georg[ii] Agricolae lib[ri] 2. cap[ite] 10. De nat[ura] eorum quae etc.⁴⁹

IV.

An ex causis naturalibus fontes interdum sanguinem profundere possint?

Occasionem huic quaest[ioni] dederunt literae diversiss[imorum] hominum partim literatorum, partim etiam aliorum *αἰσιονιδων* ex Hungaria non ita pridem huc Dantiscum missae, in quibus scribitur anno superiori 1618. 27. Decemb[ris] (quo die desiit ibidem apparere terribilis et portentosus ille cometa) ante portam civitatis Szikso fontem, qui antea semper clara et limpida aqua fluxerat, merum et probatum sanguinem (verba sunt rectoris scholae Cassoviensis d[omi]n[i] Martini Czombor, olim gymnasii huius alumni et studiosi solertissimi) profudisse, ad quem visendum maxima non tantum Ungarorum sed et Turcarum, Sclavorum, Croaco-

---

46 Smoliti

47 Vernherdus

48 De admirandis Hungariae aquis hypomnemat. . . Georgio Wernhero autore. Vienne Austriae 1551. 8r—8v.

49 Agricola, v. not. 3.

rum, Valachorum, Austriacorum et s[imilium] multitudo confluit⁵⁰ qui omnes et singuli huius tam portentosi spectaculi testes oculati fuerunt. Quaeritur ergo an vi causarum naturalium tale quid contingere possit. Et Georgius quidem Agricola lib[ri] 1. De nat[ura] eorum quae effl[uunt] ex terra cap[itibus] 4. et 5,⁵¹ postquam *to o* huius rei exemplis quibusdam ostendit et ad Ioppam Hebraeorum urbem aquam fontis, qui proximus est mari, et in Lycia iuxta Pataras oppidum Telephi fontis aquam sanguineum fere colorem prae se ferre, aquas etiam in Aethiopia rubras esse, quas qui bibunt, in furem incidunt etc., subiicit, postea *to* cum scribit aquas non tantum a rubris alveorum terris, arenis, calculis, saxis colorem rubicundum assumere sed etiam e stirpibus consimilis succi quae labris fontium et (C1r) amnium ripis inhaerent easque vestiunt. Plenius autem et distinctius hac de re Andreas Libavius cap[ite] 2. lib[ri] 6. part[is] 2. De iudic[iis] aquarum miner[alium].⁵² Rubedo (inquit) plerumque oritur ex terra quadam ferruginea vel luto ferrugineo, sicut in silva Thuringiaca in ferrifodinis quibusdam omnia rubra sunt et ipse lapis, qui illic effoditur, violaceum quid habet, quod tritum et aquis dilutum rubescit. Evenire etiam potest ut in lacus et piscinas succis plantarum perfusas acris quaedam vena influat quae mutet illam aquam in rubeum succum quasi sanguinem. Itaque putant plebei repente sanguinem exitisse idque loco prodigii habent. Acres autem succos posse illum colorem producere in dispositis evidens est ex lixivio acri in quo stibium maceratum, si infuderis acetum, emerget rubedo. Nonnunquam et calor duntaxat e potentia in actum producit rubedinem, unde fervidis aestatibus quaedam piscinae non procul a ferri venis repente erubescunt et postea eundem colorem amittunt denuo. Haec Libavius. Quibus omnibus ut nos merito suum locum relinquimus, ita hoc insuper aliis considerandum proponimus. Quemadmodum ex causis naturalibus citra rationem portenti fieri interdum potest ut sanguine pluat, quando scilicet sol vel ex locis, ubi magnae strages eduntur, vel ex partibus terrae aquosis rubedine infectis vapores sanguineos elicit, vel vehementiori suo calore vapores aqueos ita percoquit ut, quae inde descendit, aqua colorem capiat rubeum et quasi sanguineum. An non simili quoque modo ab igne vel calore subterraneo (quo terra ut alibi passim ita et in Ungaria abundat) vapores ad rubrum

---

50 coufluxit

51 Agricola, v. not. 3.

52 Libavius, v. not. 38.

colorem recipiendum apti rufescere et postea in aquam eo, quo Aristoteles vult,⁵³ modo resolvi possint? Quae ratio et coniectura eo probabilior videri possit quia in illo ipso Ungariae tractu, ubi fons iste sanguineus profluxit, ante aliquot annos magnam cladem Turcarum (ultra 40 000) duobus praeliis factam esse historiae Ungaricae testantur, ex qua tam copiosa sanguinis profusione procul dubio vapores sanguinei multi in hunc (C1v) usque diem ibidem loci relictii sunt. Nihilominus tamen, quia in rebus ambiguis et dubiis omnia ad pietatem referenda sunt in tanta praesertim seculi nostri profanitate, idcirco (salvo aliorum iudicio) causae hyperphysicae potius quam physicae purae sanguinei istius fontis exortus adscribendus esse videtur, praecipue cum eodem tempore talis apparere inceperit quo cometa apparere desiit. Ita enim duplex signum comminationis et irae suae divinae Deus ostendere voluisse videtur, cometam in coelo et sanguinem in terra, ut, si quem forte illud, quod ab hominum sensu remotius erat, ad poenitentiam non excitaret, invitaret saltem id quod propinquius erat et visu tactuque percipi poterat. Quia vero prodigiosus iste sanguis ex omnium unanimi iudicio et prognostico sanguinis humani profusionem aliasque tristissimas mutationes et calamitates publicas portendere videtur, oramus Deum ut sanguini Christianorum (quos precioso sanguine suo Christus ipse redemit) benignissime parcere et tum Ungariam contra communem Christiani nominis hostem potenter tueri, tum etiam has et alias regiones ab omnibus impendentibus malis clementer liberare dignetur. Qua votiva coronide tanquam bonae fidei sigillo disputationem hanc concludimus atque obsignamus. Finis. (C2r)

Meo et Musarum Paulo Simonio, ornatiss[imo] iuxtimque doctiss[imo]
iuveni de fontibus et fluminibus disputanti

I.

Nympharum thalamos atque uda cubilia lustras.
Fallor, an hoc poteris Delius esse modo?

---

⁵³ Aristoteles, v. not. 7.

II.

Puniceos fontes, Nympharum vitrea regna
Antraque flumineis splendida marmoribus
Dum penite penitras et acuto lumine figis,
Paule, mei dulcis cura sodalities, (C2v)
Numquid Narcissi latuit te flebile fatum,
Quem male imagineae fraus mala lusit aquae,
Ut pariter iam nunc satagas, verum absque periculo
Narcissus si non esse vel esse tamen
Aemulus absque periculo? En ipsa pericula praesto,
Hos fontes simul hoc ductile flumen aquae,
O bene! perge modo et te ducent gloriae in arcem
Hi fontes simul hoc ductile flumen aquae.
Ipse tibi fons es, saltim te noscere perge,
Semper-Narcissus sic eris ipse tibi.
Erdtmanni Schwabi Dantiscani

Filozófiai értekezés a források és folyók keletkezéséről, melyet a világhírű danckai gimnáziumban a tündöklő és tudós férfi, Adrianus Pauli úr, a fizika és metafizika professzora vezetése alatt, mint minden más, úgy a források és folyók legbölcsebb teremtményének és kormányzójának segítségével a vizsgáztatók nyilvános támadása elé bocsát az erdélyi Besztercei Simoni Pál június 8-án a szokott időben és helyen. Danckában, Hünefeld-féle betűkkel, az 1619. évben.

Filozófiai tanulmányainak eme bizonyítékát Szeben nemes községe tekintetes és tudós tanácsának, polgármestereinek és tanácsurainak, a tisztelet minden nemével tisztelendő urainak és pártfogóinak szolgálatkészsége és hálája örök jelül szívesen és méltán ajánlja, szenteli és dedikálja a Danckából indulófélben levő Simoni Pál vizsgázó.

I. tétel

Amennyire remek és üdvös ajándéka Istennek a források és folyók állandósága, olyannyira kétségesnek és nehezen tisztázhatónak látszik ezek keletkezése.

II.

A forrás megnevezést pedig (az öntésről mondják így, mivel vizet önt) itt sajátlag és szorosan véve a víznek a föld ereiből való természetes és állandó felbuzgására vagy kiömlésére alkalmazzuk.

III.

A forrás tehát az eredő víz kútfeje, a forrásnak, vagyis a csekély bőséggel csordogáló forrásvíznek a folytatása pedig a patak. A folyó aztán több egybeömlő patakocskából keletkezik, ennél fogva ugyanúgy állandó, mint a forrásból eredő patak, de összegyűlve s nagy víztömeggel hömpölyög.

IV.

Ami tehát az állandó források és folyók eredetét és keletkezését illeti (az időlegesekről ugyanis nincs annyi vita), erről a szerzők véleménye eltérő, mégis mindahány három főbb tételre vezethető vissza.

V.

Hiszen úgy kell annak lenni, hogy az egész víztömeg, mellyel minden állandó forrás és folyó bőven buzog, vagy az égi vízből, azaz az esőből gyülemlik össze a föld üregeiben és mélyedéseiben, vagy ugyanott a föld hidege által összesűrített levegőből és párából jön létre, vagy a föld rejtékútjain a tengerből folyik ki a szárazföldre.

VI.

Ugyanis annak, amit néhányan a források és folyók keletkezésének negyedik módjaként állítanak, hogy tudniillik a víz földalatti tavakból áramlik a föld felszínére, e három fő elmélet valamelyikébe bele kell illeszteni.

VII.

Mert ha a tapasztalat hitet is tesz amellett, hogy a földalatti barlangokban nagy mennyiségű víz, patakocskák, mocsarak, tavak lappanganak, ez mégsem elegendő a források és folyók állandó özőnléséhez, hacsak eső-, tenger- vagy bent a föld ölében keletkezett víz nem pótolja a felhasználtat.

VIII.

Egyébként azokat, akik eső vagy olvadt hó összegyűlt vizéből próbálták származtatni a forrásokat, már korábban megcáfolta Seneca A természet problémái 3. könyvének 7. fejezetében főképp két érvel: 1. Mert jóformán nincs oly nagy eső, mely a földet 10 láb mélység alatt megnedvesítené, mint ezt ő maga — írja — szőlőásás közben gondosan megfigyelte.

IX.

Azt viszont, hogy a kútások a föld mélyében több mint 200, sőt 300 lábnyira is találnak forrásvizet, tanúsítja mind ugyanez a Seneca az idézett helyen, mind Georgius Agricola a földalatti világ igen buzgó kutatója A földalatti dolgok keletkezéséről és okairól írt 1. könyv 2. fejezetében.

X.

2. Mert megfigyelhető, hogy egyes források gyakorta szökkennek fel igen kemény sziklából vagy földdel egyáltalán nem takart sziklás hegyekből, melyek állaguk tömörsége és erős kötöttsége miatt a legbőségesebb esőt sem képesek magukba szívni.

XI.

Tedd hozzá, hogy az égből egy év leforgása alatt hulló víz és az ugyanazon évben elfolyó forrás- vagy folyóvíz mennyisége között nagy az aránytalanság, hiszen ha egyiket a másikkal összemérjük, ki ne ismerné el, hogy a folyóvíz bősége, tömege az esővizét messze meghaladja?

XII.

Végezetül e vélekedés szerint egy forrás sem lehetne állandó, hiszen az esővíz elfogyatkozásával és földben levő tartályainak kiürülésével a források buzgásának is csendesednie és szűnnie kellene.

XIII.

Az állandó források és folyók tehát nem származhatnak esőből vagy hóléből, habár azt készséggel megengedjük, hogy időleges felbuggyanások, mint erek is, gyakran keletkeznek esőből vagy olvadt hóból.

XIV.

Ezenközben nem tagadjuk, hogy az eső vagy az olvadt hó bőségétől az állandó források, patakok és folyók is gyakran megáradnak, és mintegy idegen hatásra meggyarapodnak, felduzzadnak, másrészt viszont azt tapasztaljuk, hogy a szegélyforrások kimerülésével s emellett a nap hevének fokozódásával elsekélyesednek, lassanként megfogyatkoznak és elemésződnek.

XV.

Ez okból igen kevés a forrás Etiópia sivatagjaiban és Afrika belsejében, ahol forró az éghajlat, szinte örök a nyár és nagy a szárazság, ezzel szemben több Germániában, Galliában, Itáliában, Magyarországon, Erdélyben, ahol a nap meg a levegő heve mérsékeltebb és gyengébb.

XVI.

A források keletkezéséről alkotott másik vélemény a filozófusok fejedelmétől, Aristotelestől való, ki a Meteorológia 1. könyvének 13. fejezetében azt tanítja, hogy a források és folyók a föld üregeiben és réseiben összegyűlt levegőből vagy inkább párából lesznek, mely először a hidegtől összetömörül, sűrűsödik és vízzé alakul, majd aztán lassacskán és csöppenként tágabb helyre folyik, mígnem a hely szűk volta már nem fogadhat be több vizet, ekkor aztán kényszerűségből tágabb helyet keresve alkalmas helyen kitör a föld felszínére, s kútfvé válik.

XVII.

Bár a források és folyók keletkezésének e módját Georgius Agricola, Hieronymus Cardanus, Julius Scaligerus, Franciscus Valesius, Joannes Bodinus, Thomas Erastus (egyébként jeles bölcsész) és mások cáfolják, mégis alkalmasan meg lehet védeni, különösen, ha kisebb — bár állandó — folyók és források eredeztetésére korlátozzuk.

XVIII.

Ha ugyanis a föld nagyon üreges, sőt lyukacsos, különösképp hegyvidéken (mint az akár a földrengésből is következtethető, mely a hegyes vidéket gyakrabban szokta sújtani), bővelkedik olyan párákban,

amelyek a föld hidegétől összesűrűsödve könnyen válnak vízzé, ugyanúgy, mint a mi kigőzölgésünk vagy páránk a fűtött gőzfürdőben az ablakra csapódva megsűrűsödik, és vízzé alvad.

XIX.

Ezért Aristoteles szemében nagyon valószínűnek látszik, hogy a víz ugyanazon a módon keletkezik a föld alatt, mint felette a levegőben. Miután ugyanis meghatározta az anyagi okot, azt a párákat, melyben a föld mindig bővelkedik, és a keletkezés helyének alkalmasságát, majd meghatározta a kiváltó okot, a föld hidegét, mely a párákat összesűriti, következik az eredmény is meg a forma is, mégpedig maga az eredő víz felbuzgása és a földből való feltörése, mint ahogy a vér kifolyik az érből, ha az érvágó kés megérinti azt.

XX.

Ámde mégis, nemcsak régebbinek, hanem igazabbnak is és a szentírással egyezőbbnek is tartjuk azoknak a nézetét, akik szerint az állandó források és folyók anyagi oka és elsődleges szülője a tenger, melyből a víz a föld üregein és belső járatain keresztül bizonyos helyekre húzódik, ahol előlép, és forrást alkot.

XXI.

Ezt a véleményt elsősorban két érv támogatja. Először, hogy nincs más természeti dolog, amely elegendő volna a forrás- és folyóvíz oly hatalmas és folytonos özönléséhez, annyi buzgás, forrás, folyó, hatalmas tó megtöltéséhez, csak maga a tenger, mely — mint valami dúsgazdag tartály és kincstár — képes egyedül mindezek számára elegendő vizet ontani.

XXII.

Másodszor, hogy vizek nagy tömege s roppant folyók ömlenek naponta a tengerbe, az mégsem dagad meg, és nem lesz nagyobb. E jelenségnek az igazi okát nem adhatjuk meg másban, mint abban, hogy a folyók a tengerből ismét kilépnek, és így beömlésük és visszatérésük ugyanabban a mértékben duzzasztja a tengert, amely mértékben eltávozásuk vagy kiömlésük apasztja azt.

XXIII.

És ez az, amit a természet bölcs magyarázója, a Prédikátor mond az 1. fejezetben: Minden folyóvíz siet a tengerbe, mindazáltal a tenger mégis meg nem telik, a folyóvizek ugyanazon helyre térnek vissza, hogy ismét folyjanak.

XXIV.

Tehát valamennyi forrás és folyó a tengerből, az összes víz elsődleges és örök tárából származik, azonban egyesek közvetlenül és a közelben, mások pedig közvetve és távolabb.

XXV.

Amiképpen ugyanis nem szakad minden folyó azonnal és közvetlenül magába a tengerbe, hanem más folyamokba, míg végül hosszú és kanyargós utakon keresztül jut el a tengerig, azonképpen az óceánból sem ömlik ki azonnal és közvetlenül minden forrás- és folyóvíz, mely elsődleges származását ténylegesen mégis abból veszi.

XXVI.

Tehát, még ha úgy látszik is, hogy sok víz ered közvetlenül vagy levegőből és párából, mint Aristoteles hitte, vagy esőből, mint Albert állította, mégis, mivel a levegőbe emelkedő és esővé változó összes párát az óceánból vagy az óceánból kiömlő folyókból választja ki a nap ereje, a föld ereiben pedig nincs olyan levegő, mely ne volna vízzel keverve vagy nedvesítve, és ilyen oda be sem hatol, ezek a vizek is, ha elemeikre bontjuk azokat, eredetüket a tengerből veszik.

XXVII.

Sőt, még az a nedvesség is, amely a vizeknek a szárazföldről a teremtés harmadik napján történt elválasztása után különféle célokra visszamaradt a föld ereiben, oly szoros összeköttetésben és kapcsolatban állt és áll most is az óceánnak azokba az erekbe behatoló vizeivel, hogy valóban és egyetemlegesen mondhatjuk, minden víz eredendően a tengerből származik.

XXVIII.

Ezért, amint a mikrokozmoszban, az emberben az összes vér a májból folyik szét számtalan éren keresztül az egyes testrészekhez, úgy a makrokozmoszban a víz az óceánból árad szét a föld különféle és megszámlálhatatlan csatornáin, erein és csövein keresztül a föld valamennyi részére, s ezért helyesen állapítjuk meg, hogy a vizek nemzésének és szétoszlásának kezdete a tenger.

XXIX.

Úgy látszik, a források és folyók keletkezéséről ezt a nézetet ismerte Plato is a Phaedonban és a Timaeusban, ahol valami Tartarust vagy kimeríthetetlen alvilágot (Homerus mélységnek mondja) állít a föld belsejébe, ahonnan valamennyi forrás és folyó az eredetét veszi, melyek aztán különböző utakon és ereken oszlanak szét szerte az egész földön.

XXX.

Mert igencsak valószínű, hogy Plato Tartarus alatt nem mást, hanem éppen az óceánt értette (mely az üreges földet középen széles öv módjára fogja körül), minthogy, mint Justinus tanúsítja, olvasta Mózeset és Philót. Innen származik valakinek az elmés mondása: vagy Plato philonizál, vagy Philo platonizál.

XXXI.

Itt pedig két kérdés merül fel. Az egyik meglehetősen aggályos: vajon miképpen szállhat fel a természete szerint súlyos víz a tengerből, amely a föld sok vidékénél mélyebben fekszik, a legmagasabb hegyek csúcsára, s miképpen alkothat ott forrásokat és folyókat?

XXXII.

E kérdésre némelyek gyorsan rávágják, hogy ez magának Istennek a parancsára történik, kinek akarata szerint ered és buzog fel ez vagy az a forrás ezen vagy azon a hegyen, ezen vagy azon a síkon. Jámbor ember ugyan nem tagadja ezt, de a közvetlen természetes ok kérdése továbbra is válasz nélkül marad.

XXXIII.

Másoknak más véleményük van erről a dolgról, melyek közül a nyolc legfontosabbat Thomas Lydiat angol író felsorolja, s nyomban meg is cáfolja. A folyók keletkezéséről írt igen tudós természettani vizsgálódásának 2. fejezetében, ahol megkülönböztet négy olyan tanítást, mely a vizet a kútforráshoz taszítással próbálja feljuttatni, s ismét négy másikat, mely ezt vonzással próbálja megoldani.

XXXIV.

Nekünk úgy tetszik, hogy ez értekezésben három magyarázatot kell a többi elé helyeznünk. 1. Hogy a víz, mint könnyebb fajta elem, természetes rendje és helyzete szerint a föld egészénél magasabb helyeket foglal el, és ezért természetszerűleg mindig arra törekszik, hogy a földnél magasabban helyezkedjék el. Ez Hermolaus Barbarus velencei patrícius véleménye is a Fizikai összefoglalás 1. könyvében.

XXXV.

2. Hogy az űrt nem tűrő természet a víz úgyszólván erőszakos odavitelével és fölemelésével iparkodik azt kitölteni.

XXXVI.

3. Mert a földből a víz alatt sok szikla ágaskodik be a tengerbe, vagy magas csúcsokkal felnyúlik a levegőbe, és azokat a hegyeket, amelyekben források fakadnak, ezek magasságukkal elérik, tán felül is múlják, így az e hegyek eresztékeibe hatoló vagy részben ott keletkező tengervíz leszivárog a föld mélyébe, s amerre lehet, szétfut. Ha pedig valahol elzárt útra akad, ott megáll, és önmagához visszatérve fölfelé törekedvén más utat keres, míg valamelyik magas hegyen alkalmas helyet talál a kitörésre.

XXXVII.

Ugyanis a víz majdnem mindig olyan magasra vergődik fel, amelyen magas volt a hely, ahonnan először kezdett a föld mélyebb részei felé lefolyni, feltéve, hogy épségben megmarad ugyanazon csatorna folyamatossága. Mert ha nem folyamatos a csatorna, a magasba való felemelkedésre akkor sincs lehetősége, ha a legmagasabb helyről szállt is

alá. Ezt az okfejtést Vitruviusból bizonyítja Meurerus a Meteorológiai problémák forrásokról szóló fejezetében.

XXXVIII.

A másik kérdés, hogy ha tehát a forrás- és folyóvíz a tengerből származik, miért nem ugyanolyan sós, mint a tengeri. E kérdésre azt válaszoljuk, hogy a tengervíz, miközben a föld változatos és kanyargós útjain áthalad, a föld jellegű és égett részecskéket, amelyek a keserű és sós ízt adják, a rokon elemben (a földben) apránként visszahagyja, és hozzáköti, miközben ezáltal kifinomódva és megszűrődve azoktól teljesen megtisztul, és édes, tiszta vízzé válik.

XXXIX.

Innen van, hogy a források — mint Scaligerus az 50. Gyakorlatban megfigyeli — minél távolabb vannak a tengertől, annál édesebbek, hogy azonban ez csak általánosságban és nem mindig van így, néhány szórványos példa mutatja.

XL.

Amit a források és folyók keletkezésének az elméletével s egyben a Prédikátorral szemben Cardanus szellemesen, de istentelenül vitat Finomságainak az elemekről szóló 2. könyvében, untig eléggé megcáfolt részben Julius Scaligerus, részben Thomas Erastus a források keletkezéséről írt Értekezésében.

Kiegészítés

Vajon adható-e kézzelfogható fizikai magyarázat a következő jelenségekre, melyeket némelyek a természet elől rejtett okoknak és sajátosságoknak tulajdonítanak?

I.

Hogy egyes folyók a tenger dagályát és apályát követik, azzal együtt ugyanúgy áradnak és apadnak, mások viszont a tengerrel ellentétesen viselkednek, úgy, hogy a tenger áradásakor apadnak, apadásakor áradnak? Igen.

II.

Amit Joannes Hugo Linscotapus ír a Hajózásban, vagyis kelet-indiai útinaplójában, hogy a Vas nevű szigeten (ez a Kanári-szigetek egyike) egy állandóan sűrű köddel szinte elborított fa leveleiből víz szivárog és csepeg oly bőséggben, hogy nemcsak az összes lakos, de sokkal több ember számára is elegendő volna? Igen.

III.

Hogy egyes vizek a halak vagy más élőlények számára hasznosak és táplálók lehetnek, az emberre viszont károsak és halálosak? Igen.

IV.

Hogy némely vizek golyvát és görvélykórt okoznak azoknak, akik isszák, mint az Alpokban Salzburgon túl, Innsbruckban, Churban, továbbá Stájerországban és Karintiában, valamint néhol a Pireneusokban és Erdély különböző helyein, főleg a Beszterce körül, Jád, Beszterce, Neudorf [Szászújfal] faluban és más szomszédos helyeken? Igen.

Függelék

I.

Vajon vannak-e bizonyos jelei és jegyei a valahol rejtőző víznek? Igen.

II.

Vajon jobb-e az ólomcsöveken folyó víz a rézcsövön folyónál? Igen.

III.

Vajon helyeselhető-e a boszorkányok hideg vízzel való próbája (midőn a boszorkány kezét, lábát összekötve őt könnyedén a vízre fektetik, és azt gondolják, hogy ha javasasszony volna, nem merülhet a fenékre)? Nem.

IV.

Vajon a mérgezett víz vagy levegő károsabb?

Vizsgálódás

I.

Vajon a mesterséges savanyúvizek rendelkeznek-e ugyanazzal az erővel és hatékonysággal, mint a természetesek?

Hallod manapság, amint egyesek tele pofával dicsekednek azzal, hogy ők olyan mesterséges savanyúvizet tudnak remekelni, amely az emberi test gyógyítására ugyanolyan hatékony, mint a természetes forrásokból csobogó. Ezek bizony, ha valóban képesek lennének arra, amit elbizakodottan ígérnek, tényleg nagy költségtől és sok viszontagságtól kímélnék meg azokat, akik egészségük érdekében gyakran hosszú és veszedelmes utazásra vállalkoznak a természetes forrásokhoz. Hanem bizony fecsegésük ürességét, bármivel dicsekednek is, két érv nagyon meggyőzően bizonyítja. 1. Hogy a savanyúvíz, amit ezek készítenek, többnyire csak rózsajólajból kivont vasgálic, azaz vasvitriol nyers forrásvízzel kevert párlatából áll. Holott a vizek természetes savanyúságát nemcsak a vasvitriol okozza, hanem a növényeknek és sok más dolognak a vízzel együtt folyó valamennyi savanyú váladéka, akár kemény tárgyé is, mert ennek a savanyú íznek nincs a földben egy bizonyos és meghatározott nedve vagy saját ásványfajtája, mint pl. a sós íznek a só, hanem minden fém íze, ha nedvesség éri, megsavanyodik. A fémekről értekező írók a természetes savanyúvizek keletkezésében az első helyet azért juttatják a timsónak, mert ez a vízben feloldódva érezhetően átadja annak a savanyú ízt és az összehúzó erőt, miért is a fehér színű savanyúságot timsónak tartják, a második helyet a vasvitriolnak adják, a harmadikat a kénnek, melynek lepárolt gőze savanyúságra nézve alig különbözik a vasgálic gőzétől. Mások hozzáteszik még ezekhez a sziksót, mások számos más hatóanyagot, melyekről többek között Andreas Libavius értekezik az ásványvizekről írt Vizsgálata 2. rész 6. könyvének 36. fejezetében. Mivel tehát a mesterséges savanyúvizek nem állnak mindig azokból a hatóanyagokból, amelyekből a természetesek, hiába ígérnek és remélünk tőlük ugyanolyan hatást és azonos eredményt. 2. Feltéve pedig (de meg nem engedve), hogy minden természetes savanyúság vasvitriolból áll, amelyből az összes mesterséges készül, még ebből sem következik, hogy ezeknek amazokéval legott azonos hatóereje és foganatja lesz, mivel a természetes víz néha csak földalatti párákat és gőzöket vesz föl, melyeknek keveréke és mintegy légnemű kivonata savanyúvá változtatja az ízt, néha pedig a levegőnek vagy a vasgálicnak vízzé alakult, vagy más

fémes folyadékokkal, nedvekkel és egyéb dolgokkal az anyagok keveredése folytán összekapcsolódott gőzei csinálnak savanyúvizet, mely kivonatnak és keveréknek a változatossága mind az anyag mennyiségét és eloszlását, mind minőségét és tulajdonságait, valamint a tulajdonságok fokát és sajátosságait tekintve oly nagy, hogy emberi ész azt eléggé meg nem határozhatja, szóval el nem mondhatja, s még kevésbé utánozhatja saját munkájával. Ezért végezzük Caspar Bartholinus dán filozófus és orvos szavaival, melyeket a Vizekről írt 2. könyv 6. fejezetében mond: Hiú és esztelen elbizakodottság tehát, ha valaki a vegyületek pontos különbségében és mértékében minden emberi igyekezetet kigúnyoló módozatok és változatok megvalósítását ígéri.

II.

Melyek az egészséges és egészségtelen víz ismertető jegyei és jelei?

Mivel a vizet nemcsak mosásra s más külső használatra alkalmazzuk naponta, hanem táplálkozásra és gyógyításra is, főzésre, ivásra s számtalan egyéb dologra, bizonyára mind más élőlények, mind elsősorban az ember élete és egészsége szempontjából fontos, hogy az ártalmas vizet valami biztos ismertető jegyek és jelek segítségével megkülönböztessük az egészségestől. Az egészséges víz jeleit és feltételeit többek között Galenustól is idézhetjük a Kommentárok 5. könyvének 26. hippocratesi tételéből. Megkülönböztethetők 1. Az anyagról, hogy tudniillik a víz legyen igen lágy és könnyű. Ugyanis a víz egyszerű test, tehát nem kell sűrűnek, sem zavarosnak, sem iszaposnak lennie, ezért minél könnyebb, annál egészségesebbnek tartják, hacsak nem járul a könnyűséghez mégis valami idegenszerű és ártalmas párolgás. 2. A minőségről, hogy színe szerint átlátszó, világos és kristályos legyen, továbbá ment az idegen szagtól és íztől, mint a timsós, sós, kénes stb. Ugyanis a szag és az íz a nedves és száraz anyag keveredésének a következménye, tehát mennél kevésbé van a víznek idegen íz és szaga, annál egyszerűbb és jobb. 3. A működésről, hogy ne maradjon meg sokáig a gyomorban és a hasban, hanem gyorsan menjen keresztül, mert amelyik sokáig marad a hasban, az háborgatja és terheli azt, szeleket kelt, és az emésztést akadályozza, mivel durva és nyers. 4. A viselkedésről, hogy állaga lágysága következtében gyorsan melegedjék és gyorsan hűljön, mert nyilvánvaló, hogy az ilyen könnyen alakul át. Amint ugyanis az étel esetében jó és ajánlatos (mondja Galenus az idézett helyen), ha könnyen alakul és változik, úgy a víznél is hasonlóképpen,

mert mindent könnyen szeretnék átalakítani, amit szakácseszközökkel meg lehet főzni. Ezért maga a tapasztalat tanította meg a szakácsokat arra, hogy a zöldségek, hüvelyesek stb. gyorsabban főnek meg a lágy, lassabban a kemény vízben. E legfontosabb jelekhez járulnak továbbá azok, amelyeket Georgius Agricola sorol fel A földből kifolyó dolgok természetéről írt 3. könyv 26. fejezetében így szólván: Aki a patakok és folyók vizéről ítéletet akar alkotni, figyelje meg 1. a helyet, amelyen keresztülfolynak, vajon sík-e az, vagy minden oldalról hegyekkel karéjozott, esetleg csak az egyikről; azután az égtájat, amely felé folynak, kelet az vagy nyugat, észak vagy dél; a vidék mérsékelt éghajlatú-e vagy meleg vagy hideg; milyen évszak van, tavasz, nyár, ősz, tél. Ezek a körülmények ugyanis nagyban befolyásolják a víznek mind átalakulását, mind megmaradását azon állapotban, ahogy a földből kifolyt. Végül a vizek minőségének igen megbízható mutatója, amit Palladius hoz fel, a vidék lakóinak egészségi állapota. Mert mindenütt sok olyan víz akad, amely szemre, ízlésre ugyan élvezhető és kellemes, mégis a torokban, fejben, gyomorban, vesékben, tüdőben és más testrészekben ilyen vagy olyan elváltozást okoz. Összefoglalóan tehát a vizet aszerint kell jobbnak vagy rosszabbnak ítélnünk, hogy e feltételeknek többé vagy kevésbé felel-e meg.

III.

Mi az oka annak, hogy egyes vizek a beléjük vetett fát és más tárgyat kővé, egyik fémet pedig másikká alakítják?

A cicones nép folyójáról Ovidius ezt mondja:

Kővé változtat mindent Cíkónia habja,

Márvánnyá lesz minden tárgy, amit vize érint.

Ilyen folyó a bruttiusoknál a Crati, Campaniában a Sarno, Sorrentón túl a Sele, Cholchisban a Surius, egy Colossacban, több Germániában, Itáliában és Magyarországon mindenfelé, amelyeknek a vizébe vetett vessző, levél, koszorú, téglá, csont, kesztyű és hasonló lyukacsos holmi, egyik gyorsabban, másik lassabban egészen elkövesedik. Olyan víz is van, mely a földből kiömölve önmaga válik kővé, így a Szepességben, ahol a forrás közelében lakók, amikor falat húznak, a kődarabokat mész helyett ennek nedvével szokták összeragasztani, úgyhogy a helybeliek talányosan vízből épített házuikkal szoktak hencegni. Úgy látszik, e dolog fizikai oka nem más, mint hogy ezek a vizek igen sok iszapot és ragacsos anyagot tartalmaznak, mint meszet, gipszet, ként és hasonlókat, emiatt keletkezik

megkövesedő folyadék, mely a beledobott tárgyakat körülveszi, lassacskán bevonja, és így azokat szinte összeragasztja, befedi és kővé keményíti. Hogy pedig némelyik víz a fémeket is átalakítja, mint ahogy ez Svábföldön és leginkább a magyarországi Szomolnokon történik, ahol az egyik (közönségesen Zipser Brunn-nak nevezett) forrásba merített vas pár nap alatt rézzé változik, többek között e jelenség okát is igen világosan kifejti Wernher György Magyarország csodás vizeiről írt könyvében, így szólván: Nem kétséges, hogy a víz ezt a hatóerőt az érc ereitől kapja, főként a réz piritjétől (a köznép markazitnak és kovandnak hívja), hogy ez itt mekkora erővel bír, már csak abból is eléggé kitetszik, hogy a földre hulló esővíz vagy más folyadék úgynevezett vitriolt választ ki belőle, amely jégcsap módjára gúlaalakban megkeményedik. Csaknem ugyanez a véleménye e dologról Georgius Agricolának is A földből kifolyó stb. 2. könyv 10. fejezetében.

IV.

Vajon természetes okokból ömölhet-e a forrásokból időnként vér?

E kérdésre azok a levelek szolgáltatnak alkalmat, melyek a legkülönbözőbb, részben tanult, részben más, tanulatlan emberektől nemrég érkeztek ide, Danckába Magyarországról, és amelyekben azt írják, hogy az elmúlt 1618. évben december 27-én (az nap, amelyen ugyanott eltűnt ama szörnyű és félelmetes üstökös) Szikszó város kapuja előtt egy forrás, mely azelőtt mindig tiszta és átlátszó vizet öntött, valódi és kipróbált vért (a kassai iskola rektorának, Csombor Márton úrnak, hajdan e gimnázium növendékének és nagy tehetségű tudósnek szavai ezek) árasztott, melynek látványára nemcsak magyarok, hanem törökök, szlovákok, horvátok, oláhok, osztrákok stb. nagy tömege sereglett össze, kik mindannyian egytől egyig szemtanúi voltak e szörnyű látványnak. Az a kérdés tehát, hogy történhet-e ilyesmi természetes okok hatására. Bizony, Georgius Agricola A földből kifolyó dolgok természetéről írt 1. könyv 4. és 5. fejezetében felhoz erre néhány példát, a héber Jaffa város mellett egy tengerhez közeli forrás vizét, a lyciai Patara városka mellett Telephus forrás csaknem vérszínű vizét, az Etiópiában levő vörös vizeket, melyek a belőlük ivókat megőrjítik stb., majd felfedi az okot is, azt írván, hogy e vizek nemcsak a meder vörös földjétől, fövenyétől, kavicsától, kövétől veszik vöröslő színüket, hanem hasonló nedvet kibocsátó növényektől is, melyek a források szájánál és a folyóparton tenyésznek, és elszínezik

azokat. Bővebben és részletesebben szól e dologról Andreas Libavius az Ásványvizekről való vizsgálat 2. része 6. könyvének 2. fejezetében. A vörösség (mondja) többnyire vastartalmú földtől vagy vastartalmú sártól származik, mint ahogy a thüringiai erdőben némelyik vashányában minden vörös, és maga a kő, melyet ott ásnak ki, valami violaszínű festéket tartalmaz, mely, ha dörzsölik és vízzel mossák, megvörösödik. Az is megtörténhetik, hogy a tavakba és halastavakba belefolyik egy eféle növények tömény nedvével átjárt ér, mely azt a vizet vérszerű vörös folyadékká változtatja. Ezt aztán a köznép mindjárt vérnek gondolja, s csodaszámba veszi. Hogy pedig az erős nedvek képesek ezt a színt előidézni, az nyilvánvaló a marólúg példájából, melybe ha antimont mártasz és ecetet öntesz hozzá, vörösség keletkezik. Némelykor a hő is előhívja a lappangó vörösséget, ezért forró nyarakon némely, a vas ereihez közel fekvő halastó váratlanul megpirosodik, majd később ismét elveszti színét. Így Libavius. Mindezeket helybenhagyva, ezeken felül más dolgokat is megfontolásra javaslunk. Mert lehetséges, hogy időnként természetes okokból és nem csodaképpen hullik vér, akkor tudniillik, amikor a nap vagy azokból a helyekből, ahol nagy vérontások történtek, vagy a föld vörösséggel festett vízenyős részeiből véres gőzöket választ ki, vagy rekkenő hevével úgy felforrallja a nedves párákat, hogy a lehulló víz vörös és szinte véres színt ölt. Vajon a vörösödésre képes párák nem hasonló módon válnak-e vörössé a földalatti tűz vagy hő hatására (melyben a föld, mint másutt mindenütt, úgy Magyarországon is bővelkedik), majd azon a módon, ahogy Aristoteles gondolja, ismét visszaalakulnak? Ez az elmélet és következtetés azért is valószínűnek tűnhet fel, mert Magyarországnak azon a táján, ahol ez a véres forrás feltört, a magyar történelem tanúsága szerint néhány évvel korábban a török két csatában (több mint 40 000 áldozattal járó) nagy vereséget szenvedett, melynek nyomán azon a helyen napjainkig nagy mennyiségben maradt vissza a bő vérontásból származó véres gőz. Mindazáltal, mivel kétséges és bizonytalan dolgok esetében mindent az áhítatosság szemszögéből kell nézni, különösen ez istentagadó világban, ezért (helybenhagyva mások véleményét) úgy látszik, e tiszta vért öntő forrás keletkezését inkább természetfölötti, mint természetes okoknak kell tulajdonítanunk, leginkább azért, mert akkor tűnt fel, amikor az üstökös letűnt. Alighanem így akarta Isten felmutatni fenyegetésének és haragjának kettős jelét, üstököst az égen, vért a földön, hogy ha netalán az, ami az emberi érzékektől távolabb esik, nem indítana bűnbánatra, hát az buzdítson, ami közelebb van, és látással, tapintással

felfogható. Mivel tehát az a szörnyű vér mindenki egyöntetű megállapítása és jóvondölése szerint, úgy látszik, emberi vér ömlését, más gyászos változásokat és általános szerencsétlenséget hirdet, kérjük Istent, hogy a keresztyének vérének (melyet drága vérével maga Krisztus váltott meg) a legkegyelmesebben irgalmazni, s mind Magyarországot a keresztyénség közös ellenségével szemben hathatósan védelmezni, mind pedig ezeket s a többi tartományokat minden fenyegető bajtól kegyelmesen megszabadítani méltóztassék. Ezzel az áldozati koszorúval, mint az igaz hit pecsétjével fejezzük be és zárjuk le ezt az értekezést. Vége.

Magam és a Múzsák Simoni Páljának, a forrásokról és folyókról értekező jeles és tudós ifjúnak.

I.

Megvizsgálod a nímfák vízi lakát, nyoszolyáját.
Tévednék-e, hogy így válsz te a Délosivá?

II.

Pálom, drága barátom, amíg lehatolva a mélybe
Csillámló barlang márványfényű vizét,
Nímfák tükrös forrását, bíbor birodalmát
Elméd fényével gondosan átkutatod,
Tán csak nem feleded Narcissus jajteli sorsát,
Kit gonoszul megcsalt káprázattal a víz,
Hogy most már ugyanarra törekszel, bár, ha veszélyes
Narcissus sorsa, biztonságba maradj,
S versenytársa legyél? Nosza, lesnek rád veszedelmek,
Itt van a sok forrás, hömpölygő vízű ár.
Csak tereád vár most a dicsőségek palotája,
Rajta, vezessenek el források, folyamok.
Ismerd meg magadat, tudd meg, te magad vagy a forrás,
Narcissus leszel így, önmagad tükre előtt.
A danckai Erdtmannus Schwabus.

Péter KULCSÁR: Das Thesenheft (die disputatio) von Paulus Simoni

Paulus Simoni Hungarus hat den 8. Juni 1619 an der berühmten Schule in Danzig mit der Beratung des Professors der Physik und Metaphysik Andrianus Pauli öffentlich über die Entstehung von Quellen und Flüssen disputiert. Die disputatio philosophica des ungarischen Studenten wurde gedruckt, das einzige Exemplar ist in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften aufbewahrt. Dieser Text wird diesmal bilingualisch publiziert. Paulus Simoni als Mitstudent von dem berühmten Márton Csombor Szepsi in Danzig (er hat die erste ungarische Reisebeschreibung verfasst) war in der Fachliteratur gar nicht unbekannt, aber seiner Disputation wurde keine besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Im allgemeinen pflegte der Professor die Arbeit seiner Studenten stark zu bestimmen sogar selbst zu formulieren. In diesem Falle sind wir aber der Meinung, dass auf Grund von den ungarischen Exempla die Abhandlung nicht von dem Professor sondern dem Studenten verfasst wurde.

SÁVAI JÁNOS

Pázmány és a szomaszkok

A szomaszkok genovai levéltárának dokumentumai

Bevezetés

375 esztendeje, 1616. november 28-án V. Pál pápa megerősítette az egy hónappal korábban kelt királyi ki-nevezést, amely Pázmány Pétert¹ az esztergomi érseki székre jelölte. A kinevezést azonban olyan bonyolult események előzték meg, amelyek mind a mai napig nyitott kérdésként állnak a történészek előtt. Pázmánynak ugyanis ki kellett lépni a jezsuita rendből és a szomaszok rendbe lépnie kinevezése előtt. Annyi ma bizonyos, hogy ezt nem önszántából tette. Sokan az átlépés megtörténtét is kétségbe vonják.²

A szomaszkok genovai házában található a rend történelmi levéltárának anyaga. Szeretném közreadni azokat a leveleket, amelyek a sokat vitatott kérdéssel kapcsolatban archivumukban találhatóak. Ezek a dokumentumok az ide vonatkozó tanulmányokban és a jezsuiták forrás-kiadványaiban³ már többnyire szerepeltek. Hivatkozási helyként viszont legtöbb

---

1 Pázmány életéről — tudásunk szerinti — legelső tanulmányok:

AMEYDEN, Teodorus, Petrus Cardinalis Strigoniensis Pasman, in: *Elogia summorum Pontificum et S.R.E. cardinalium suo aevo defunctorum ad Philippum nepotem*. Ms. XVII. saec. 2 tom. Vat. lat. 102337-102338. Pars I. 1601-1629. fol. 390; Pars II. 1630-1655. fol. 302. Paris, Bibliothque nat. Fonds latin. 5177.

Ameyden (1586-1656) flamand újságíró és ügyvéd munkája a legrégebb kéziratok életrajz Pázmányról.

HODIK, Joannes, In nomine Domini Zebaoth.Amen. Statera dissertationis cuiusdam papistae, quam illustrissimus Petrus S.R.E. Presbyter Cardinalis Pázmány etc. invulgari curavit... Bártfa, Klösz I.ny. 1632. Elején: Dedicatoriae.

2 PÁZMÁNY Péter, Válogatás műveiből. Sz.I.T. Budapest, 1983.

BITSKEY István, Pázmány Péter. Gondolat Budapest, 1986.

HARNEY, Martin S.J., Cardinal Peter Pázmány, Soul of the Counter — Reformation in Hungary. Thouth 11 (New-York 1936) 225-237.

II Cardinale Pietro Pázmány. *Civiltà cattolica* (1937) IV, 506-517.

KORNIS, Jules, Le Cardinal Pázmány (1570-1630), Paris (Association Guillaume Budé), 1937, 8, 76p. („Pázmány személyisége” c. mű fordítása.)

3 Az első nyomtatott életrajz Pázmány Péterről a Ribandeira által 1602-ben megkezdett bibliográfiai sorozatban jelent meg: Philippus ALEGAMBE S.J., Petrus Pazmany, in:

esetben hiányzik a szomaszk levéltár megjelölése. Ha nincs is lényegi eltérés a levelek másolataiban, mégis érdemes egybevetni őket. A szomaszk atyák történelmi levéltára (Archivio storico PP. Somaschi: A.M.G.) Genova-ban, a Szent Mária Magdolnáról elnevezett plébánia levéltárával (Archivio parrocchiale di S. Maria Maddalena di Genova: — GeM-A — 418-D) együtt mintegy négyszáz éves anyagot ölel fel.⁴ A bennünket érintő rendi levéltári anyagban a rend egyes házainak és az egyetemes rendtörténetre vonatkozó dokumentumok, a tartományi ügyek, a szerzetesek kiadott és kéziratot munkái, levelezések találhatók. Pázmányra vonatkozik az a késői dokumentum, amelyet 1930-ban a szomaszkok akkori generálista, P.Luigi Zabarelli számára készített Dr. Alessandro Farevo (Favero?)⁵ kolozsvári történész. A szomaszk rendbe való lépés kérdését Fraknoi (Frankl) Vilmos háromkötetes, 1866-ban megjelent könyve alapján készült recenzióban tárgyalja. Az idézett szöveget előbb magyarul, majd olaszul hozza levelében. A levél szerzője magáról annyit mond, hogy „azon egyetemen tanít, amelyet valamikor a jezsuiták alapítottak ebben a városban (Kolozsvárott). Valamikor Pázmány is itt kezdte a tanulmányait, de az iskola ma (1930) a piaristák kezében van”. A levél végén ezt a summázást teszi: „Timon, Pray és Katona jezsuita történészek voltak”: talán ezzel azt akarta jelezni, hogy ezért adják Pázmány szomaszkokhoz való átlépéséről azt a magyarázatot, hogy az csak „formalitás volt”? (A levél jelzete: Pd. 1063, ff. 1—3.)

Scriptorum Societatis Jesu. Antwerpiae, 1643. 392-393. A szerző elsőrendű tanú, mint gráci filozófia tanár (1623-1626) gyűjtötte adatait; 1638-tól római rendi titkár.

Az első különálló életrajz (tíz verses fejezetben — elogium — adja Pázmány életét:

Pázmány Petrus S.R.E. cardinalis archiepiscopus Strigoniensis regni Hungariae primas; in gratam eiusdem memoriam: undecim vero reverendis nobilibus ac doctissimis dominis, eminensissimi Cardinalis e Viennensi collegio alumnis primam Deo hostiam offerentibus in affectuosam aggratulationem: ab eorundem coalumnis elogiis adumbratus. Anno 1660. Viennae Austriae, Matthias Cosmerovii.

4 A plébánia keresztelési anyakönyveit 1559-től vezetik.

A szomaszkok genovai levéltáráról:

P.TENTORIO, Marco c.r.s., I PP. Somaschi nella Parrocchia della Maddalena di Genova. Archivio Storico-PP. Somaschi — Genova. é.n.

5 A dolgozat külső borítóján megadta címét is: Dr.Alessandro Farevo, strada Elisabeta 44. Cluj (Romania).

A szomaszk rendben

A szomaszk rendet Emiliai Szent Jeromos (San Girolamo Miani) alapította, aki a katonai pályát otthagya pap lett.⁶ Először az árvák, kitaszítottak gondozásának szentelte életét: 1528-ban Velencében, 1531-ben pedig Bresciában és Bergamoban alapított árvaházat. A hozzá segítségül csatlakozó papokból közösséget szervezett. A papi közösség központjáról, Somasca faluról kapta nevét: Ordo Clericorum Regularium a Somascha.⁷ Pázmány megnyilatkozásaiból nem derül ki, hogy a rend célkitűzéseivel mennyire azonosult? Ha egyáltalán nem volt szándéka oda belépni és csupán II. Mátyás király kikötései miatt lépett volna éppen ebbe a közösségbe, úgy tűnik, nincs jelentősége a kérdésnek.⁸ Azonban egy olyan szerzetesi közösségről van szó, amely a keresztény nevelés megújítását a papi élet belső megújulásával kötötte össze. Bizonyára nem került el Pázmány figyelmét, hogy ez a hallatlanul radikális életvitelű kongregáció a lelki értékek mellett valami egészen újat hozott: Emiliai Jeromos létrehozta Itáliában az első szakmunkás képző iskolákat.⁹ A kinevezés körüli viták részben a jezsuita kúria előbb említett elvi (a rendtagok lemondtak az egyházi méltóságról) és gyakorlati (Pázmányt ért gyanúsítás) színezettel keveredett.¹⁰

---

6 P. LANDINI Giuseppe, S. Girolamo Miani, dalle testimonianze processuali, dai biografici, dai documenti editi ed indeiti fino ad oggi, Roma, 1945.

a cura di Carlo PELLEGRINI, Vita del clarissimo signor Girolamo Miani gentil huomo venetiano (di autore anonimo) — edizione critica, 1970.

7 P. Marco TENTORIO, Somasca (da S. Girolamo al 1850), Ed. Archivio Storico PP. Somaschi, Chiesa Maddalena — Genova, é.n.

FRANKL Vilmos, Pázmány Péter és kora, Pest, 1868. I. 188-189.

BALANYI György, Szerzetesrendek, Budapest, 1933.

8 A jezsuita rend hallani sem akart Pázmány érseki kinevezéséről, nehogy ezzel precedens teremtsődjék a rendben, hogy a legjobb tagokat az egyházkormányzat szolgálatába állítják. Ennek az ellenállásnak a megkerülésére találta volna ki Mátyás király, hogy Pázmány hagyja el a jezsuitákat. E felfogás szerint Pázmány pusztán szemlélője és szenvedő alanya a kinevezési játékoknak. (vö.: ÖRY Miklós — SZABÓ Ferenc, Pázmány Péter (Válogatás műveiből), Budapest, 1983. I. 42.

9 P. Marco TENTORIO c.r.s., S. Girolamo Emiliani primo fondatore delle Scuole professionali in Italia (Documenti indeiti), Archivio Storico PP. Somaschi, Chiesa Maddalena — Genova, 1976. maggio. CHINEA Eleuterio, Dalle antiche botteghe d'arti e mestieri alle prime scuole industriali e commerciali in Lombardia. in: Arch. storico Lombardo, LIX. 1932, 437-514.

10 IVÁNYI Béla dr., Pázmány Péter kilépése a Jézus Társaságából. Körmend, Rábavidék ny. 1943. 24 lap.

A történészek az átlépést gyakorlatilag kizártnak tekintik: „Pázmány fölött szinte összecsaptak a hullámok; most már jórészt tudta nélkül és akaratán kívül dülta harc mellette, illetve ellene. V. Pál pápa 1615. november 14-i brévéjében megengedte, hogy elhagyja a jezsuitákat, és hat hónapon belül átlépjen egy másik, szigorúbb rendbe. Pázmány nem élt ezzel a lehetőséggel; nem akart átlépni más rendbe csak azért, hogy onnan érsekké nevezzék ki”.¹¹

A valóság viszont az, hogy Pázmány mégis kérte a pápától, hogy az említett átlépési engedély érvényét hosszabbítsa meg. Az 1615. március 5-én kelt brève meg is adja az újabb hat hónap átlépési lehetőséget. A szomaszk kongregáció 1616. április 27-én tartott tanácskozási naplója szerint elfogadják Pázmány Péter jezsuita átlépését. Az átlépés megtörténtéről Timon és Pray érvelésével szemben¹² érdekes állásfoglalást képviselt Cordara: „Hogy Pázmány csakugyan átlépett a Sommaskák congregációjába, az legvilágosabban kitűnik magának Pázmánynak 1625 III. idus decembris Mutius Vitellescushoz intézett leveléből. „Égo — olvassuk ott — in Societate a prima adolescentia egi. Ut ad hoc munus Archiepiscopale, quum nihil minus, quam hoc cogitare, assumerer, Pauli Papae nutu in Congregatione S. Majoli translatus fui, ut illuc deinde ad Praelaturam promoverer. Et licet a Superioribus Ordinis Sommaschae litteras acceperim, quibus in Ordinem illius fuisse adscriptum significabatur, ego tamen nullam in eodem Ordinem professionem emis, sed confestim ad Archiepiscopatum postulatus fui”.¹³

A szomaszkok legfőbb elöljárójának írt levelében Alessandro Vasoli

---

11 ÓRY M. — SZABÓ F., Pázmány Péter, i.m. I. 43.

12 TIMON, Samuel S.J., De Petro Pazmany S.R.E. Cardinale, Archi — Episcopo Strigoniensi. In: *Purpura Pannonica, sive Vitae et res gestae Cardinalium ...*, Tyrnaviae, 1715, 60-70.

PRAY, Georgius S.J., Petrus Pasmanus de Panasz. In: *Spe-cimen Hierarchiae Hungaricae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum etc.* Posonii et Cassoviae, 1776. 183-189.

13 KATONA, Stephanus, *Historia Critica Regni Hungariae*, XXIX. 656. Idézi: FRANKL Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, Pest, 1868. I. 188-189. CARDELLA, Lorenzo, Pietro Pasman. in: *Memorie storiche de Cardinali della Santa Romana Chiesa*. Roma, Pagliarini, 1793. VI. 287-290. LUKÁCS, László — SZABÓ, Ferenc, *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d'Esztergom (1614-1616) (Pázmány est — il resté jésuite après sa nomination?)*, AHSCJ vol. LIV (1985), p.141.

(1629. december 3-án) határozottan állítja, hogy „Pázmány bíboros úr az ő Szomaszk rendjében az én kezembe tett fogadalmat.”¹⁴

A történészek ezt a kijelentést tévedésnek ítélik: A. Vasoli összetéveszti a hitvallással, amelyet az eretnekségből való fölmentéshez kellett Pázmánynak letennie. Ez a magyarázat egy kissé erőltetettnek tűnik. Vasoli annyira határozott a kérdésben, hogy a fogadalom megtörténtének tényéről azt állítja, hogy azt bejegyezték Prágában a Kancelária regesztrumába. A nevezett fogadalom a szomaszk előjáró levelére történt — amelynek eredetijét kész megküldeni — és nem az érseki szék betöltésével kapcsolatosan. Ezt annak a két gratuláló levélnek a tanúsága alapján is állíthatjuk, amelyet Don Vettor Capello, a somaszkok előjárója írt gyors egymásutánban: 1629. november 19-én és 27-én. Ezekben határozottan állítja: nagy öröm a (szomaszk) rend számára, hogy ilyen kiváló tagja nyerte el a bíbort, de még örömtelibb volt az a nap, amikor 1616-ban Pázmány felöltötte a rend ruháját és fogadalmat tett. Éppen ennek alapján kéri az új bíborost, hogy pártfogolja a rend alapítójának, Boldog Emíliai Jeromosnak mielőbbi szentté avatását.¹⁵ Nem meggyőző az a kijelentés, amely szerint Vasolinak ez az „állítása egyszerűen tévedés”.¹⁶

Hogy Pázmány a gratuláció megköszönésén túl¹⁷ nem ápolta a szomaszk renddel a kapcsolatot, annak talán nagyon egyszerű emberi oka lehet. A szomaszk rendbe való tartozás életének egy igen szomorú időszakához fűződik: a rágalmak, a gyanúsítások odáig űzték, hogy jobbnak látta elhagyni a jezsuitákat. A szomaszkok közösségének vállalása ismét vádaskodás forrása lett: mindenáron érsek akart lenni, ezért lépett be hozzájuk. Ebből a lelkiismereti szorításból akart menekülni azzal, hogy felszámolta ezeknek a félmegoldásoknak még az emlékét is. Szinte a jó érzés ellen való, ahogyan éppen a szomaszk rendfőnök mindjárt a bíborosi kinevezés alkalmából lerohanja Pázmányt „a magas pártfogás” reményében.¹⁸

---

14 „Il Signor Cardinal di Strigonia fece professione nella sua congregazione di Somasca in mano mia”. AMG (Archivio Storico dei Chierici Regolari Somaschi, Genova), Pd. 1057, f.36. Vö.: AHSJ LIV (1985), 142.

15 AMG Pd. 1056, ff.38, 39.

16 „Après la nomination de Pázmány au Cardinalat, le Procureur Général des Somasques [Vettor Capello] a félicité le nouveau Cardinal hongrois: il écrit à Pázmány deux letters [le 19 et le 27 novembre 1629]. Il parle à tort de la profession religieuse somasque de Pázmány (Hist. Soc. 56 123^{r-v}; cf. Camperi 12-13, et notre Doc, 20e). AHSJ LIV (1985), i.m. 142.

17 Pozsony, 1629. december 16. AMG Pd. 1056, f.37.

18 „Sarebbe singolarissimo il favore, se al ritorno dello stesso Monsignore Motmann V.S. Illustrissima si degnasse d'honorarci di affettuose lettere in efficace

A kemény lecke tanulságai

A kérdés eldönthetetlennek tűnik, hiszen magának Pázmánynak a magatartásában is látunk némi elbizonytalanodást. Lényegében a kinevezési dokumentumok is jezsuitaként emlegetik.¹⁹ Ragaszkodása rendjéhez nem tette őt merevvé a többi szerzetesi közösséggel szemben: mind a ferencesek, mind pedig a pálosok ügyét a szíven viselte. Az utóbbiak reformjának komoly gondját az erről szóló levelei nagy száma is bizonyítja.²⁰ De a többi renddel kapcsolatban is ugyanezt a lelkiismeretes körtekintést tapasztaljuk. Pázmánynak kemény leckét szolgáltatott az élet: mind a saját, mind pedig többi szerzetesi közössége életében tapasztalhatta, mit jelent a rend életében, ha öncélú, belső viszályokban elvész az erő: a tagok kiábrándulnak, a vállalt feladatok helyett önmaguk bajait szolgálják.

A szomaszk levéltár egyik korabeli feljegyzés — töredékén néhány sorban ez áll: „Pázmány kitűnő egészségben érkezett Rómába március 28-án, vasárnap és a követ-kező csütörtökön a nyilvános konzisztóriumon megkapta a bíborosi kalapot; most látogatja a szent kollégiumot (a bíborosokat). Elismeréssel van iránta a pápai udvar és a pápa is szívélyes hozzá az ő jámborsága és más kiváló adottságai miatt.”²¹

Pázmányt a bíborossá való kinevezés alkalmából ismét megalázó megkülönböztetés érte: a császártól követi tisztet nyert, de erről a pápa hallani sem akart. Róma azzal indokolta döntését, hogy ez nem méltó egy bíboroshoz. Pázmány azzal érvelt, hogy más bíboros is teljesített követi szolgálatot. A legfőbb érve pedig az, hogy számára a követség nem pusztá

---

raccomandatione della congregatione nostra, e de nostri interessi all'Illustrissimo Signor Cardinal Barberino et all'Eccellentissimo Signore Principe Savelli Ambasciator Cesareo, come la supplico humilissimamente” (AMG Pd. 1056, f.39).

19 V. Pál 1616, április 21-én kelt Breveje: „Dilecto filio Petro Pasman presbytero Societatis Iesu Paulus papa V”: ASV Secret. Brev. 535 102^{r-v}. Hist. Soc. 56 115^r-116^r. cfr. AHSJ v.54 (1985) pp. 131-133.

20 ASP Lettere vol.9 (1630-1646), ff. 30, 40: a pálosok vizitálása és reformja ügyében Pázmányt bízta meg a Propaganda Fide Kongregáció (1631. augusztus 2). Pázmány levelei a pálosok vizitálásáról: SOCG vol.391 (Memoriali del 1631) ff. 229, 232; Lettere vol. 13 (1633), ff.12, 17, 42, 47. vol.15 (1635), f. 21. vol.16 (1636), ff. 104-105; 106-107. Pázmány véleményét kéri Rómából a pálosok reformjáról 1637, április 10-én (Pázmány halála után három héttel): Lettere vol. 17 (1637), f. 25.

21 Pd. 1063: „Notizie varie sul Card. Pazman”.

cím, hanem a birodalom ügyeinek felelős képviselte.²² Mindez sokkal inkább lefoglalta Pázmány figyelmét, mint a régi, kicsinyeskedések miatt kialakult helyzet. Nem a szomaszkoktól fordult el Pázmány, hanem maga mögött tudta a régmúlt eseményeket. Nem akart „erényt” kovácsolni magának mások kisszerűségéből, vagy személyes sérelmeit felmelegíteni ellenfeleivel szemben.

A 375. évforduló alkalmából szeretném közreadni a szomaszkok Cremona-i (volt) intézetében őrzött és itthon alig ismert Pázmány ábrázolást. A festmény éppen az említett „átlépést” örökítette meg. A kép felírata ugyanis: PETRUS PATZMAN UNG. E SOC. J. AD CONGREGATIONEM SOMASCHAE A PAULO V. TRANSLATUS ANNO 1616 ET AB URBA. VIII. S.R.E. CARD. CREATUS AN. 1629.

Dokumentumok

A—63

f.53 Róma, Monte Citorio-i Szent Balázs Kollégium, 1616. április 27-i jegyzőkönyv.

A szomaszkok előjárósága elfogadja — a pápa és a császár kérésének eleget téve — Pázmány Péter fogadalmas jezsuita és teológus átlépését a rendjükbe. Az ügyben két pápai brève is érkezett, az első keltezés: 1616. március 5.

A di 27 Aprile 1616

D'ordine del medesimo Reverendo Padre Don Giovanni Falchetti Vicario del Collegio di Santo Biagio di Monte Citorio fu congregato il Capitolo conventuale etc. nel quale intervennero tutti l'infrascritti Padri cioè:

Il sudetto Padre Don Giovanni Falchetti Vicario

Il Padre Don Francesco Pocopanni

Il Padre Don Angelo Squarius

Il Padre Don Francesco Longo

Il Padre Don Giovanni Battista Pregerino

---

²² HANUY Ferenc, Pázmány Péter összegyűjtött levelei, II.k. 268-272. Az itt 728, 729 srsz. levelek eddig ismeretlen korabeli másolatai találhatók: Brescia, Queri-niana — ms. 7. 1.16 (Pázmány levele Francesco Barberini bíboroshoz, 1632 áprilisában); Venezia: Correr — ms. Cicogna — 2004-15 (Pázmány levele a római bíborosokhoz: 1632. április 13).

Don Vincenzo Toscan Diacono, et per ordine lasciato prima che partisse dal molto Reverendo Padre Don Alessandro Boccolo Procuratore Generale fu proposto essendo così comandamente espresso di Nostro Signore come detto Padre Procuratore affermò per essere accettato alla nostra Congregatione il P. Pietro Pazman Ongaro Sacerdote Professo, et Theologo della Compagnia di Giesù commorante al presente in Praga, e prima letta la copia del breve spedito sotto li cinque di marzo prossimo passato sotto l'anello piscatorio, nel quale Nostro Signore li d' facoltà di passare dalla sua compagnia a qualunque altra religione osservante non ostante qualunque Constitutione in contrario et havendo vista l'attestatione dell'Illustrissimo Signore Lodovico Ridolfi Consiglier di Sua Maestà Cesarea nella quale attesta d'esservi la licenza del suo Generale, benché non fosse necessaria come dal detto breve apostolico si raccoglie. Dipiù sendosi letto un secondo breve apostolico, nel quale Nostro Signore derogando a qualunque nostra constitutione in contrario se dell'ettó, come d'essere d'altra religione concede fu... (facoltà ?) al capitolo nostro Collegiale, di accettare il sudetto Padre et essendosi anco vedute l'attestationi fatte qui in Roma per le atti del Cesis Notario di Monsignor Illustrissimo Vicario di Roma de Vita et moribus del sopradetto Padre, fù con voti secreti da tutti per gratia fino a Sua Santità et per sodisfare alla più petitione di Sua Maestà Cesarea universalmente accettato al Novitiato della nostra Congregatione il soprascritto Padre Pietro etc. Si Contengono poi al sudetto Monsignor Ridolfi lettere del detto Padre Procuratore per l'istesso Padre di questa accettatione con una instruttione al medesimo della nostra Cons-titutione, habito etc. anco li fossero mandate, et nell'Archivio del detto Padre Procuratore si riposero le copie delli Brevi, et le attestationi sopranominate con nota di questa accettatione.

(Oldaljegyzet:) P.Pietro Pazman accettato alla religione fatto poi Cardinale dopo la professione fatta in mano di Monsignor Illustrissimo.

Pd. 1053

ff.29-32 Róma, 1616. április 18: Pázmány Péter, fogadalmas jezsuita engedélyt kap, hogy átlépjen a szomaszk rendbe. A rend elfogadja tagjai közé Pázmányt. A levél borítóján az összefoglaló jegyzet: „P. Pázmány Péter bíborosról, aki nálunk tett fogadalmat Prágában, 1616-ban; Alessandro Vasolo tanúsítványával, aki a fogadalmat kivette tőle”.

In Nomine Domini. Amen.

Per Hoc praesens publicum instrumentum cunctis ubique pateat evidenter et sit notum quod anno a Nativitate eiusdem Domini Nostri Jesu Christi Millesimo sex-centesimo decimo sexto, Indictione decima quarta, Die vero Nona mensis Aprilis; pontificatus autem Sanctissimi in Christo Patris, et Domini Nostri, Domini Pauli Divina Providentia Papae Quinti, anno eius undecimo. In Domo solitae residentiae Perillustrissimi, et Reverendissimi Domini, Domini Almae Urbis Sanctissimi Domini Nostri Papae, Cardinalis Vicarii, Vicegerentis, coram eo, meque notario publico infrascripto Testibusque infrascriptis ad haec specialiter vocatis habitis, atque rogatis comparuit Illustrissimus et Excellentissimus Dominus Venantius Felicius de Camerino I. V. D. et in Romana Curia Causarum Procurator dicto Domino Reverendissimo Domino Vicegerenti Exposuit et narravit Reverendum Patrem Petrum Pasemanum Hungarum ad praesens in Venerabili Religione Reverendorum Patrum Societatis Jesus (!) Sacerdotem Professum, in vim Litterarum Apostolicarum et Sacrorum Canonum Constitutionis, omnique alio meliori modo etc. Transitum facere in Venerabile Religione Somasca et ad docendum dictum eius generalem e dicta Venerabili Religione Societatis Jesus (!) ad dictam Venerabilem Religionem Somascam transire, et in eam ingredi possit, absque ullo Impedimento facto induxit In testes Illustrissimum et Reverendissimum Dominum Ludovicum Rodolphum Nobilem Romanum Sanctissimi Domini Nostri Papae Intimum Cubicularium, ac Caesareae Maiestatis Consiliarium, et admodum Illustrissimum Dominum Ludovicum filium bonum meritum domini Vincetii Renzi laicum Romanum, quos tamquam de de praemissis verisimiliter informatos ad perpetuam rei memoriam petiit, et obtinuit per dictum Reverendissimum Dominum Vicesgerentem examinari super quibus. (29) Autem Romae in Regione Parionis, et ubi supra praesentibus ibidem audientibus, et intelligentibus Magnificis Dominis Antonio Lucatello Mediolanensi, et Salvatore Amadoro Romano Connotariis Sociis testibus ad praesentia omnia et singula vocatis habitis specialiter, atque rogatis. Successive statim, et incontinenti nullo alio actu interposito in executionem supradicti decreti; Pro Reverendo Patre Petro Pazemano Sacerdote Professo Societatis Jesus Hungaro, contra quoscunque examinatus fuit Romae in Palatio Solitae residentiae infrascripti Testis Regionis Columnae Illustrissimus et Reverendissimus Dominus Ludovicus Rodolphus filius bonus meritis Domini Johanni Francisci Romanus Cubicularius Intimus Sanctissimi Domini Nostri Papae, ac Consiliarius

Caesareae Maiestatis per me etc. De mandato Domini etc. Testis etc. aetatis suae annorum viginti octo, cui delato Jurato veritatis dicendae, prout tactis etc. dixit, et deposuit summariae, et ad perpetuam rei memoriam prout infra, videlicet. Io so che il sudetto Patre Pietro è di età di anni cinquanta circiter, et è stato nella Compagnia del Giesù circa lo spatio di anni trenta, et adesso so che ad istanza della Maestà Cesarea, ha ottenuto Breve da Nostro Signore di poter trapassare alla Religione Somasca per cause, et negotii urgentissimi del Regno di Ungaria, et questo mi è noto per littere della Sacra Maestà come suo Ministro di sua Maestà, et di Sua Santità, per hauer anco trattato lo questo negotio. Item so per littere di Monsignore Illustrissimo Vescovo di Vienna Presidente del Consiglio di Sua Maestà Cesaria, che il sudetto Padre Pietro è nato di legittimo Matrimonio, e di Nobilissimo Sangue del Regno di Ungaria; Item so che esso continuamente (30) ha predicato in quel Regno contro li Heretici, ha stampati diversi libri, et si esercitava in altre opere i somma pietà e Religione, et questo mi è noto per le cause Sudette, et anco dalli Gesuiti, quanto anco per l'istesso Padre Pietro, che fù già tre anni mandato qui da Nostro Signore dalla bontà meritata del'Illustrissimo Cardinale di Strigonia a trattar per causa della fede Cattolica et so anco che stando agli frà li Padri Gesuiti non ha ne delitto, ne spergiuo, non è stato carcerato processato, inquisito, ne meno è stato mai bandito da nissun loco, ne meno so che habia hauta mai moglie, et so che egli non ha da render conto ne di tutela, ne di cura nissuna, et questo lo so per le cause sudette, et insomma concludo che è di honoratissimo sangue, fama, bontà, e di gran littere, e scienza singulare, et so che non ci e cosa che lo possa impedire a passare alla detta Religione in Causa Scientiae ut supra pro veritate facti etc; Pro eodem contra eosdem examinatus fuit ubi, et per quem supra de mandato Domini etc. per me etc. admodum Illustrissimus Dominus Ludovicus quidem Vincentii Renzi laicus Romanus Testis etc. aetatis suae annorum quadraginta sex, cui delato iuramento veritatis dicendae prout tactis etc. dixit et deposuit summariae, et ad perpetuam rei memoriam prout infra: videlicet. Io conosco il sudetto Patre Pietro già Gesuita dal anno 1614 del Mese di decembre mandato da Strigonia dalla bontà meritata del Illustrissimo Cardinale di Strigonia a (30v) Nostro Signore, al quale fussino insieme a parlarli due volte per cause urgentissime del sudetto Cardinale, et anco trattassimo di altri negotii di Ungaria appartenenti alla fede Cattolica, et ho inteso dire da lui, et da altri, che hora non mi ricordo, che lui è nato di buonissimo

sangue, et nobilissimo parentato in Ungaria, et lui è un gran tempo che dice messa, et è Sacerdote, et è valentissimo Predicatore e Teologo et huomo di gran valore, et seganalate littere, et homo di gran negotii, et so che ha ottenuto Breve da Nostro Signore di trapassare, et entrare nella Religione Somasca, et questo lo so che l'ho saputo dal Signore Cardinal Borghese istesso, et da Monsignor Cubellutio, et ho anco inteso dire da lui istesso che ha predicato contro li Heretici, et anco inteso dire da padri Gesuiti, et so che detto Padre Pietro non è mai stato scomunicato, inquisito, processato, prigionie, ne meno bandito, ne so che habia mai hauta moglie, ne meno che havessi promesso a nissuna donna, et so che non ha debito alcuno, ne meno ha da render conto di tutela, ne administrationi, ma lui è huomo di buonissima Vita, et vive, et ha vissuto sempre da buonissimo Christiano, et Cattolico, et questo lo so, perchè l'ho praticato nel tempo sudetto et anco inteso dire da diverse persone, insomma dico che non ci è cosa alcuna, ne impedimento alcuno che lo possa impedire (31) a trapassare alla Religione sudetta et di questo ne è publica voce, et fama appresso tutti quelli che lo sanno e conoscono in causa scientiae pro veritate facti ut supra omni etc super quibus omnibus, et singulis praedictis petitum fuit a me notario publico infrascripto ut unum vel plura publicum, vel publica conficerem Instrumentum et Instrumenta prout spes fuerit, et requisitus ero.

Episcopi Saloniensis. App.o B.(?) M. Arch.

Et Ego Michaelangelus Cesium Curiae Illustrissimi et Reverendissimi Domini Almae Urbis Vicarii Notarius de praemissis rogatus praesens Instrumentum Subscripsi, et publicari iussi etc.

Joannes Garsia miseratione Divina titulis SS. quatuor Coronatorum S.R.E. Presbyter Cardinalis Mellinus nuncupatus, Sanctissimi Domini Nostri Papae Vicarius Generalis, Romanaeque Curiae, eiusque districtus Judex ordinarius etc. Notum facimus, et attestamur dominum Dominum Michaelangelum Cesium de praesentis rogatum, et qui ea subscripsit, et publicavit fuisse et esse publicum et authenticum, et legalem, ac fide dignum Notarium, Suisque Scripturis publicis, et similibus in Judicio, et extra Semper adhibitam fuisse, ac de praesenti adhiberi fidem. In quorum etc.

Datum Romae ex aedibus Nostris hac die 18. Aprilis 1616.

Felix Mazzarolus Notarius

(Az AMG-ban őrzött példányon Michaelangelus Cesium és Felix Mazzarolus sajátkezű írása és pecsét található, valamint M.Cesium sorai

mellett hármás halmot, vagy koronát jelző, címerszerű rajz: „M.A.C” betűkkel, alatta: „omnibus fidus”.)

(32) Praga. Del P.Pietro Pazman Cardinale Professo de nostri in Praga l'anno 1616, lettere col attestazione del Signor Alessandro Vasolo il quale lo riceve alla professione.

Pd. 1053

f.33 Pázmány Péternek címzett levél, V. Pál pápa brévéjével kapcsolatban: örömmel közli, hogy a szomaszk rend befogadj Pázmányt. Hamarosan küldeni fogja a rend habitusát (ruháját) és annak szabályzatát is. A szomaszk generálistól azért nem kap Pázmány levelet, mert közügyek miatt Milánóban tartózkodik.

Molto Reverendo Padre nel Signore Osservatissimo

Per ubbidire a Nostro Signore et dar gusto a Sacra Cesarea Maestà hó voluntieri accettati nella Nostra Congregatione di Somasca la Paternità Vostra come à Monsignor Nontio scrivo, et dalle lettere di Monsignor Lodovico Ridolfi che con ogni affetto si è adoperato in questo negotio indenderf à pieno. Però conforme all'instruttione, che l'invio riceverà l'habito Nostro, et à suo tempo la Professione dal sudetto Monsignore in nome de Padre Nostro Generale per la facoltà che nel Breve Sua Santità li concede con più commodità li mandarò copia delle Nostre Constitutioni per per l'intiera osservanza di quelle, et la forma di far la Professione, et se dal Padre Generale Vostra Paternità non riceve lettere lo iscusi per adesso ritrovandosi in Milano per negotii publici. Restami solo à dirli, che habbia per raccomandato nelli Suoi Santi Sacrificii la Nostra Congregatione che sempre li sarà Madre amorevole, et Benigna, sicura che Vostra Paternità con affetto filiale l'amerà, et nelle occorrenze procurerà l'accrescimento, et honore di essa. Con qual fine di Vivo Cuore me li offero, et raccomando.

Di Roma questo di etc.

D.V.P.M.R.

P.Pietro Pazman Praga.

Pd. 1053

ff.34-35 V. Pál pápa brévéje: 1616. március 5. A pápai irat hivatkozik egy „ismert okra”, amely miatt Pázmánynak ki kell lépni a Jezsuita Rendből. Az ok pedig nem más, mint a császár ismételt kérése. Ugyanakkor világosan beszél arról is, hogy Pázmánynak be kell lépnie egy másik szerzetes közösségbe, amelynek ruhájába öltözve fogadalmat kell

tennie. A másolat végén Lodovico Ridolfi tanúsítványa olvasható, amely igazolja, hogy a jezsuiták generálisa hozzájárult Pázmány kilépéséhez.

PAULUS PP. V.

Dilecte fili salutem, et Apostolicam benedictionem. Alias pro parte tua nobis expositio quod tu, qui habitum per clericos regulares Societatis Jesu gestari solitum suscepas. et professionem per eos emitti consuetam emiseras regulares certis de causis Nobis notis, e praedicta Societate egredi, et ad aliquem ordinem regularem ab Apostolica Sede approbatum, in quo regularis observantia vigeret, te transferre, et habitum per ordinis huiusmodi fratres gestari solitum suscipere, ac professionem per eosdem emitti consuetam expresse emittere cupiebas. Nos supplicationibus tuo nomine nobis tunc humiliter porrectis inclinati, tibi ut e dicta Societate, Superiorum tuorum petita licet non obtenta licentia egredi, et ad aliquem ordinem regularem praedictum dummodo in ea regularis observantia vigeret, si in illo benevolos invenisses receptores te transferre, et ibi servatis alias ex praescripto statutorum ordinis huiusmodi Apostolica auctoritate confirmatorum servandis, habitum per illius fratres gestari solitum suscipere, et professionem per eosdem emitti consuetam suo tempore expresse emittere libere, et licite posses, et valeres eadem auctoritate concessimus, et indulimus. Volentes quod translatio praedicta infra sex menses ex tunc proximos fieret, et interim sub Superiorum tuorum obedientia viveres, et alias prout in nostris in simili forma Brevis (34) expeditis litteris, quarum tenorum praesentibus pro sufficienter expressis haberi volumus, plenius continetur. Cum autem sicut nobis nuper exponi fecisti tu hactenus certis de causis nobis notis e praedicta Societate ad alium ordinem te transferre non potueris, minusque infra tempus dictorum sex mensium, qui ut asseris adhuc durant, id facere posse speres Nobis propterea humiliter supplicari fecisti, ut dictorum sex menses ad aliud nobis benevolum tempus extendere, et prorogare de benignitate Apostolica dignaremur. Nos te amplioribus favoribus, et gratiis prosecui volentes, et a quibusvis excommunicatis, suspensionis, et interdicti, aliis ecclesiasticis sententiis censuris et poenis a Jure, vel ab homine quovis occasione, vel causa latis si quibus quam multum (?) innodatus ad effectum existis praesentium dumtaxat consequens harum serie absolventes, et absolutum fere ccensentes huiusmodi supplicationibus inclinati, Concessionem, et Indultum, ac desuper confectos litteras huiusmodi ipsosque sex menses tibi ut precatur praefixos ad alias sex menses a fine primo dictorum sex

mensium huiusmodi computandos quibus quidem sex mensibus per praesentes prorogatis durare tu e dicta Societate ad alium ordinem servatis alias in omnibus, et per omnia praesentiarum litterarum forma te transferre possis; ac debeas eadem auctoritate tenore praesentium extendimus et prorogamus, ac ampliamus. Non obstantibus illis, (35) quae in eisdem litteris volumus non obstare ceterisque contrariis quibuscunque.

Datum Romae apud Sanctum Petrum sub Annulo Piscatoris die V. Martii M.D.C.X.VI. Pontificatus Nostri Anno Undecimo.

S.Cobellutius. Jo.Angelus.

Io Lodovico Ridolfi affermo ch'il Padre Pietro Pasman ha ottenuta licenza del Reverendissimo Padre Generale d'Gesuiti di potere trapassare ad altra Religione, così ordinatosi da Sua Santità alli Padri Sommaschi ch'sia accettato, in quorum fidem posui. Die X. Aprilis 1616. Io Lodovico Ridolfi mano propria.

(35v) Dilecto filio Petro Pasman Presbytero Societatis Jesu.

Pd. 1054

f.32. Róma, 1616, április 29. A szomaszkok legfőbb előljárójának levele. Közli, hogy a pápa utasítására közösségükbe fogadja Pázmány Pétert.

Illustrissimo e Reverendissimo mio Signore e Padrone Colendissimo.

Nostro Signore mi comandò alli giorni passati, che volessi accettare nella Congregatione il Padre Pietro Pazman Sacerdote Professo della Compagnia di Gesù per quelle giuste ragioni, che V.S. Illustrissima sa molto bene. Però per ubbidire è Sua Santità habbiamo ricevuto all'habito Nostro il Sudetto Padre, come con questa mia attesto, et affermo. Porra dunque V.S. Illustrissima in essecutione del Breve sopra ciò ispedito dargli il Novitiato, e la Professione a suo tempo. Trattandolo in questo, mentre sotto l'Ubbidienza, et cura di V.S. Illustrissima conforme l'instruttione che mando all'istesso Padre. Del Collegio Nostro, che si è cominciato in Melfi ne spero con l'aiuto di Dio felice progresso non ostante il gran contrasto fatto dalli Augustiniani; lo raccomando però con ogni affetto à V.S. Illustrissima come parto Suo, et opera di grand'utile à quei Popoli. Con che facendoli profondissima riverenza, et offerendo me stesso, e la mia Congregatione. Dal Signore li priego ogni maggior essaltatione. Di Roma questo di 29 Aprile 1616.

Di V.S. Illustrissima, et Reverendissima obligatissimo e divotissimo servo

Il Procurator Generale di Somasca.

Pd. 1056

f.37. Pozsony, 1629. december 16. Pázmány megköszöni a bíborossá váló kinevezésekor kapott gratulációt. A szomaszkok generálisához. A neki tulajdonított érdemeiről csak annyit mond, hogy azt úgy veszi, mint az íránta tanúsított jóindulat jelét. Egyébként önmagában — az Isten kegyelmén kívül — semmi alkalmasságot nem talál a bíborosi méltóságra. Eredeti levél, Pázmány aláírásával.

Admodum Reverende Pater.

Gratulationem Paternitatis Vestrae non suo duntaxat, sed et Universi Ordinis nomine oblatam, eo quo par est benevolentiae affectu accepi. Et ea quidem, quae de meis meritis commemorat, amoris, et benevolentiae Paternitatis Vestrae deputo. Nam in me, praeter Sanctissimi Domini Nostri gratiam, nihil Cardinalitio honore dignum comperior. Si tamen orationibus Paternitatum Vestrarum adjuvabor, eo conatus omnes defigam, ut Deo et Ecclesiae, atque etiam Paternitatibus Vestris, meos labores impendam, tanto alacrius quanto brevior, superest mihi vitae cursus. Valeat felicissime Paternitas Vestra.

Posonii, die 16 Decembris. Anno 1629.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae

Addictissimus

Cardinalis Archiepiscopus Strigoniensis mp.

Pd. 1056

f. 38. Róma, 1629. november 19. Don Vettor Capello, a szomaszkok generálisának első levének másolata Pázmány Péterhez, bíborossá kinevezése alkalmából. Emlékezteti a bíborost arra a másik, örömteli napra, amelyen ő (Pázmány) a szomaszk rendbe lépett: felöltötte a rend ruháját és fogadalmat tett 1616-ban. Kéri az újdonsült bíborost, hogy — amint ez szokás más hasonló magas tisztségre jutott szerzetes esetében is — pártfogolja rendjét. Jó lenne, ha ajánló sorokat írna Barberino bíboroshoz és Savelli herceghez, aki a császár követe, hogy a szomaszk rend alapítójának, Boldog Emiliani Jeromosnak (Beato Girolamo Miani) már befejezéshez közeledő szentté avatási ügyét ezzel előbbre vigye.

Copia della prima lettera scritta da me Don Vettor Capello al Signor Cardinal di Strigonia nella sua creazione.

Illustrissimo e Reverendissimo Signore.

Gioisse la mia povera Congregatione nell'esaltatione di V.S. Illustrissima all'eminenza della Cardinalitia dignità mentre vede

riconsciute le sue virtù, pregiato il suo gran merito, accresciuta la sua Autorità, et appoggiata la Chiesa d'Iddio ne maggiori suoi bisogni al sommo valore e prudenza di V.S. Illustrissima con indu-bitata certezza, che mediante la pietà sua posse assicurarsi della benigna protezione di Cesare Serenissimo e del maggior profitto della Religione Cattolica, e se bene questo è il sentimento comune della Corte di Roma, che perciò ne fà pubbliche demonstrationi di allegrezza. La mea Congregatione singolarmente gioisse poiche resta anch'essa partecipe degl'honori e delle grandezze di V.S. Illustrissima come anco si rallegró nel vedersi accrescere lo splendore l'anno 1616. mentre si degnó d'annoverarsi tra suoi Religiosi, vestire l'habito suo, e professare in essa. Favore segnalatissimo, e per tale riconosciuto all hora da tutti li miei Padri di questo Collegio di S. Biagio di Monte Citorio, mentre unitamente convennero nel ricever la gartia con la meritata commendatione de suoi gran'meriti. Io a nome de miei Padri e di tutta la Congregatione con ogni maggior affetto me ne rallegro con V.S. Illustrissima, e lo supplico humilmente ad esserci benignamente cortese della continuatione di questáhonore, e della sua alta protetione appresso Sua Maestà Cesarea et appresso Sua Santità qui in Roma, acció ne proviamo quegl'effetti, che sogliono produrla pietà e l'affetto de Religiosi inalzati all'eminenza nella quale si conosce V.S. Illustrissima meritamente collocata verso la sua Religione, la quale nella persona mea come di Procurator Generale di essa se inchina humilissamente f V.S. Illustrissima e con repplicate et affettuosissime congratulationi se le raccomanda in gratia e l'assicura di continuare con fervore di spirito à pregarle accrescimento di felicità, lunga vita e la meritata esaltatione. Colmerebbe V.S. Illustrissima i favori, e le gratie se si degnasse di honorarci di sue affettuose lettere all'Illustrissimo Signor Cardinal Barberino et all'eccellentissimo Signor Prencipe Savelli Ambasciatore Cesareo, acció proteggessero la mea Congregatione in ogni occorrenza, e particolarmente nella causa della Canonizzazione del Beato Girolamo Miani fondatore di essa già ridotta a fine il che si ricorrerà dalla benignità di V.S. Illustrissima.

Roma li 19. 9bre 1629.

Di V.S. Illustrissima

Humilissimo e devotissimo servitore

D.Vettor Capello Procurator Generale.

Pd. 1056

f. 39. Róma, 1629. november 27. Don Vettor Capello Pázmányhoz írt második gratuláló levelének másolata. Kihasználja az alkalmat, hogy Mons. Motman fölkeresi Pázmányt: arra kéri a bíborost, hogy küldjön rendjük ügyében néhány ajánló sort. Emlékezteti Pázmányt, hogy milyen nagy örömmel fogadta be őt a szomaszk rend 1616-ban és most az egész közösség lelkesen ünnepli tagjuk „felmagasztalását”, akinek erényeiről és érdemeiről — éppúgy, mint az előző levélben — dicséreteket zeng.

2 lettera all'Illustrissimo Signor Cardinal di Strigonia.

Illustrissimo e Reverendissimo Signore.

Rappresentai sotto li 19 del corrente mese à V.S. Illustrissima quanto più vivamente potei nella commune allegrezza della Corte per l'esaltatione sua al Cardinalato il giubilo di tutta la mia Congregatione ho stimato convenir repplicare con occasione di Monsignore Motman il quale se ne viene à servire V.S. Illustrissima et accertarla di vantaggio dell'umile divotione nostra, che se per avanti fummo à parte de suoi gran meriti, dopo che si degnò vestire l'habito nostro e professare sino l'anno 1616. hora si vediamo fregiati di sì sublime dignità col mezzo delle sue singolarissime virtù, e perciò ne gioisse la Congregatione nostra singolarmente, onde io come Procurator Generale di novò me ne rallegro singolarmente con V.S. Illustrissima e con vivo sentimento di riverenze et humil affetto la supplico a continuarci l'honore et arichirci della sua alta protettione appresso Sua Maestà Cesarea, e Sua Santità, onde ne godiamo gl'effetti della sua grande pietà, e potiamo nella participatione delle sue meritate grandezze gloriarsi ancora come humilissimi servitori di V.S. Illustrissima dell'honore di quelle gratie, che largamente agl'altri ella comparte. Le publiche dimostrazioni di allegrezza fatte per tutti li lochi nostri d'Italia per la promotione Sua attestano l'humil osservanza dell'animo nostro riverentissimo alla persona di V.S. Illustrissima gif inviata col mezzo di questo honore al supremo trono dovuto a suoi gran meriti et à quell'eminenza portata dall'eccellenza delle sue virtù, onde solo ci resta per corrispondere pienamente all'obbligo nostro di proseguire nel pregare Sua Divina Maestà che le sia largo remuneratore con la pienezza della Sua Santa gratia in una lunga e felice vita, come faremo con affetto di Spirito. Voglia il Signore concederci di poter rivedere o servire di presenza V.S. Illustrissima in Roma, o pur costi, come con l'animo osservantissimo se le inchiniamo profondissimamente. Sarebbe singolarissimo il favore, se al ritorno dello stesso Monsignore Motmann V.S. Illustrissima si degnasse d'honorarci di affettuose lettere in efficace

raccomandatione della Congregatione nostra, e de nostri interessi all'Illustrissimo Signor Cardinal Barberino et all'Eccellentissimo Signore Principe Savelli Ambasciator Cesareo, come la supplico humilissamente.

Roma li 27 9bre 1629.

Di V.S. Illustrissima

Humilissimo e devotissimo servitore

D. Vettor Capello Procurator Generale della Congregatione di Somasca.

Pd. 1057

f. 36. Firenze, 1629. december 3. Alessandro Vasoli, a Szent Lőrinc priorja igazoló levele a szomaszkok generálisához: Pázmány az ő kezébe tette le a szomaszok kongregáció fogadalmát. Nála (Vasolinál) van az az utasítás, amelyet elődje adott ki, vagy a jelen szomaszok előljáró hogy Pázmánnyal az esedékes noviciátust és az említett fogadalmat letegye. Ennek — ha szükséges — elküldi eredetijét. A fogadalom tényét bejegyezték Prágában a Kancellária regisztereibe.

Molto Illustre et Molto Reverendo Signor Padrone Colendissimo

Il Signor Cardinal di Strigonia fece professione nella sua Congregatione di Somasca in mano mia, e se ne rogó instrumento, che restó in mano di Sua Signoria Illustrissima, et credo anco si registrasse ne libri della Cancelleria di Praga. Tengo appresso di me l'ordine datone o da Lei o dal suo antecessore a Monsignor Nuntio di dar il novitiato a detto Signore, e poi anco farli far la professione, e le ne mando copia e se anco sará di suo gusto, li madaró l'originale. Sicome saró prontissimo a servirla in (36) ogn'altra occasione, dedicandomeli servitore di sincero affetto, et le bacio al fine di tutto core le mani.

Di Fiorenza il di 3 xbre 1629.

Di Vostra Signoria Molto Illustre et Molto Reverenda

Devotissimo et vero servitore

Alessandro Vasoli Priore di S. Lorenzo

János SÁVAI: Péter Pázmány und der Somaschenorden. Dokumente aus dem Ordensarchiv in Genua

Die Umstände des Austritts von Péter Pázmány aus dem Jesuitenorden ist in der Kirchengeschichte und in der historischen Literatur schon lange diskutiert. Die diesbezüglichen Protokolle, Breven und Briefe werden hier zum erstenmal im ganzen Umfang veröffentlicht. Der Orden „Clericorum Regularium a Somascha“ wurde Anfang des 16. Jahrhunderts zur Pflege der Waisen und Ausgewiesenen gegründet. Laut Protokoll der Kongregation des Ordens den 27. April 1616 wurde der Übertritt des Jesuiten Péter Pázmány bewilligt. Diesmal werden neun Dokumente aus den Jahren 1616 bzw. 1629 publiziert.

TONK SÁNDOR

Rozgonyi Varga János önéletírása

A most közlésre kerülő önéletírás szerzője életének legfontosabb és mondhatnók egyetlen számottevő forrása. Rozgonyi mezővárosi kézműves családból született és a XVII. századi papi-tanítói értelmiség jellegzetes pályáját járta be. Szülőföldjén kezdte a tanulást, majd a környékbeli partikuláris iskolákon keresztül vezetett útja a sárospataki kollégiumba, onnan pedig Gyulafehérvárra, ahol Bethlen Gábor alapítványának hasznélvezőjeként lett fejedelmi alumnus. Életét rendkívülivé az 1638 és 1640 közötti hollandiai utazás és a franekeri, valamint a leideni egyetemeken végzett tanulmányok avatták.

Naplója nem irodalmi műremek. Döcögő, magyaros fordulatokkal telt latinsága semmi rendkívülit nem árul el írójá felkészültségéről. Mint ahogyan hazai útja sem vett a szokástól eltérő, különösen figyelemreméltó fordulatot. Irodalmi munkásságának — már amennyire annak tekinthető — egyetlen ismert emléke a franekeri egyetemen Nicolaus Vedelius teológiai professzor elnökletével tartott disputációra készült két kis responsiója. Más két munkája, a marosvásárhelyi skólában 1636. április 18-án tartott „De ortu Musarum” című és az 1640. szeptember 15-én elmondott, „De informatione studiosae juventutis” című beköszöntő beszédei sem maradtak fenn.

Élete folyamán azt érte el, amit akadémiai osztályostársai nagyobb részének az erdélyi társadalom, illetve saját tehetségük biztosítani tudott: iskolamester Marosvásárhelyt, lelkipásztor Kézdivásárhelyen, Enyeden, Tordán és végül eljutott, a pályafutása csúcsát jelentő, esperesi hivatalba.

A kéziratot Szathmáry Papp Zsigmond kolozsvári kollégiumi professzor 1845-ben áruba bocsájtott: könyvtárából szerezte meg gróf Kemény János és jelenleg a „Descriptio annualis” címet viselő kis füzet az Erdélyi Múzeum Egyesületnek a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári könyvtárában őrzött állományában a Kemény Gyűjtemény „Collectio manuscriptorum vol. XXXI. Varia” jelzetű kötetében található. A naplóról életrajzát ismertette Tonk Sándor: Rozgonyi Sutor (Varga) János = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tom. X-XI. Szeged, 1971. 73—75.

**Vita et labores Johannis Sutoris Rozgoni
(1618—1654)**

Istenhez való halado és könyörgő enek mellyet a vers feyekben való személy akkor szerzet, mikor böczületes io akaroi matkasytasaban forgolodtanak 1641 ev Böytelő hoban:

1. Ragyogo szep fenyben lako szent Jehova Ur Isten
Ki Kiraly szeked tötted minden egek föliben
Éltemben
szüntelen
áldlak teged mindenben
2. Oltalmam es erős bastyam, mert te vagh idvössegöm
Anyam mehetöl fogvan ingyen kegyes gondviselőm
Istenöm
s tutorom
és öriző pásztorom
3. Zárván engem szent aklod juhainak seregeben
Vagy ülök, vagy alok, fekszőm környülem vagy kegyesen
viselven
s vezereleven
igaz ismeretedben
4. Gondot visely kerlek ez utan is Istenem rejám
Minden dolgomban munkamban légy kegyelmes Uram
söt Atyam
kösziklám
és oltalmazó váram
5. Olalkodvan hogy ellenségh ne arthasson ennekem
Semmiféle álnok töribe ne eythessen engem
Életem
és lelkem
ne ad neki Istenem
6. Nagy irgalmassagodból lám Szent fiadat minekünk
Attad ez világra testben, hogy lenne mierettünk
Valtsagunk
Szentségünk
Satant ronto helyettünk

7. Igy ő ártatlanságanak szép drága köntösében
Felöltöztetvén bennünköt szentseges erdemében
kedvesen
edesen (kegyesen)
hogy bevigyen menyekben
8. Jakobot mint Isach az Esau szagos könteseben
Kedvesen vót volt regen illatos öltözetiben
Igy ebben
(kegyesen) kedvesen
kérlek algy megh mindenben
9. Az te Szent nevedet, hogy szüvből batran diczyrhessem
Irgalmas hüvseges voltat mindenkor hirdethessem
hihessem
félhessem
örökké tisztelhessem
10. Nuyczy evegre Uram nekem kedvező kegyelmedet
Ad lelkem s testem szentelesere való lelkedet
értelmet
s Szent Szüvet
álando remenseget
11. Onneyt felöl az egekből e melle agy minden iot
Eltemig ayandekoz minden szükségemre valot
taplalot
s ruhazot
tisztseges eltetöt
12. Szent Ur Isten ezekért bizvast hozzad folyamodom
Mint David hadgya utamat czyak teread tamasztom
mert bizom
el hiszem
hogy meg nem czyalatkozom. Finis.

In ultima stropha continetur symbolum meum ex Psalmis 37. V. 5: Devolve viam tuam super Jehovam et confide in eo, nam ipse efficiet.

Scripsi Nagy Enyedini 1654 anno mensis Septembris 16 die, anno aetatis climacterico 42, coniugij 13, ministeriis 12, Nagyenyedini 7mo curentibus omnibus. Johannes Sutoris Rozghoni m. p.

**Descriptio annualis vitae Johannis S. Rozgoni
anno 1643, 25 Augusti per eundem**

post gratuitam clementissimi Dei electionem ab aeterno ad vitam eternam. (Cui, tum pro hac specialis erga me gratia, tum vero pro omnibus aliis spiritualibus et corporalibus mihi indignissimo servulo collatis beneficiis humillimas ago et devotissimas in eternum agam gratias.)

Natus sum (ut ex cognatis et notis contrerraneis item signis phisicis et omnibus memorabilibus conjicere licet) anno 1611 aut 1612 (NB. Posteriozem, id est, 1612 annum puto esse nativitatis meae annum primum)¹ in magna hebdomada(!) (ut vocatur) die Mercurij ex parvis fortis quidem pijs tamen et honestis parentibus. Patre, scilicet Georgio Sutore, cuius pietas et zelus erga Deum et ecclesiam eius vel saltem hinc patet, quod plerisque suis popularibus (diversibus)² maluit nos utrosque cum fratre meo germano, Matthia nimirum S. Rozghoni³ (qui nunc est Alumnus non ultimae condicionis ac reportationis in celeberrima schola Patachina), in studio artium liberalium detinere, quam longe commodius, facilius, luculentius suam sutoriam artem nobis edocendo se et suam familiam nostris manualibus sutorija operibus atque laboribus sustentare, etiam tunc cum maxime fuisset necessarium, id est, sub finem vitae, cum tunc multis doloribus et cruciatibus ferme quadrienio vexatus fuerit.

Habuit plures quoque filios immatura morte ex hac lacrimarum valle in patriam coelestem translatos. Duos ex noverca mea Ursula Pap nomine susceptos iterum (illos quoque)⁴ litteris dedicavit, quorum unus nunc est alumnus illustris collegij Albensis optimae spei. Cui nomen est Georgius.⁵ Alter scholam denuntiavit post obitum patris, qui (scilicet pater)⁶ obiit anno 1627 tempore authumnali anno aetatis 45 ut conjicio.

---

1 A szerző későbbi betoldása.

2 Bizonytalan olvasat.

3 A sárospataki kollégium anyakönyvében 1637-ben subscribált Matthias S. Rozgonyi. Rector Gyöngyösiensis (Gulyás József: A sárospataki főiskola diákjai II. = Egyháztörténet, 1943. 235.); További életútja ismeretlen.

4 Szélgjegyzetben lévő betoldás.

5 További életútja ismeretlen.

6 Későbbi betoldás.

Matre, Helena Király, qui praeter nost et in infantia mortuos genuit sororem nostram natu minorem Barbalam Vargha, quam vinculo matrimoniali sibi iunxit humanissimus vir Andreas Kantor accola Rozghoniensis honestae famae anno 1634. Huius nuptiarum solemnitatem celebravimus Rozghonini anni praefati mense Januario⁷ diebus vero eius mensis 21, 22, 23 me quosque praesente, Divina providentia tunc Banfi-Hunyadino visitandi gratia patriam adiveram. Mater mea vitam finivit mortalem anno 1618 paulo ante autumnum.

Locus nativitatis meae est Rozghony, ... Rozgonianum.

Baptizatus sum in die Passionis Domini nostri Jesu Christi etiam maturo ideo quod parentes ob imbecilitatem infirmitatemque (ut mihi relatum est) superstitem fere non speraverunt. Fuit tunc praeco Verbi Dei reverendus honorabilis Gaparus (ni fallor) Georkei.⁸

Anno 1618

Primum ductus sum in scholam Rozghoninam cum fratre germano Matthia S. Rozghonio paulo ante mensem, id est, Junium cura et directione personali praefati pij patris, sub disciplinam Gregorij Maclari⁹ tunc rectoris Rozgoniensis humanissimi, qui in bonis litteris coepit initiare nos. Hunc succedit sequenti anno Matthias Benyeki frater noster consanguineus, alias Matthias Király¹⁰ (anno 1619, 1620, 1621). Postea ibidem docuit (Gregorius)¹¹ Thomas Kassai,¹² tandem (anno 1622) Georgius Beseri.¹³ Ante Kassainum tamen parvum, id est, ferme una aetate cum Matthia

Anno 1622 1. pestis

K(irály) Benyeki viximus Abaraini, illo anno quo serenissima ad reginalem etiam majestatem exaltata Karolli Susanna pia in Domino obdormivit, quod anno 1622 factum est. Fuerunt hist temporibus in Hun-garia incursiones Kozachorum per Georgium Homonnai molitae (anno 1619), cum serenissimus princeps Gabriel Bethlen pro Patria nostra et religione se imperatori Romanorum strenue opponeret similiter triumpharet, fames pestilentiaque iisdem temporibus grassabant.

7 Alább a szerző az esküvő időpontját február hónapra jegyezte fel.

8 Személyére vonatkozó pontosabb adatokkal nem rendelkezünk.

9 1619. november 10-én lelképásztorként vett részt a csengeri zsinaton (Borovszky Samu: Tiszántúli ev. ref. papok /1597-1679/. Bp., 1898. 12.)

10 Rozgonyi rektorságán kívül, életére vonatkozó más adatot nem ismerünk.

11 A kéziratban áthúзва.

12 További életútja ismeretlen.

13 További életútja ismeretlen.

Divagatus sum, eravi. Notatis et praefatis annis praeterea et didici, nunc Szent Péterini, nunc Kendini, quandoque Tölczekini, nonnunquam Fűzerini et Bárczaini fui et Kassoviensi, Uyfalusini quoque, forsan anno 1620. Hic poenam temerariae paternae desertionis sustuli difficilem quia ferocissimi canes proeliis sinistris suram dilaniantes et eius magnam partem devoraverunt. Huius vulneris virus non solum vehementissimos toti corpori dolores induxit, verum etiam litterarum studiis remoram fecit. Haec est mea confusa peregrinatio puerilis.

Telki Banya

Anno 1625 mense Septembri salutavi scholam Telki Banyanam. Hic ... laboravi et ad aetatem pubertatis perveni anno 1626 vernali tempore.

Patach

Hinc discessi anno 1626 Julio et anno 1626 post dies caniculares veni in scholam Patachinam cum Michaelae Georkei¹⁴ cui servivi fideliter pro virili(!) ad diem Paschalis usque. Ibidem post factus sum famulus generosi domini Johannis Ilosvai adolescentis optimi docti cum quo et aliis quibusdam nobilibus videlicet Simone Sztoyka, Sigismundo Kohani etc. tam fideliter informatus sum a viro humanissimo, litterarum scientia ac doctrina peritissimo domino Stephano Pastoris Gönczi,¹⁵ studioso eius scholae tunc solertissimo nunc vero pastore Tarczaliensis Ecclesiae vigilantissimio; quod post Deum primas illi et domino meo Johanni Ilosvai praefato pro eo quod honeste vestiverit, large alluerit, humanissime tractaverit ac saepissime(!) etiam docuerit semper tribuam laudes Deum, pro illis orando precor ut largissime remuneretur. Fuit tunc ibi rector clarissimus et reverendus vir Johannes Comiati,¹⁶ rector reverendus et clarissimus vir dominus

14 A sárospataki kollégium anyakönyvében: Michael D. Györkei. Rector Redmetziensis (Vö. Gulyás i. m. 121.). Miskolczi Csulyak István zempléni református esperes egyházlátogatási jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy 1629. június 28-án még ő volt a redmeci iskolamester (Zoványi Jenő: Miskolczi Csulyak István zempléni ref. esperes /1629–1645/ egyházlátogatási jegyzőkönyvei. = Történelmi Tár, 1906. 64.)

15 Gönczi István (1610/11 k.–1680 k.), 1623-ban subscribált Sárospatakon, majd 1631-től külföldön tanult Leiden, Bréma, Francker egyetemén. Hazatérve rektor Tarczalon, majd Vizsolyon, Somodon. Ismert 1677–80 között Marosvásárhelyen is egy hasonló nevű lelkipásztor (Czeglé Imre: A brémai főiskola magyar diákjai 1618–1750. ItK 1974. 96.)

16 Feltehetően megcsalta Rozgonyit az emlékezete, mert ezidőtájt, 1626 és 1628 között a sárospataki kollégium Komjáti Dávid Mátyás nevű rektora ismert (A sárospataki főiskola tanárainak életrajza = Sárospataki Füzetek, Új folyam II. 1885. 30–33.)

Johannes Simandi.¹⁷ Vivi hic annos duos. Hinc, anno 1628 Septembris 10 die profectus sum in scholam, Tolczvainam in qua per doctissimum ac humanissimum virum Paulum Szerdahelium¹⁸ rectorem praefatae scholae diligentissimum receptus fui in numerum succrescentium et ferme per spatium unius anni fideliter in artibus ac moribus honestis instructus sum, quia illi scholae, domino rectori ac sodalibus iuxta consuetudinem ac leges receptas honeste oratiuncula valedixi anno 1629 Augusti 15 die.

Mox consilio quorundam amicorum signanter autem Michaelis Makfalvi, Johannis Bekeni ac Johannis Bodoki¹⁹ Novembris 10 die ingressus sum Transylvaniam, regionem soli fertilissimi, accolarum natione ac religione diversarum, eam siquidem incoluerunt tunc temporis intervallo Hungari quidam religionem orthodoxam (vulgo Calvinianam calumniose vocatam) pie ac vere profitentes, quidam papisticam, nonnulli vero arianam alias Davidis Franciscanam ac unitariam vocitatam, aluqui et judaismum sequentes; Saxones lutheranismo addictissimi, germani partim anabaptismo partim verae ac evangelicae religioni una cum Scotis; Valachi, Graeci, Armini, Traces quoque vel semipapismo, Judaei corruptissimo judaismo astrictissimi. Tum, cessi in urbem celeberrimam Transilvaniae Clauseburgum, alias Claudiopolim ibique in Album orthodoxae scholae sub rectore vigilantissimo domino Martino Thallyai²⁰ inscriptus sum Novembris 13 die, qua tempestate ferme, id est, 16 die Novembris²¹ obiit serenissimus princeps Transylvaniae Gabriel Bethlen. Hic continuavi studia sub praefato rectore et ipsi succedentibus Johanne P. Varadi, Johanne Tholnaeo (qui post, id est, anno 1638 prelaudabiliter

17 1631 és 1634-ben újhelyi lelképásztorként említik (RMK III. 1469 és 1502. sz.) Föltehetően azonos a későbbi zempléni esperessel (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. II. Szerk. Keserű Bálint. Bp.—Szeged, 1966. 316.)

18 Az 1629. május 15-i vizitáció alkalmával még hivatalában volt, de 1632-ben már más töltötte be azt (Zoványi i. m. 51, 267).

19 Makfalvi Mihály 1666-ban Forgolányban volt lelképásztor. Bökényi János nevű lelképásztor szerepel 1634-ben Csaholczon és 1675-ben Makón (Borovszky i. m. 35, 19, 40) Bodoki János életútját homály borítja.

20 Tályai Márton (1605?-1642) hollandiai és angliai tanulmányútját megelőzően 1628 és 1630 között volt Kolozsváron rektor. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I. Szerk. Keserű Bálint. Bp.—Szeged, 1965. 31, 37-38, 468-474.)

21 Bethlen Gábor halálának helyes időpontja 1629. november 15.

1632, Corona

functus est officio rectoratus S. Patachini), Stephano Szölösi²² per annos duos, menses 4. Hinc honestis litteris domini Ananiae Apaczai²³ pastoris Hungaricae ecclesiae Coronensis, nomine totius ecclesiae, ad me directis, vocatus sum ad officium rectoratus in scholam famigeratae ac celeberrimae urbis Coronensis Hungaricam anno 1632 Februarii 4 die, huic vocationi album calculum adjiciendo valedixi Claudiopolitanae scholae 5 die Februarii, eiusdemque diei 11 hora matutina iter inchoando idem emensus sum (?) ad 9^{num} Februarii perveniendo Coronam ubi, postmeridie honorifice a domino Verbi Dei ministro ac praecipuis nationis Hungaricis accolis Coronensibus jussu primari judicis et pastoris praefatae urbis Christophori nimirum Hersel(?) et Simonis Albolij, quorum ille iudex his ecclesiastes, introductis sum scholam Ungaricam Coronensem. Hoc officium, etiamsi in eodem multis vicibus variis rationibus auctione quoque salarij retinere voluissent, ob amorem ac incrementum designavi anno 1633 Maii 29 die, cum ferme in tota Transylvania grassaretur pestis.

1633, 2. pestis

Hic vixi itaque annum unum et septem septimanas. Inde progrediendo, iis temporibus quibus spectabilis ac magnificus dominus dominus David Zolyomi in captivitatem serenissimis principis Transylvaniae domini Georgi Rákoczi primi inciderat in qua ad hunc usque diem in arce Kővár tenetur ac in captivitate moritur anno 1649 authumnali tempore.

1633, Collegium Albense

Veni in illustrissimum ac florentissimum Bethleno-Rakoczianum Albense collegium 15 Aprilis anni 1633 cum eius (habenam) a professoribus omnium artium longe colentissimis, nimirum:

---

22 Váradi P. János 1634. május 5-én a fejedelem alumnusaként indult külföldre tanulni. További életútja, a látogatott egyetemek ismeretlenek (Adattár I. 358.); A puritánus Tolnai Dali János alakja általánosan ismert, kolozsvári rektorsága peregrinációját előzte meg 1630-31-ben (Miklós Ödön: Tolnai Dali János ifjúkora = Dunántúli Protestáns Lap 1921. 62-72.); Szölösi István életútját, kolozsvári rektorságát homály fedi. 1654-ben szerepel egy ilyen nevű lelképásztor Nagybányán (RMK III. 1878), 1637. június 14-én a debreceni zsinaton pedig egy hasonló nevű boldogfalvi domidoctus lelképásztor volt jelen (Borovszky i. m. 20.)

23 Apaczai Benő Ananias 1628-ban lett a brassói magyar reformátusok lelkésze. Megelőzően Sárospatakon tanult (Bán Imre: Apaczai Csere János. Bp., 1958. 22-23.)

1. Johannes Henrico Alstedio, viro huius seculi non solum diligentissimo, sed etiam omnium liberalium disciplinarum extraordinarie peritissimo, quem admodum inter caetera opera ipsius Encyclopedia, Triumphus Biblicus, Prodromus, Prophetica Polemnica, Casuum Theologiae maior, minor, Questiones, Definitiones, Distinctiones, Similitudines Theologicae, Turris Davidis, Turris Babel, Logica Theologica, Philosophica Varia etc., testantur qualis est Metaphysica, Phisica, Philomela Logica etc.²⁴

2. Magistro Philippo Ludovico Piscatore²⁵ theologo purissimo ac pijssimo.

3. Johanne Henrico Bisterfeldio,²⁶ non absimilis Alstedio praesertim subtilitatisbus philosophis

Rectoribus item Hungaricis domino Petro T. Kapornai²⁷ et domino Petro Eose Maxai²⁸ doctissimis, clarissimis felicissime moderarentur, (ab quibus) ab his, cum ad informationem publicam benignissime receptus fuisset sequenti statim die, id est, 16 Aprilis tandem et numero Neutralistarum, id est, eorum qui ibi tunc propriis sumptibus se sustentabant (dividebatur, notum est, totum collegium in tres praeceptas conciones, praeter minores, quarum 1-ma erat Alumnorum, 2-da Neutralistarum, 3. Privatorum, hi a civibus et alijs, isti proprio aere, illi pia memoriae principis domini domini serenissimi Gabrielis Bethlen sumptibus sustentabantur) assumptus fui post quinque septimanas, Maii

---

24 Alstedt, Johann Henrik (1588–1638) Herbornban volt tanár és onnan Bethlen Gábor hívására, 1629-ben Gyulafehérvárra jött tanítani. Az itt felsorolt műveinek pontos címe megtalálható Nicéron könyvészetében (Nicéron, R. P.: *Mémoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la république de lettres. Avec une catalogue raisonnée de leurs ouvrage*, tom. XLI. Paris 1740. 300-311.)

25 Piscator, Ludovicus Philippus Németországból Bethlen Gábor hívására érkezett Gyulafehérvárra, ahol 1630 és 1648 között tanított és retorika tankönyvet adott ki (RMNy 1614.)

26 Bisterfeld, Johann Henrik (1606?–1655) Herbornban volt egyetemi tanár, majd 1630-tól Gyulafehérváron tanított (Kvacsala János: Bisterfeld János Henrik élete = Századok, 1891. 447-478, 544-577.)

27 Kapornai Tornatoris (Esztergályos) Péter 1625 és 1629 között Bethlen Gábor alumnusként tanult Németalföldön (Adattár I. 267.; Zoványi 1977. 293).

28 Maksai Öse Péter (1599 k. – ?) hollandiai és angliai tanulmányok után lett 1633 körül rektor Gyulafehérvárt, korábbi feltevések szerint 1627-28-ban töltötte be ezt a hivatalt (Adattár I. 291-294.)

scilicet 21 die eiusdem anni in numerum Alumnorum, eo tempestate qua Johannes Keszrői²⁹ episcopus omnium orthodoxorum ecclesiasticorum Hungaricorum et quorundam Saxonorum et Valachicorum, vitam clausit mortalem. In huius praefati viri tumultu concionati sunt dominus clarissimus ac reverendissimus Thomas Tiszabeczi³⁰ et dominus reverendissimus ac clarissimus Georgius Czulai,³¹ hic Enyediensis, ille Claudiopolitanus concionatores patherici(!); quum pro modulo divinitus concesso studia mea diligenter continuarem ob multam sollicitationem clarissimi domini Stephani Szigeti³² rectorem Albensem praefatum succedentem et humanissimum virum Mattheum Hunyadi³³ cantorem ecclesiae Albensis dignissimum post annum unum integrum et menses tres persuasum subire officium rectoratus oppidi Banfi-Hunyadiensis anno 1634 Julij 23 die ad spatium unius anni, quod antequam emensus fuisset visitavi patriam meam Rozgoninum anno 1635 in qua divina ita dirigente providentia post reditum, duabus septimanis oberavimus pro more nuptias sororis meae germanae minoris natu Borbala Varga 21, 22, 23 diebus Februarij,³⁴ quam Andreae Kantor elocavimus, qui est eiusdem loci accola ac hunc usque diem. Ex patria ob comitum inopiam et itineris difficultatem plane ad 14 Aprilis potui regredi Banfi-Hunyadinum ad officium continuandum quo cum defunctus fuisset paulo ante annum ex gratia clarissimi domini senioris districtus Calotaszegh, Thomae Tiszabeczi et clarissimi domini Nicolai Petri³⁵ Verbi Divini ministri humanissimi, vigilantissimi, collegae mei clarissimi item totius ecclesiae Hunyadiensis (quae tali officij mei functione aliquot honorificis

1634, Banfi Hunyad

Collegium Albense

29 Keszrői Dajka János (1580 k – 1633) 1618-tól töltötte be az erdélyi ref. püspöki tisz-
tet.

30 Tiszabeczi P. Tamás (? – 1645) ekkor Kolozsváron volt elsőpap és a kolozs-kalotai
egyházmegyének esperese.

31 Czulai György (? – 1660) ezidőtájt Nagyenyeden lelkész és esperes. 1650-től püspök.

32 Feltehetően a kollégium alsóbb osztályaiban tanított, miként előbb is említi a szerző.

33 Elképzelhető, hogy Bánffihunyadról származott s ezért egyengette Rozgonyi útját
szülővárosának iskolája felé.

34 Korábban az esküvőt januári keltezéssel említi.

35 Talán azonos személy azzal a Nicolaus K. Petrinus-szal, aki 1625. szeptember 3-án
iratkozott be a franekerai egyetemre (Hellebrant Árpád: A franekerai egyetemen
tanult magyarok = TT 1886. 602.)

petitionibus praemissis, ulterius quoque peramanter fungi voluit) redii ad pristina studia in collegium Albense 16 Julij anno 1635 ad praefatos sapientiae fontes, clarissimum videlicet ec clementissimum dominum Johannem Henricum Alstedium ac magistrum Philippum Ludovicum Piscatorem, Johannes Henricum Bisterfeldium, Stephanum Szigetium, Franciscum Torockközium³⁶ quorum hi duo rectores illi tres professores fuerunt, qui iterum parente meum redeuntem suscipiendo, receperunt, in suum discipulorum numerum, quam primum illuc perventum fuit, sed quia cohors concioque Alumnorum, quam integrabat numerus quadraginta studiorum, nullo deficiebat in eorum numerum, 6 tandem die Octobris vicissim denuo receptus sum. Sed, hoc quoque vice collegij commoditate uti, diu praevoto, non licuit. Nam etiamsi honesta recusatione honorificam oblationem officij rectoratus Eczyediensis scholae tunc ab illustrissimo domino Stephano Bethlen erectae, statim sequenti mense a clarissimo domino superintendente (Stephano K. Gelei), datam non suscepissem, tamen eiusdem viri gravissimi emissionem in civitatem (regiam) privilegiatam Marus-Vasarheli ad gubernationem scholae ibidem existentis ac optare ac suscipere ac assumere debui.

1636-1637, Marus Vasarheli

In quo premissa oratione de ortu Musarum a reverendissimo ac doctissimo domino pastore (nam alter aberat) ac prudentissimis civibus humanissime introductus sum Aprilis 18 die anni 1636, quo temporis spatio fuit ibi praeco Verbi Divini primarius reverendissimus ac clarissimus dominus Stephanus Tiszabeczi,³⁷ paterne indole me ad suae vitae habitum amans ac promovens tum in priore, tum in posteriore. Hac officij mei functione ac antequam claudentem ibidem altera vice susceptum officium rectoratus pie in domino post varios cruciatus obdormivit ac finijt vitam hanc mortalem anno 1640 Novembris 22 hora 3 post meridiana. Secundarius vero ovium Christi pastor fuit reverendissimus dominus Martinus Thordai,³⁸ primario non absimilie benevolentia erga me

36 Feltehetően a kollégium alsóbb osztályainak volt tanítója.

37 Külföldi tanulmányai végeztével 1628-ban Kolozsváron második prédikátor, az 1635-40. esztendőkbén marosvásárhelyi lelkipásztor, a marosi és a görögényi egyházmegyék esperese volt. Két fia: Gáspár és Tamás is külföldön tanult lelkipásztor volt (Adattár III. 90-91.)

38 Nagy Szabó Ferenc a város krónikása nem emlékezik meg róla (Nagy Szabó Ferenc: Chronika a világnak lett dolgairól. ETA, I. Kolozsvár, 1855.)

Alter reditus in collegium
Albense. 1638. 17. Jan.

affectus. Judex primarius erat Petrus Szabo Maior,³⁹ qui etiam cum suis civibus me semper humanissime receperunt, acaptaverunt, tractaverunt. (Hoc anno, id est 1636 authumnali tempore victi sunt Turcae in proelio Szalontaiensis.)⁴⁰ Hunc statum continuavi ad 13 diem Januarij anni 1638; vixi itaque hic primum annos 2-os absque mensibus 3-ibus ac septimanis totidem.

Hinc crebra sollicitatione ac petitione (maximo siquidem affectu ferebat ad aliquantulo maius studiorum meorum augmentum) tandem a clarissimo ac venerabile viro domino Stephano K. Gelei superintendente orthodoxorum pastorum universorum in Transilvania existentium meritissimo, efflagitavi libertatem regrediendi secunda vice in collegium Albense ad 17 Januarij. Quo regredi permissum est mihi, nam tam studiorum meorum continuandi causa, quam suscipiendi itineris Belgici illinc meliorem occasionem captandi gratia. Quam etiam cito nactus sum,

Iter Hollandicum

nam cum a celsissimo principe Transylvaniae Georgio nimirum Rakoczi seniore, vernali tempore, multa facundia, foelici ingenio, acri iudicio disciplinarumque omnium scientia prudentus vir Johannes Henricus Bisterfeldius professor philosophiae scholae Albensis ablegatus fuisset ad investigationem verum scientiarum nobis tunc incognitarum apud reges ac principes Franciae, Angliae, Hollandiae etc. tunc nos ipsos, consilio benevolorum, cum clarissimo ac doctissimo juvene viro Johanne Tsyernatfalvi,⁴¹ amico meo syncero charitatis vinculo semper mihi ad vitae usque habitum devotissimo (qui nunc Deo fevente est orthodoxus Verbi Divini minister Udvarheliensis vigilantissimus ac senior fratrum veram religionem profitentium sedi Siculicalis Udvarhel dignissimus) adjuncti sumus ac pecunia a clarissimo domino praefato superintendente patrono nostro summa observantia colendissimo bene instructi, auxilliant Deo feliciter inchoavimus Alba Julia 14 die Aprilis anni 1638 Enyedinum eodem die perveniendo, sequenti vero, id est 15 Claudiopolim, 16 Banfihunyadinum, 17 in vicinatem Rev trans fluvium Crysium (vernali praecipue tempore ob rapiditatem periculosissimam quam efficiunt inundationes repentinae), 18 Varadinum, 19 Debreczinum, Gavainum, quod est situm cis Tibiscum prope, 21 S. Patachinum.

39 Több ízben viselt bíróságot, meghalt 1648. május 16-án (Nagy Szabó i. m. 152.)

40 Utólagos betöltés széljegyzetben.

41 Életútjára vonatkozóan jelenleg csak a Rozgonyi közlései állnak rendelkezésünkre.

Hungaria

Hinc magno cum apparatu comitum cum celsissimi principis praefecto, non solum Patachiensis sed etiam reliquorum bonorum universorum Transtibiscum existentium, generoso domino Thoma Debreczeni Barsainum, in quo est iucundum ac optime munitum castellum celsissimae principissae Susanae Loranfi, pervenimus 22 die Inde 23 ego diverti in patriam propter consanguineos fratres ac sorores, reliqui vero iter suum(!) Somosdinum usque emensi sunt. Quos ego die 24 cum fratre germano Matthia S. Rozghoni et altero consanguineo egregio nimirum Georgio Király in itinere assequutus sum ante prandium et opposito Eperies ac his fraterne valedicendo cum praefatis comitibus transeundo Bartvam urbem Macovicainum quod est in finibus Poloniae, eodem die nosmet ipsos contulimus.

Rutinia

Ubi, postquam ad triduum commorati fuisset, renovavimus iter nostrum versus Poloniam per montes Crapath vocatos, quos ut tutus transmeare valeamus, quoniam ibi perplurimi viatores a praedonibus ac latronibus Rutinicae gentis despoliantur ac trucidantur, a pixedariis peditibus quibusdam illustrissimi principis in regni Poloniae marginem comitati sumus 26 die Aprilis. Quibus eodem die regressis nos postridie pervenimus Cracoviam celeberrimam urbem regiam Poloniae.

Polonia

Ex qua ultimo, id est, 30 die Aprilis egressi, 2 die Petracoviam civitatem Poloniae, 4 Toronium Prussiae urbem, 9 vero tandem Dantiscum sive Gedanum non solum Prussiae quoque emporium ante prandium ingressi sumus. Ubi alimento duarum septimanarum instructi in ipso festo Ascensionis Christi a meridie, qui fui 13 die Maii periculosissimum ac multum formidabile iter marinum aggressi sumus in Mari Baltico. In quo etiam si placide cum lenibus ac mitibus ventis eo die ac nocte pulsi navigaremus sequentibus asperius tractati, marinam aegritudinem ac commotionem stomachi ac capitis dolorem constantem, praecavere non potuimus, qua ego laus Deo tollerabilius socio meo domino Tsernatfalvio fui affectus ita ut ipsum aliquantulo curare valuerim. Post haec navigavimus in Daniae regnum, ubi anchoris jactis in

Prussia

Dania

stricto mari ob angustiam ipsorum lingua Szond vocato substitimus circa civitatem Elzenor 18 Maii, in quam visendi gratia cum in scapha ingressus

fuissem multi tamquam aliquod stupere dignum monstrum ob vestes hun-garicas, quas nondum ad hunc mutaveram, admirati sunt. Hinc 21 die so-lutis navibus remissis carbasis devecti sumus in mare Oceanum et pelagus quod est secundum Gothiam emensi, cum versus Frisiam veniremus ab ingentibus procellis ac fluctibus tota nocte divi Pentēcostes vehementer vexati, vigilando ingēti, formidine correpti totam illam noctem insomnem duximus ac periculum horribilis naufragii vix praecavere potuimus, ex quibus si Omnipotens Dominus clementer liberaverit in oratione mea promisi, inter caetera, hoc si prospere ad meam nationem quoque reduxerit dederitque mihi benedictionem suam tantam quotannis recurentibus diebus Pentecostes vel vero eos post aut ante proxime antecedentes vel consequentibus ubicunque vivo ad vitae habitum usque recordabor illius benignae liberationis ac pauperibus, si in loco habitationis meae fuerint tales, sive illi sunt scholastici, sive politici sive alij cuiuscunque ordinis solita largiorem ac extraordinariam exhibebo elemosynam pro facultate mea divinitas concedenda. Quod auxiliante Deo hactenus pro modulo feci Marus-Vasarhelini studiosis, Kezdi-Vasarhelini alterius ordinis sequentibus mensam praeparando ac cibando, hoc facere (vel aliter id praestare) in posteram quoque (absit arrogantia vel ostentatio) promptus paratusque sum tam diu, quam diu in his terris Dominus me clementer conservando ad id me juverit.

Redeo ad rem. Orationem nostram Dominus Deus, in eo etiam, et reaudiendo sedavit tempestatem statim illucescente die, qui fuit Maii, ac devenire fecit 26 die Amsterodanum urbem Hollandiae nobilissimum hodie totius orbis emporium, cuius opulentia ac admirabilis commerciorum frequentia vel (ex) eo aestimari potest, quod vectigal librae publicae, quod ipsi oppido cedit (excisam vocant) quotannis XLIII millibus florenorum, imposito vero, quae publico penditur, totidem et pluribus interdum millibus, in singula semestria redimitur (vide Respublicae Belgicae descriptionem pag. mihi 69).⁴² Hic longe maiori admiratione fuimus recepti quam in Dania, nam cum iremus

42 A város leírását szinte szószerint idézi a közkedvelt „útikönyvből”: Belgii contoederati respublica seu Gelriae, Hollandiae, Zelandi, Trojecti, Frisiorum, Transisalariae, Groningae chorographica descriptio. Lugduni Batavorum. Ex officina Elezeviriana. 1630. 61-63.

in platis ad portam Lugdunensem, mulierculae, viri, pueri ac virgines catervatim, in solitas nostras Hungaricas vestes aspiciendo cum admiratione sequebantur nos, ad navem usque ordinariam qua conscensa eodem die 26 Maii silicet devecti sumus quasi hora 6 promeridiana Leidem sive Lugdunum Batavorum, ocellum urbium Hollandiae, sive urbis ipsius nitorem structuramque situs oportunitatem iuxta atque amoenitatem spectes, sive civium et incolarum frequentiam omniumque artium mechanicarum et presertim lanificij cultum. Duo hanc urbem maxime nobilitant: primum obsidio, tam fortiter mensibus contra potentissimum Hispanorum exercitum tolerata et repulsa, secundo Academia florentissima et toto iam orbe celeberrima.⁴³ In hac academia SS. Theologiae studio sedulo incumbentes nostrae nationis candidati, cum nostrum adventum ferme eadem qua ingressi fuimus hora animadverissent, honesta salutatione ac praesentia in diversorio latae platae aureo lilio denominatae animum refecerunt et de moribus consuetudineque illius nationis et urbis pietati, honestati et utilitati nostrae inservientibus informarunt, vestes hungaricas, ibi pro miraculo habitas, exuendo fuimus(?) ibi usualibus illico induendo, habitum nostrum patrialem mutarunt in hollandicum. Sequentibus vero diebus magna cum humanitate usque ad 29 diem omni christianitatis atque hospitalitatis officio pie exceperunt. Post de proprijs cubiculis providerunt in lata platea sub signo aurei floris nuncupato, pactione facta cum hospitibus pro singulis septimonatim floreno hollandico, praeter victum, qui quoque gravissimo veniebat precio, nam pro una libra carnis bovillae vel vaccinae expendendi fuerunt stipheri quatuor, id est denari quatuordecim hungarici (stipherus, notum est, unus valet denarios sive numos hungaricos 3 obolum unum depuloptus(?), pro ovina totidem saepius plures, pro larido octo nonnunquam novem stipheri, pro libra casei tantum quantum pro carne bovina, pro galina saepius viginti, aliquando plures vel pauciores pullo; cervisiam communis comparatur stipheris duobus in Martio facta, quatour eius mensuras nostri octalis sive juxta capredine paulo minor est; vinum francicum (quod bonitate transylvanicum superat, notum est, nostrum transylvanicum vinum longe praestantius non in omnibus tamen locis sed implerisque) paulo maioris mensurae nostrae hominae sive dimidae octalis stipheri sex quandoque novem, nonnunquam 10,

---

43 A Leidenről szóló rész is az előző jegyzetben említett műből van átvéve.

hispanicum duplo precio proxime praefato. Initiis diebus, Alboquoque Academiae Batavae Leidae existentis humanissime inscripti sumus⁴⁴ per Constantinum Empereur SS. Theologiae doctorem et Controversiarum Judaicarum ac Linguae Sanctae professorem⁴⁵ pro tunc rectorem magnificum academiae dictae Leidensis, in qua animi culturam in disciplinis liberalibus, praeter professorem honorarium, extraordinarios magistros, doctore ac professores hi ordinarie (excoluerunt). Professores ac doctores exercuerunt publice in academia:

Johannes Polyander SS. Theologiae doctor, Antonius Valeus SS. Theologiae doctor, Antonius Thysius SS. Theologiae doctor, Jacobus Triglandius similiter doctor SS. Theologiae, Daniel Hensius Historiarum professor, Adrianus Falcoburgius doctor Medicinae, professor Chyrurgiae et Anatomiae, magister Jeremias Hoelzlin Linguae Graecae professor, dominus Nicolaus Dedel Juris Utriusque doctor, magister Jacobus Golius professor Matheseos, magister Daniel Sinapius professor Ethices, Petrus Cunaeus Utriusque Juris doctor, Evvaldus Scriveliuſ Medicinae et professor, magister Janus Bodecherus Banningius professor Physices, Adolphus Vorstius Medicinae professor, magister Jacobus Golius Linguae Arabicae professor, Arnoldus Vinnius Juris Utriusque doctor et professor, Otho Hewenius doctor Medicinae, Franciscus du Bon professor Logices, Johannes Lynderhausen Juris Utriusque doctor et professor, Marcus Zuerius Boxornius Eloquentiae professor, Adolphus Vorstius Botanices professor, Johannes Valaeus Medicinae doctor et professor, Antonius Thysius Juris Civilis et Poesos professor, omnes numero 24.⁴⁶ Nostrae nationis juvenum virorum ibi tunc temporis degentium haec sunt nomina: Petrus Debreczeni, Daniel Kolosi, Benedictus Szikszai, M. Kecskemeti, Stephanus Vári, Stephanus Szepsi,

---

44 Az egyetem anyakönyve szerint Johannes Souterius néven 1638. május 31-én iratkozott be (Deutsch, Franz: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Leyden, 1575-1875 = Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, N. F. VI(1880) 209.)

45 1627-től a héber nyelv tanára Leidenben. Megh. 1648-ban (Neu-vermerſtes Historisch-und Geographisches Allgemeines Lexikon... III. Theil. Bazel, 1742. (NHG) 274.)

46 A tanárok névszerinti felsorolása is arra utal, hogy Rozgonyi peregrinációja alatt már vezetett naplót, vagy pedig peregrinációs albuma segítségével állított össze névsort.

Johannes Molnar Szenciensis Alberti filius, Franciscus Pankotai.⁴⁷ Hinc postquam valedixissemus hospitibus, popularibus, amicis ez alijs quibus conveniebat, venimus in academiam Frisicam, quae est Franquere, 18 die Septembris anno 1638 itinere marino ob vehementissimos fluctos extraordinarios, distorto formidoloso, calamitoso tali in quo spem de vitae mortalis ulteriori prorogatione ferme totam deposueramus. Divina tamen favente gratia omnes liberati sumus salvi et incolumes circa urbem Vorcum Frisiae in littore maris existente illinc partim navi canalitia ac lacustri (non, notum est, ausi fuimus mari iterum nos committere obdictum horribile periculum), partim curru per longas ambages tandem pervenimus dicto die Franqueram Frisiorum, ubi hos reperimus populares: Andream Ungvarium, Georgium Tornyum, Johannem Nikos Papainum, Stephanum Siderium Debreczenium, Thomam Kisfaludium, Nicolaum Zabalainum, N. N. p. Szczenium.⁴⁸ Postero die inscripti

---

47 Debreceni Péter 1636. május 13-án iratkozott be a leideni egyetemre (Teutsch i. m. 209.) további életútjára vonatkozóan lásd Zoványi i. m. 139.; Kolosi Dánielről Herepei János írt (Adattár I. 445-447.); Szikszai Benedek 1637. augusztus 11-én iratkozott be a leideni egyetemre (Teutsch i. m. 209.); feltehetően erről a Nicolaus Ketzkemeditől van szó, aki 1636. május 14-én a leideni, 1637. július 13-án pedig a franekeri egyetemnek lett hallgatója (Teutsch i. m. 203. és Hellebrant i. m. 604.), 1636-ban egy ajánlásban mint a váradi iskola egykori contrascribáját említik (RMK III. 1515.) Megfordult Angliában is, a puritanizmus híveként tért haza és lett váradi rektor, ahonnan lelkipásztori szolgálatba ment (Adattár II. 40-43.). Vári István nevével 1636. június 22-én a franekeri, 1638. május 18-án a leideni egyetem anyakönyvében találkozunk (Hellebrant i. m. 604.; Teutsch i. m. 209.), Zoványi szerint 1638 elejétől Debrecenben volt rektor, majd Váriba ment lelkipásztornak (Zoványi i. m. 676.). Szepsi István 1637. augusztus 21-én Leidenben, 1638. május 31-én Franekerben iratkozott be az egyetemre (Teutsch i. m. 209.; Hellebrant i. m. 6004.) Szenci Molnár János tanulmányairól, életéről ír Herepei János: A házsongárdi temető régi sírkövei. Bp., 1988. 240-243. Pankotai Ferenc életútját bemutatja az Adattár II. 44-46.

48 Ungvári András — feltehetően szerzőnk tévesen adja meg a keresztnévet, mert a leideni egyetemen 1636. október 4-én Franekerben pedig 1638. május 31-én „Michael T. Ungvari” iratkozott be (Teutsch i. m. 209.; Hellebrant i. m. 604.) Londonban is megfordult, egyik aláírója a Londoni Liga néven ismert puritánus egyezségnek (Adattár II. 422.) További sorsát nem ismerjük. Tornyi György I. Rákóczi György alumnusa volt, 1636. szeptember 12-én a franekeri, 1639. április 1-én a leideni egyetem hallgatója (Hellebrant i. m. 604. és Teutsch i. m. 209.), hazatérte után pedig a nagyszombati ref. iskola rektora (Adattár II. 536-537.) Pápai Nikos János — az előbbivel együtt iratkozott be a két egyetemre, ő is fejedelmi alumnus volt és hazatérte után Pápan lett

sumus⁴⁹ Albo academiae per magnificum dominum rectorem Cornelium Pynakerum⁵⁰ Juris Utriusque doctorem eximium. Accepti quoque sumus humanissime apud clarissimum ac doctissimum Johannem Macovium⁵¹ Theologiae doctorem et lateras habenas illius academiae directorem. His temporibus die scilicet 7 Novembris anni 1638, cum in portu Flid vocato ex varijs provincijs reversi nautae ac negotiatores aliquanti spem constitissent, nocte diei praenotatae, ob vehementissimos extraordinarios ventos, horribile naufragium ducentarum navium marinarum et paulo plurimum passi sunt ex quibus duae ex India reversae binas singulae (ut dicebantur) auri tonnas praevalentes merces continebant.

Iter ichoando

Hinc, postquam per anni unius et duarum mensium spatium absque uno die Theologicis et alijs ad Theologiam pertinentibus studijs publice et privatim incubuissem, migravi solus absque alijs Hungaris secunda vice Lugdunum Batavorum Novembris 22 die, novo stylo, magna cum molestia vento contrario ad 24 diem Novembris anno 1639.⁵² Parum abfuit huius itineris continuatione quin ab ultimo velo navis circa Enchusam urbem Vest-Frisiae influctus marinos non detrusus nam pileo et capite excusso ... eiusdem veli caput quoque laeserat.

Hic, cum bono Deo, cum ad annum 1640 permeavissimus, vidi in publico theatro anatomico corporis virilis et muliebris dissectionem anatomicam per dominum doctorem Medicinae anathomicae sectionis peritissimum Adrianum Falcoburgium, illius 21, 22, 23 usque ad 28 Januarij diebus, hujus vero Martij 3, 4, 5-9 diebus. Item musicum

---

rektor (Adattár II. 537.) Debreceni Siderius István 1638. március 10-én iratkozott be a franekeri egyetemre (Hellebrant i. m. 604.) Kisfaludi Tamás 1638. február 23-án Franekerben (Hellebrant i. m. 604.) majd 1638. április 22-én Leidenben tünik fel Thomas Kisualdi néven (Teutsch i. m. 209.) Zabolai Miklós a háromszéki Zaboláról származott, 1635-ben valamelyik erdélyi iskolában tanult, apja lófő, 1638. április 28-án a franekeri, 1639. június 26-án a leideni egyetemre iratkozott be (Adattár II. 368-369.) Szenczei N. N. Feltehetően arról a Johannes B. Szenczeiről van szó, aki 1636. október 17-én a franekeri egyetemen szerepel (Hellebrant i.m., 604.)

49 Az anyakönyv szerint a beiratkozásra 1638. szeptember 18-án került sor (Hellebrant i. m. 604.)

50 Piracker, Cornelius a jog professzora Leidenben. Meghalt 1645. január 15-én (NHG 5. Theil, 965.)

51 Maccovius (Makowski) Johannes lengyel eredetű teológia tanár Franekerben (NHG IV. Theil, 978.)

52 Az anyakönyvben november 29-én (Teutsch i. m. 209.)

campanis viginti (ut dicitur) duabus, harmonicam melodiam eam quamcunque voluit suavissime instar cimbali vel potius instrumenti musici illius, quod nostrates virgina vocant, pulsantem in turri Leydensi 9 die Februarii, quod septimaniatim ter ad minimum praeter ordinariam menstrualementem melodiam horologii pulsum sive sonum praecedentem facere solent artificiosissime. Vidi etiam pumiliones duos Franequerae Frisiorum, quorum alterius, viri, triginta trium annorum, longitudo erat quasi ulnae cum dimidio, alterius, foeminei sexus viginti trium annorum, ulnam unam longitudo non superabat.

Iterum Leidae finaliter valedicendo professoribus, amicis ac benevolis regressus fui Franequeram a die 10 Martij ad diem 14 ejusdem mensis cum quibusdam condiscipulis popularibus Michaeli nimirum Szent-Peteri, Petro Thallyai, Andreas Uyfalusi et Stephano Bolczyhazi,⁵³ vento secundo quidem, sed vehementissimo, frigidissimo nivibus mixto pluvioso, in fine turbine periculoso tam vehementissime flante, quoad velis dilaceratis e regione urbis Harlingae in qua est portus Frisiacus, anchoras coacti fuerimus iacere et illic substitere usque ad refluxum maris.

1640. reversio in
Hungariam

Hoc anno Franekera (cum socio Johanne Tsyernatfalvi) coepimus reverti in patriam cum Clementissimo Deo 29 die Maii navigavimusque Harligiam (Harlinga in Flid portum communem Hollandiae et Frisiae). Pervenimus 10 die Junii et conscendimus navem Ufes Foppes, cuius navis insignia erat Falco albus, belgice Vitte falk(!). Hic magna cum molestia morati sumus duas septimanas absque duabus diebus ob ventum contrarium. His diebus veteri stylo recurrentes dies Pentecostes celebravimus ibidem juxta consuetudinem Frisiacam. (Duas Pentecostes celebravimus in mari: unam novo stylo, alteram veteri stylo, illam anno 1638, hanc 1640). Ex Flid quasi cum trecentis navibus egressi fuimus 11 Junii novo stylo, Maii 25, 26

53 Szentpéteri Mihály 1640. március. 6-án íratkozott be a franekeri egyetemre (Szabó T. Ádám: Beíratkozott magyar diákok a franekeri egyetemen = Névtani Értesítő 7. Bp., 1982, 52.; Nicolaus Vedelinus professor elnökletével tartott 1640-ben megjelent disputációk magyar hallgatói között szerepel a neve (RMK III. 1557.) Tallyai Péter 1638. augusztus 11-én a leideni, 1640. március 6-án a franekeri egyetem hallgatója, a Vendelius vezette disputációk résztvevője (Hellebrant i. m. 605. és Deutsch i. m. 209.) Újfalusi András 1639. augusztus 11-én Leidenben, 1640. március 6-án Franekerben íratkozott be. További sorsa ismeretlen. Bósházi István 1638. július 30-án íratkozott be a franekeri egyetemre.

diebus veteri stylo, quasi hora 10 diurnam, vento lento collateralis ad sequentis diei lucem, in qua statim ita mutatus est in contrarium in mari Oceano, quod ab ea contra intentionem nostram pulsus fuimus in Norvegiam provinciam regis Daniae ad 21 diem Junij, quo quoque primum a 12 die Junij conspecta fuit a nobis terra praedictis diebus nullibi visa, 22 die in mare praeter navigavimus Gottiam, paulopost Eiland vocatam provinciam. Tandem Deus gratosus, nostri miseratus, sub vespera 22 diei donavit optatissimo collateralis vento, cuius beneficio 23 die praeter omnem spem pervenimus primo diluculo in Dania, Szond ipsorum lingua, quod mare angustum scilicet, notum est, locus ille marinus quasi collum maris Oceani et Baltici. Ibi cum substitissemus, ingressi urbem Daniae Elzenor vocatam, mansimus per biduum, scilicet ad 25 diem Junii. In quo die mare sumpto jentaculo in aurea vitula solutis anchoris, remissis velis quasi hora 10 renovavimus nostrum iter, non sine timore, nam primum in navem alteram, deinde in sabulum navis nostra ferme illisa fuit. Ventus ad Copen-Hagam, usque sedem Regis Daniae, fuit collateralis, tandem mutatus in contrarium, quo tamen 26 die in mari Baltico praeter navigavimus Cretam, Pomeraniam sive Pomerlaniam provincias, vexati horrenda tempestate vehementissime praecipue 28 die Junii in quo tanta fuit ibi caligo diurnis horis, quod non ultra lapidis jactum perspicere potuerimus, postea cessavit hic turbo 29 die ita quod ad ... etiam usque vento fuimus destituti, a meridie autem ortus est collateralis, mox in contra diu versus, tandem ultima vice 30 videlicet die Junij, horis pomeridianis vento secundo gratissimo donati a provincia Kassih(?) quae 10 milliariibus distat ab urbe Dantiscana, velavimus in Dantiscanum portum sub ... vespertinum et navi egressi, ex portu pede cum devotis gratiarum actionibus laetantes appulimus Dantiscum 1 die Julij. Ubi cum, non sine dispendio viatici nostri, partim ob inopiam aurigarum, partim ob fallaciam quorundam nos tribus vicibus frustrantium quadrigariorum coacti fuissetus menere ad diem 10 Julii, tandem 10 die iter suscipientes in inferiore suburbio, a quodam Italo nomine Bernardo Jobi honeste recepti sumus, jentaculo absque omni solutione. Et post iter continuantes per Siforam, Merem, Niuburgum, Grandvidens (est urbs in littore Vistulae sita), Turunium, Slusuvam, Clodovam, Zegerum, Petracoviam (hic in cuiusdam templi superliminari vidi hanc blasphemam inscriptionem: Crux te sacra semper adoro), Prusbergum oppidum Mazoviae, Lascosum oppidum (in quo a quodam baccalauro, in specie Judaeorum, ob hungaricas scholasticas vestes damno

affecti fuisset si generosus ac magnificus dominus Pan Stralsa illum super non compescuisset), Cracoviam, Nyepoloniczem, Visinczam, veterem Szondeczy ac quasdam et quondam ad Hungariam pertinentes decem civitates transeuntes attingimus fines Hungariae dulcissimae patriae nostrae 31 die Julij et ingressi Hethasinum ad pernoctandum. Ibidem eodem die 31 Julij primum facti sumus cum socio domino Johanne Tsernatfalvi uterque barbati chirurgo abrassionem barbarum non permittentes. Hinc 1 Augusti Parva Cibini ac Sarosimi moram nectentes venimus Eperyesinum ad prandium, ubi ad triduum a Johanne Kabarcz cuthurnifice circa Sclavonicum templum habitante sustentati sumus absque solutione, humanissime, christianissime. Post per eundem a civitati comitati 3 die Rozghoninum, locum nativitatis meae, adivimus. In quo cum quievissemus apud fratrem meum consanguineum Matthiam et Georgium Király diebus 8 profecti sumus per Györkeinum pagum in quo manet nostra noverca Ursula Pap, tunc conjunx Johannes Kasko, Uyvarosinum, Czyergeinum, Uyhelinum, Saros-Patachinum, Nanasinum, Beszermenium, Debreczenum, Nagy-Mariainum, possessionem patroni mei generosi domini Georgij Tholdi, Varadinum, Revinum, Feketoitum, Banfi-Hunyadinum, Clausemburgum, Thordainum, Enyedynum ad 7 diem Septembris Albam Juliam.

Maros-Vasarhelinum

Ubi statim post triduum a Marus-Vasarhelien-sibus honestam vocationem altera vice ad officium ante peregrinationem hanc omissum, rectoratus scilicet scholae eorundem acceptavi condicionem et honeste a clarissimo domino superintendente⁵⁴ dimissus illinc socio totius huius nostrae peregrinationis jam saepe praefato clarissimo domino Johanne Tsernatfalvi et ceteris quibus conveniebant ibidem valedicendo 13 die Septembris, venimus ad 15 diem ejusdem mensis Septembris et post dies quinque, 21 Septembris a pastoribus reverendis ac doctissimis ejusdem ecclesiae Stephano videlicet Tiszabeczi ac Martino Thordai circumspcctisque consulibus civitatis Marus-Vasarhel ac iudice primario scilicet Paulo Literato, habita oratione

⁵⁴ Geleji Katona István 1640. szept. 13-án arról értesíti a fejedelmet, hogy „...megérkezvén kegyelmes uram azok két alumnusok, akiket vártam, békével: jó két atyafiak, ha isten élteni őket, jó tanító emberek lesznek, egyiket Vásárhelyre adám scholamesterségre...” (Adattár I. 486.)

De informatione studiosae juventutis, honorifice introductus fui.⁵⁵ (Secunda vice introductus sum scholam Marus Vasarhelinum anno 1640 Septembris 21). Ita cum bene Deo(!) finis peregrinationis meae ad alienigenas nationes et oras exteriores impositus est 21 die Septembris spatio duorum annorum integrorum dimidij et dierum aliquot.

Hoc anno (22 Novembris) obiit Stephanus Tiszabeczi pastor primarius Merus-Vasarheliensis seniorque sedis Siculicalis Marus, meus benevolus et nunquam obliterandus promotor, cui in eodem officio successit clarissimus vir dominus Gaspar Veresmarti⁵⁶ sequenti anno 1641 Aprilis 28. Cuius et circumspecti praefati judicis Pauli Literati eorumque vitae sociarum honestissimarum consilio, suasu ac cura desponsui mihi in futurum coniugium sacrum pudicam ac piam virginem Barbaram Medgyesi domini Francisci Medgyesi (tunc accolae M. Vasarheliensis) filiam, ipsi anno 1626 Aprilis 21 natam Claudiopoli.

Anno 1642. De sponsatio
meae

Anno 1642 Februariis 9 die, qui tunc fuit 5 Dominica post Epiphaniarum, cum qua sponsa Deo ac omnium amicorum et benevolorum consentientibus suffragijs iuxta consuetudinem orthodoxae ecclesiae vinculo conjugali coniuncti sumus ejusdem anni Septembris decimo die per clarissimum dominum Gasparum Veresmarthinum. Iisdem diebus convivium quoque nuptiale celebrando in praesentia praecipuorum civium Marus Vasarheliensium av aliorum generosorum ac reverendorum virorum ac mulierum cum ad hunc fungor officio rectoratus in schola Marus Vasarhelina. Quam officio functinem designavi anno sequente, id est, 1643 (vivendo hic annos 2, menses 9, dies quinque) Junij 24 die secunda vice post legitimam vocationem ad Sacri-Ministri officium, ad quod per manus impositionem saepe praefati clarissimi domini superintendentis Stephani Gelei, 17 die Junij consecratus ordinatus Marus-Vasarhelini in synodo generali, ductus sum divina favente gratia pascere de Verbi Divini pabulo ecclesiam orthodoxam civitatis sedis Siculicalis Kezdi anno 1643 Junij 30 die a meridie. Bina vice M. Vasarhelini mansi per annos integros

---

55 A marosvásárhelyi ref. egyházfiak számadásában feljegyezték: „Szeptember 21-én introducaltuk Rozgoni uramot a scholában, akkor fenn maradván bíró uram polgár uramékkal az mester uram házában ebédén esperes uramékkal költöttünk akkor flor. 3 den. 8.” (Kolozsvári Református Egyházkerület Marosvásárhelyi gyűjtőlevéltára. Egyházfiak számadásai nr. 36/1639-40.)

56 Életére vonatkozóan lásd Adattár II. 223-246.

quatuor, menses 5, dies duas. His temporibus anno 1644 et 45 feliciter belligeravit et regnum suum auxit princeps Transilvanus Georgius Rakoci I-mus cum imperatore Romanorum.

Kezdi Vasarhelinum

His diebus K. Vasarhelini suscepi et coniuge mea per benedictionem Divinam filiolum primogenitam Helenam Rozghoni anno 1645 Aprilis 18 die (sub Capricorno) natam, nocturno tempore circa 12 vel primam horam. Post hunc annum et bellum praefatum ferme totam Transylvaniam peragravit ac vastavit pestis saevissima (eius anno que duravit usque ad annum 1648). Haec tertia pestis in cursu vitae meae. In hac peste mea coniux miserime cruciata doloribus amisit fructum ventris suae (maternalis?) mensis Januarij die 15 anni 1647 quasi trium mensium cum dimidi et absque (diebus quinque), nostram lacrimabilem tristitiam sequenti anno commutavit clementer in gaudium, nam 14 aut 15 Aprilis, qui tunc fuit (dies Passionis et Quietis Domini nostri Jesus Christi) Dominica Palmarum tertia vice concepiens uxor mea sequenti anno peperit, anno 1648 Januarius 29 Johannem Rozghoni⁵⁷ tertio genitum nostrum in oppido Kezdi-Vasarhely in aedibus parochialibus sub crepusculo vespertino hora 4-ta (post ... cum Solis eum Marte sequenti die sub Ariete signo coelesti) in primo quadrante Lunae. Quem sequenti statim die 30, non aegritudinis necessitate coactus, sed gratitudine erga Deum motus (qui tunc erat dies Jovis, die, notum est, Mercurij natus) per S. Baptismum initiavimus et unanimi voto cum matre eius Barbara Medgyesi ad sacrum vel scholari vel ministrij officium (si Dominus illum ad talia aptum clementer fecerit) devovimus. Deus n(oster) prosperare digneris eum cum alijs nostris et reliquorum christianorum liberis in omnibus bonis, utilitatibus, pijsque rebus. Amen.

Post haec et clementissima provisione Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti, postquam veram ac antiquissimam religionem publicis disputationibus in tribus sedibus Siculicalibus Kezdi scilicet, Szepsi et Orbai item concionibus mille triginta septem, id est 1037, in oppido Kezdi Vasahel et pago Oroszfalu vocato, filiala ecclesiae dicti oppidi, et ferme quotidiana biblica coram populo lectione cum bono Deo docuissem ac

---

⁵⁷ Rozgonyi P. János 1679-1682 és 1688 és 1692 között a székelyudvarhelyi iskola tanáraként vált ismertté (Kis Ferenc: A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium története. Székelyudvarhely, 1873. 23-24.; Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1976. 220.)

propagassem annis integris quatuor mensibus decem et die uno, conclusi devota gratiarum actione et brevi valedictione S. Ministrij mei officium primo die Maij 1648. Et sequenti die ejusdem mensis ac anni, mane cum auditorum meorum multis lachrimis subsequentem et utroque sexu congregato magno comitatu regressi extra oppidum substitimus. Ubi illis breviter ultimum cum dixissem vale genibus flexis, faciebus ac manibus in coelum sublatis, humiles Deo Optimo Maximo gratias egimus pro omnibus spiritualibus et corporalibus in nos collatis beneficijs, supplicavimus quoque pro eorundem continuatione, auctione ac foelici itineris et officij nostri successu. Sic tandem, non sine dolore, mandentes undiquoque oculos ac facies conspicientes, disiuncti sumus ab ipsis, ac currum conscendentes iter suscepimus versus Nagy Enyedinum, ut iuxta legitimam illud vocationem, etiam illi pabulo Verbi Dei, ecclesiam juvante Deo Optimo Maximo secundum gratiam mihi divinitus datam pascere. Quo pervenientes 7 die Maij a meridie a senatu amplissimo civitatis Nagy-Enyed honeste receptus ac statutus sum in successorem reverendi ac clarissimi viri domini Petri Dengelegi,⁵⁸ quondam pastoris ecclesiae dictae N. Enyediensis primarij vicinarumque in comitatibus Albensi, Thordensi, Küküllövariensi sedisque Aranyas dispersarum senioris respectu officij pastoratus, respectu senioratus autem 24 die Junij ejusdem anni in synodo generali ibidem celebrata.

Nagy-Enyedinum

Hic ex clementissime Dei dispensatione ac paterna cura peperit uxor mea quartogenitam nostram Barbalam Rozghoni Januarij 10 die hora quarta vespertina, in crepusculo, prima quadra Lunae sub signo Arieste, die Lunae 1650. Deinde effluxis annis duobus et diebus septem decim enixa est quintogenitum nostrum Samuelem Rozghonium anno 1653 Januarij 27 ante Novilunium duabus diebus in ultima quadra Lunae, die Lunae, sed eheu miser! — brevi, id est, a nativitate duabus septimanis et die uno vitam clausit hanc mortalem et sepultus est honorifice in cimiterio plateae Varczagas e regione cathedrae. Ac per hoc

Nativitas filiulae Barbarae
Rozghoni

Samuelis ortus et occasus,
1653

58 Külföldi tanulmányok után előbb tanár volt Kolozsváron, majd 1634-től Alvincen, 1636-tól pedig Enyeden lelkipásztor. Feltehetően 1648-ban halt meg (Adattár I. 302-305.)

Elisabetha nascitur 1654

infante denato vertente anno et si non masculo donavit tum clementer Deus nos nova prole sextogenita Elizabetha Rozghoni anno 1654 Aprilis 2 die hora tertia nocturna elapso uno die post Plenilunium, sub Libra signo coelesti, die Jovis in magna septimana vel hebdomada (ut vulgo vocatur), quodie excurrit matris ejus, uxoris meae Barbarae Medgyesi (nata, notum est, erat anno 1626 Aprilis 2 die) annus aetatis vigesimus octavus et coepit esse annorum viginti novem, id est 29, sexta habitationis meae Nagy-Enyedini anno, vitae huius mutabilis quadragesimo primo, conjugij duodecimo, S. Ministrij vero anno undecimo, currentibus.

**Sándor TONK: Die Lebensbeschreibung von János Varga (Sutoris)
Rozgonyi**

Die diesmal veröffentlichte Lebensbeschreibung kann aus zwei Gründen für wichtig gehalten werden: einerseits als kulturgeschichtliche Quelle des 17. Jahrhunderts, andererseits als Aufzeichnungen zu einer Selbstbiographie. Der Verfasser hatte die Laufbahn eines typischen Kirchen- und Schulangestellten der Zeit, hat in verschiedenen Partikularschulen und seit 1626 in Sárospatak gelernt, später als Stipendiat der Stiftung des Fürsten Gábor Bethlen in Alba Julia (Gyulafehérvár). In den Jahren 1638–1640 hat er zwei Jahre in den Niederlanden verbracht, zunächst in Franeker dann an der Universität Leiden studiert. In Franeker hat er zu einer theologischen Disputation zwei Responsionen verfasst, seine beiden Antrittsreden („De ortu Musarum“ im Jahre 1636 und „De informatione studiosae juventutis“ im Jahre 1640) sind aber nicht mehr vorzufinden. Nach seiner Rückkehr begann er seine Aufzeichnungen mit dem Titel *Descriptio annualis*, die dann bis zum Jahre 1654 reichen. Die Reisebeschreibung bildet auch dem Umfang nach den wichtigsten Teil des *Diariums*. Auf die Veröffentlichung soll nicht verzichtet werden, obwohl diese Reisebeschreibung keine besondere Invention aufzeigt und auf einem niedrigen Niveau der Denk- und Schreibweise steht. Fundort: Bibliothek der Rumänischen Akademie der Wissenschaften in Klausenburg (Cluj Napoca), Bestand der Gesellschaft des Siebenbürger Museums, Sammlung Kemény, Signatur „*Collectio manuscriptorum vol. XXXI. Varia*“.

Személy és helynevek helymutatója

- Abrahamides, Isaacus** 26, 29, 32
Aethiopia 90, 103, 108, 118
Affinis Cornides, Thomas 25
Affinis, Georgius 26
Africa 90, 108
Agria vide Eger
Agricola, Georgius 89, 91, 101—103, 107, 108, 117, 118
Aitis, Balthasar 11, 33
Alba Julia vide Gyulafehérvár
Alba Regia vide Székesfehérvár
Albelius Márk 4
Albelius Simon 4
Albertus Magnus 93, 110
Albolij, Simon 150
Aldanus, Bernardus 60, 65, 77, 83
Alegambe, Philippus 123
Alexander Magnus vide Nagy Sándor
Alma 133
Alpok (Alpes) 98, 114
Alstedt, Johann Henrik 151, 153
Alvinc (Vincu de Jos) 166
Ameyden, Theodorus 123
Andreae, Andreas 30, 33
Andreas, Jacobus 13, 21
Anglia 149, 151, 154, 159
Apáczai Benő Ananias 150
Apáczai Csere János 150
Apicius Sámuel 4
Appon Proni 20, 21, 29, 34, 35
Apponyi János 32
Apponyi Pál 29, 30
Apponyi Péter 30
Apponyi Zsuzsanna 29
Aristharcus 63, 81
Aristoteles 90, 92, 104, 108, 109, 119
Árva (Oravsky Podzamok) 29
Assakürt (Nové Sady) 1
Augustinus, Aurelius 10
Avenarius, Johannes 14
Bajmóc (Bojnice) 2, 9, 11—14, 16—18, 20—22, 24—27, 29—35
Balanyi György 125
Balázs Mihály 49, 56
Bán Imre 150
Bánffyhunyd (Huedin) 147, 152, 154, 163
Banialuka 44
Banningius, Janus Bodecherus 158
Banov 26, 34
Baranyai Decsi János 49
Barbarus, Hermolaus 95, 112
Barberino Francesco 129, 137, 138, 140
Barboricz, Georgius
Bárcza 148
Bars 24, 25, 28, 29, 31, 32
Barsai Debreceni Tamás 155
Barta Mihály 30
Bártfa (Bardejov) 9, 14, 35, 155
Barthakowicz, Fraanciscus 26
Bartholerowjch, Barbara 24
Bartholinus, Caspar 100, 116
Báthory István, princeps Transylvaniae 12, 51, 52, 86, 69

- Báthory Zsigmond, princeps Transylvaniae 49
 Bay András 60, 77
 Bécs (Vienna) 7, 9, 13, 132
 Béla, IV., rex Hungariae 17
 Belgica *vide* Belgium
 Belgium (Belgica) 154, 156
 Belgrád *vide* Nándorfehérvár
 Benyeki Király Mátyás 147
 Bergamo 125
 Berlász Jenő 49
 Beseri, Georgius 147
 Beszterce (Bistrica) 57, 74, 98, 114
 Besztercebánya (Neosol, Banská Bistrica) 10, 34
 Besztercei Simoni Pál 87, 104, 105, 120
 Bethlen Gábor, princeps Transylvaniae 143, 147, 149—151, 153
 Biccse (Bytca) 3, 5
 Biheg 44
 Bisackius, Johannes 20, 33
 Bisterfeld, Johann Henrik 151, 153, 154
 Bistrica *vide* Beszterce
 Bitskey István 123
 Blum, Nicolaus 1, 5, 18
 Bocatius János 3
 Boccolo, Alessandro 130
 Bocskai István 2
 Boczko, Georgius 29
 Bodinus, Johannes 91, 108
 Bodoki János 149
 Bohemia 29
 Boldogfalva (Blhovce) 150
 Bon, Franciscus du 158
 Bonfinius, Antonius 51, 53—57, 64, 65, 68, 70—74, 83
 Bornemisza Péter 8
 Borovszky Samu 147, 149, 150
 Bossány (Bosany) 27—30, 31, 33
 Bossányi Gábor 19
 Bossányi György 28
 Bossányi István 27
 Bossányi János 28
 Bossányi Miklós 30, 31
 Boxornius, Marcus Zuerius 158
 Bozna 45, 46
 Böhm Fábán 4
 Bökényi János 149
 Bősházi István 161
 Böszörmény 163
 Brancz, Dorothea 12
 Brancz, Margaretha 20
 Brandenburg 9
 Brandorff 15, 35
 Brassó (Corona, (Brasov) 150
 Bremen (Bréma) 148
 Brenner Márton (Martinus Brennerus) 56, 57, 74
 Brentius, Johannes 14
 Brescia 125
 Brezen 20, 34
 Briga *vide* Brzeg
 Broderics János (Stephanus Broderithius) 61, 79
 Broderithius, Stephanus *vide* Broderics János
 Brutus (Bruto), Johannes Michael 49—59, 61—68, 70—76, 79—81, 84
 Brzeg (Briga) 1, 2, 5, 8, 18
 Buda 7, 9, 56, 57, 59, 60, 73, 74, 77

- Bulgarius György** 5
Cabanius, Daniel 28, 33
Calacinas, Nicolaus 10, 33
Callisthenes 51, 68
Camerino, Venantius Fidelitus de
 131
Campania 101, 117
Capello, Vettor 127, 136, 138—
 140
Capran, Michael 29, 33
Capri, Johannes 26, 33
Cardanus, Hieonymus 91, 97,
 108, 113
Cardella, Lorenzo 126
Cassovia vide Kassa
Castaldus 63, 80
Cedak, Nikolaus 28, 33
Centorius 65, 83
Cernak, Jonas 24, 26, 27, 33
Cernen 29, 35
Cesius, Michael Angelus 133
Chemnicus, Martinus 14
China, Eleuterio 125
Chinoranium 26, 33
Cholchis 101, 117
Chrenocz 11, 17, 20, 22, 35, 36
Chresnowec 11, 22, 33
Chur 98, 114
Cibinium vide Nagyszeben
Cicero, Marcus Tullius 54, 57, 58,
 71, 74, 75
Ciscanus, Martinus 59, 77
Claudiopolis vide Kolozsvár
Clausenburg vide Kolozsvár
Clodovia 162
Cobellutio 133, 136
Colacinas, Nicolaus 10
Colossa 101, 117
Cordara 126
Cordinis, Daniel 9
Cornides, Thomas 25, 33
Corona vide Brassó
Coronidis, Adamus, Radwanien-
 sis 31, 33
Cortesi, Titus Alexander 56,
 73
Cothurnarius Hranicae, Georgius
 28
Cothurnarius Mátyás 5
Cothurnarius, Mariana 20
Cothurnius György 2, 26—28
Cracovia vide Krakko
Cremona 129
Croatia 15, 17
Csaholc 149
Csenger 147
Csernátfalvi János 154, 155, 161,
 163
Csulai György 152
Cunaeus, Petrus 158
Cupa 45
Cur bég 45
Curcovicius, Georgius 6
Czegle Imre 148
Czemanka, Andreas 7
Czepus vide Szepesség
Czyergenium 163
Dani, Petrus Nicolaus 14
Dánia 13, 155, 156, 162
Daniel, Johnatas 39, 41
Dantiscum vide Gdansk
Danzka vide Gdansk
Dávid Ferenc 149
Davidis, Gaspar 16, 33
Debrecen 150, 154, 159, 163
Debreceni Péter 18, 159

- Debreceni Siderius István 159,
 160
 Dedel, Nicolaus 158
 Demeter András 3
 Dengelegi Péter 166
 Dietrichstein Ádám 57, 74
 Diodorus Siculus 56, 73
 Dionysius Areopagita 55, 72
 Diossy, Andreas 30, 33
 Dobai Székely Sámuel 3
 Dobsina (Dobschau) 39
 Doczi, Nicolaus 11
 Dorithitius 8
 Dorotheus Tamás 3, 5
 Drasskowitz, Adamus 28, 33
 Dresden (Drezda) 39, 40
 Dzian, Johannes 28
 Eber, Paul 1, 2, 4, 6, 9
 Eberhardus, Matthias 10, 33
 Eck Bálint 4
 Ecsed 153
 Eger (Agria) 32
 Ekkenpergh, Ruppen von 44
 Elsenor 155, 162
 Emiliai Szent Jeromos (San Girolamo Miani) 125, 137, 138
 Ennius 51, 68
 Eperjes (Presov) 44, 155, 163
 Erastus, Thomas 91, 97, 108, 113
 Erdély (Transylvania) 49, 50, 51,
 63, 65, 68, 80, 81, 83, 90, 98,
 108, 114, 149, 150, 154, 157,
 165
 Erdély Anna 24
 Esztergom (Strigonium) 17, 18,
 45, 59, 77, 123, 132, 137, 139,
 140
 Fábián Tamás 4
 Fabó András 7
 Fabri, Blasius 31—33
 Fabri, Johannes, Zernowensis 11,
 22, 33
 Fabricius, Johannes 26, 33
 Falchetti, Giovanni 129
 Falcoburgius, Adrianus 158, 160
 Farero, Alessandro 124
 Feketető 163
 Felső-Magyarország 2, 39, 43
 Ferdinánd, I., rex Hungariae 9,
 45, 59, 60, 62, 77, 79, 80
 Ferhat pasa 45
 Fidicinis, Nicolaus 30, 33
 Firenze (Florentina) 53, 70, 140
 Fischer, Balthasar 25, 34
 Flandria 44
 Florantina *vide* Firenze
 Forgács Ferenc 24
 Forgács Mihály 15
 Forgács Simon 15
 Forgács Zsigmond 26
 Forgolány 149
 Fraknoi (Frankl) Vilmos 124—
 126
 Fraknoi Miklós 43
 Franciaország (Gallia, Franco-
 nia) 13, 90, 108, 154
 Franciscus, Barbara 24
 Franconia *vide* Franciaország
 Franecker 143, 148, 152, 159—
 161
 Frano, Andreas, Metropolitanus
 11, 34
 Frelich, Thomas 10, 34
 Frischlinus, Nicodemus 14
 Frisia 156, 159—161
 Füzér 148

- Galenus, Claudius 100, 101, 116
 Gálffy János 49
 Gálgóc 11, 26, 27, 30, 33
 Gallia *vide* Franciaország
 Garsia, Johannes 133
 Gavainum 154
 Gaydell 12
 Gdansk (Danzka, Dantiscum)
     87, 102, 105, 118, 120, 155,
     162
 Gedanum 155
 Gelei Katona István 153, 154,
     163, 164
 Genova 123, 124
 Geographus, Stephanus 56, 73
 Germania *vide* Németország
 Giafer bég 45
 Giczi János 27
 Glatz, Johannes 6
 Glosius, Balthasar 19
 Golius, Jacobus 158
 Gorippus, Crestonius 56, 73
 Gothia 156, 162
 Gönczi István 148
 Göttingen 13
 Gregor Ferenc 6
 Gulyás József 146, 148
 Győr (Jaurinum) 1, 6, 60, 77
 Györkei D. Mihály 148
 Györkei Gáspár 147, 163
 Gyula (Giula) 60, 77, 78
 Gyulafehérvár (Alba Julia) 50,
     63, 80, 81, 143, 146, 149—154,
     163
 Habrika, Hestera 25, 26
 Hailbrunn (Haibronna) 17
 Halwayt, Johannes 22
 Hanak, Johannes 32
 Hangay Zoltán 43
 Hanuy Ferenc 129
 Haring Sylesius, Gorgius 24
 Harlingva 161
 Harney, Martin 123
 Hathalmi Dávid 27
 Hazan pasa 45
 Heernborn 151
 Heliodoros 56, 73
 Hellebrandt Árpád 152, 159—161
 Hensius, Daniel 158
 Hercegovina (Herzegowina) 45
 Herepei János 159
 Herodotos 63, 81
 Hersel, Christophorus 150
 Hewenius, Otto 158
 Hladiss, Georgius 17
 Hodik, Johannes 123
 Hodyk, Isacus 32, 34
 Hoelzlin, Jeremias 158
 Hollandia 143, 149, 151, 154, 156,
     157, 161
 Homerus 94, 111
 Homonnai György 147
 Hrabecius, Raphael 25, 34
 Hranicae Dorottya 5, 15
 Hranicae Mátyás 1—6, 8, 9, 16,
     20, 23, 26, 27, 29, 34, 35
 Hungaria *vide* Magyarország
 Hunnius, Aegidius 23
 Hunyadi János 7
 Husselius, Albertus 4, 5, 7, 8, 13,
     14, 17, 18, 34
 Illésházy (Illieshaz, Illieshazy) Ist-
     ván 2, 27, 43, 44, 46
 Ilosvai János 148
 India 160
 Innsbruck (Oenipontum) 98, 114

- Istvánffy (Isthvanffy, Istwanfi)
     Miklós 43, 44, 46, 49, 57, 58,
     61, 63, 74, 75, 78, 81
 Istvánffy Pál 57, 74
 Italia 90, 101, 108, 117, 125
 Iványi Béla 125
 Ja Bensky, Simone 10
 Jád (Jaad) 98, 114
 Jakó Zsigmond 165
 János Zsigmond, princeps Tran-
     sylvaniae 60, 77
 Jarosch, Matthias 22
 Jaross, Lucas 21
 Jaross, Matthias 21
 Jaurinum *vide* Győr
 Jobi, Bernard 162
 Jovius, Paulus 59, 76
 Kabarcz János 163
 Kalotaszeg 152
 Kamansky, Johannes 32
 Kamerec 12
 Kántor András 147, 152
 Kapornai Tornatoris (Esztergá-
     lyos) Péter 151
 Karintia (Carinthia) 98, 114
 Károly, V., császár 12
 Károlyi Zsuzsanna 147
 Kasay, Jeremias 24
 Kaskó János 163
 Kassa (Cassovia, Kosice) 46, 102,
     118, 147, 148
 Kassai Tamás 147
 Katona, Stephanus 124, 126
 Kawitcius, Michael 26, 34
 Kecskeméti Miklós 159
 Kelcza 32
 Kemény János 143
 Kend 148
 Kerecsényi 60, 61, 78
 Kernerus, Thomas 21, 34
 Keserű Bálint 149
 Keserűi Dajka János 152
 Késmárk (Kesmarok) 39, 40
 Keveházi Katalin 7, 8
 Kézdivásárhely (Tirgu Secuiesc)
     143, 156, 165
 Király György 155, 163
 Király Heléna 147
 Kis Ferenc 165
 Kisfaludi (Kisualdi), Tamás 159,
     160
 Kistopolcsány (Tapolcianky) 27
 Klanicza Márton 8
 Kocs 9, 20, 21, 34
 Kohán Zsigmond 148
 Kokavinus, Briccius 3
 Kolosi Dániel 158, 159
 Kolozsvár (Claudiopolis, Clau-
     senburg, Cluj Napoca) 124,
     143, 149—151, 153, 154, 163,
     164, 166
 Komjáti Dávid Mátyás 148
 Komjáti János 148
 Konstantinápoly 10, 23
 Koppenhága 162
 Kornis, Jules 123
 Kossian, Caspar 20, 22
 Kossut, Johannes 25
 Kovács Sándor Iván 87
 Kovacsóczy Farkas 49
 Kovarc (Kowarcz) 1, 26—28, 30,
     31, 34, 35
 Körössi Ferenc 13
 Kővár 150
 Krakkó (Cracovia) 155, 163
 Krasna 24, 33

- Kryz, Barbara 13
 Kulcsár Péter 87
 Kunischius, Adamus 39—41
 Kutnianska, Dorothea 27
 Kvacala János 151
 Kysel, Paulus 14
 Lajos (Ludovicus), II., rex Hungariae 61, 62, 79
 Landini, Giuseppe 125
 Lanius, Johannes 30
 Laskar 20
 Lasso, Orlando di 2, 17
 László IV., rex Hungariae et Bohemiae 7
 Laurentius, Joachimus 8
 Lauterbacius, Johannes 17
 Lautsek Márton 3, 6, 8
 Lazany, Michael 26, 34
 Leiser, Polykarp 5
 Lengyelország (Polonia) 12, 28, 51, 68, 155
 Leyden (Lugdunum Batavorum) 143, 148, 157—161
 Libavius, Andreas 99, 103, 115, 119
 Likawa 46
 Linscotanus, Johannes Hugo 97, 114
 Lipcse 13
 Lippa 60, 65, 66, 77, 83
 Lipsius, Justus 58, 75
 Liptó vármegye 5
 Literatus, Paulus 163, 164
 Litvai Márton 19
 Livius, Titus 54, 71
 Lochmann család 4, 5, 7
 Lochmann Mátyás 4, 5, 8
 London 159
 Longo, Francesco 129
 Lórántffy Zsuzsanna 155
 Losonczi 60, 77
 Ludan 31
 Lugdunum Batavorum *vide* Leyden
 Lugdunum *vide* Lyon
 Lukács László 126
 Luther, Martin 14
 Lydiat, Thomas 95, 112
 Lynderhausen, Johannes 158
 Lyon (Lugdunum) 53, 70
 Lytwa, Matthias 15
 Maccovius (Makowski), Johannes 160
 Machay, Nicolaus 17
 Magnus Johannes, Catharina 26
 Mágyocsy család 43
 Magyarország (Hungaria, Panonia) 7, 9, 11, 26, 29, 30, 43, 46, 50, 52, 55, 56, 61, 62, 78, 80, 90, 101—104, 108, 117—119, 132, 133, 147, 149, 150, 155, 157, 158, 160, 161, 163
 Major, Georgius 9
 Majtényi László 12, 15
 Majtényi Uriel 12
 Mákfalvi Mihály 149
 Maklári György 147
 Makó 149
 Makovica 155
 Maksai úse Péter 151
 Mansus 63, 81
 Máriássy család 39
 Marosvásárhely (Tirgu Mures) 143, 148, 153, 156, 163, 164
 Matthaei Menyhért 3

- Mátyás (Matthias Corvinus), I.,
 rex Hungariae 7, 51, 52, 56,
 68, 73, 74, 152, 163
 Mátyás, II. rex Hungariae 28, 125
 Maximilian császár *vide* Miksa, II
 Mazovia 162
 Mazzarolus, Felix 133
 Mechmet basa 9
 Medgyesi Barbara 164, 165, 167
 Medgyesi Ferenc 164
 Mediolanensi Lucatello, Antonio
 131
 Mediolanum *vide* Milánó
 Melanhthon, Philippus 7, 9
 Melles de Kubin, Sophia 29
 Mellinus 133
 Momi bég 45
 Mere (Dudince) 162
 Messkal, Ladislaus 16, 34
 Meurerus, Wolphgang 96, 113
 Mihalkowa, Anna 14
 Mihalkowjch, Albert 17
 Mikles, Johannes 12, 34
 Miklós Ödön 150
 Miksa (Maximilian), II., rex Hun-
 gariae 9, 45, 57, 58
 Milánó (Mediolanum) 134
 Mimographus, Publius 41
 Miskolczy Csulyak István 148
 Misnia 13
 Mohács 61, 79
 Mokoschinus, Stanislaus, Teuto-
 lypsenensis 10, 34
 Molitoris, Elizabetha 20
 Moltsányi János 4
 Monok István 49, 56
 Monte Citorio 129, 138
 Moravia 18, 29, 32
 Moses, proph. 94, 111
 Mosóc (Mosovce) 3—5
 Mossai, Zacharias 12, 34
 Mossovi 11, 34
 Motmann 139
 Mustafā basa 9
 Nádasdi Tamás 59, 77
 Nádasdy Ferenc 13
 Nagy Sándor (Alexander Mag-
 nus) 51, 68
 Nagy Szabó Ferenc 153, 154
 Nagyappony (Oponice) 30—32
 Nagybánya (Baia Mare) 150
 Nagyenyed (Aiud) 143, 145, 151,
 154, 163, 166, 167
 Nagymária 163
 Nagyszeben (Cibinium, Cibi-
 u) 87, 105, 163
 Nagyszombat (Tyrnavia, Trnava)
 30, 159
 Nagytapolcsány (Tapolcany) 1,
 26, 28, 29, 34
 Nagyváradi (Varadinum, Oradea)
 60, 77, 154, 159, 163
 Nánás 163
 Nándorfehérvár (Belgrád, Nan-
 dor Alba) 7, 22, 60, 77
 Nepali 16, 33
 Nemeskerth 28
 Németalföld 151
 Németország (Germania) 14, 90,
 101, 108, 117, 151
 Neosol *vide* Besztercebánya
 Neudorf *vide* Szászújfalu
 Niceron 151
 Nicolaus, Petrus 152
 Norvégia 162
 Nyári István 2, 10

- Nyári Lőrinc 60, 77
 Nyári Pál 8, 18, 26
 Nyepolonicz 163
 Nyitra (Nitra) 12, 24, 25, 28, 29,
 31, 32, 34
 Oborowsky János 2, 20
 Oenopontus *vide* Innsbruck
 Oroszfalu 165
 Orrtok 28, 33
 Ortt, Christophorus 11
 Osla 26, 34
 Osztrolúka 3
 Ovidius Naso, Publius 55, 72,
 101, 117
 Paczolti, Balthasar 11, 34
 Paczolti Boldizsár 5
 Padova 49
 Pál, V., pápa 123, 126, 128, 131,
 134, 135
 Pálffy Miklós 32
 Palladius 101, 117
 Palota 22
 Palotka (Palotay), Barbara 25,
 26
 Pankotai Ferenc 159
 Pankowjch, Catharina 24
 Pannonia *vide* Magyarország
 Pap Orsolya 146, 163
 Pápa 159
 Pápai Kristóf 39, 40
 Pápai Nikos István 159
 Paracelsus, Philippus 97
 Paulus, Adrianus 87, 105
 Pázmány Péter 123—140
 Pekre 45
 Pelargi, Laurentius 29, 34
 Pellegrini, Carlo 125
 Pello, Johannes 20
 Pello, Paulus 20
 Petrachovia 162
 Petrakovia 155
 Petri, Michael 24, 34
 Petrinia 45, 46
 Philo Judaeus 94, 111
 Piess, Bartholomeus 21
 Pilcius, Caspar 39, 41
 Piracker (Pynakerus), Cornelius
 160
 Pireneusok (Pyrenaei) 98, 114
 Piscator, Ludovicus Philippus
 151, 153
 Pissten 11, 35
 Platon 94, 111
 Plinius, Secundus Caius 63, 81
 Plutarchus 51, 68
 Pocopanni, Francesco 129
 Podluzan 28
 Pograny, Benedictus 28
 Pograny, Georgius 31
 Polonia *vide* Lengyelország
 Polyander, Johannes 158
 Polybius 51, 56, 68, 73
 Pomerania 162
 Pónik 3
 Poruba 20
 Posga 45
 Posonium *vide* Pozsony
 Pozsony (Posonium, Pressburg,
 Bratislava) 6, 26—29, 32, 43,
 44, 46, 137
 Praedo, Christophorus 27
 Prága (Praha) 127, 130, 134,
 140
 Pray, Georgius 124, 126
 Pregerino, Giovanni Battista 129
 Pressburg *vide* Pozsony

- Privigye** (Prievidza) 4, 5, 11, 13—
16, 19, 20, 22, 24, 25, 30, 33—
36
- Prona** 20
- Pruno, Johannes** 11, 34
- Prusberg** 162
- Prussia** 155
- Ptoleomaeus, Claudius** 63, 81
- Puchovianus, Thomas** 15, 35
- Pynakerus, Cornelius** *vide* Piracker
- Pyrenaei** *vide* Pireneusok
- R. Várkonyi Ágnes** 43, 49
- Racjc** 20
- Radvánszky György** 2, 11
- Rákóczi György I., princeps Transylvaniae** 150, 154, 159, 165
- Rákóczi Zsigmond** 43, 44, 46
- Ramadan bég** 45
- Rastoc (Rastocná)** 34
- Rayman, Benedictus** 15
- Redmecz** 148
- Renzi, Vicenti** 131, 132
- Rév** 154, 163
- Révai (Rewa) Ferenc** 2, 8, 19
- Révai (Rewa) Gabriel** 8
- Révai László** 15
- Ribandeira, Franciscus** 123
- Ridolfi, Lodovico** 130, 131, 134, 136
- Róma** 19, 58, 75, 128—131, 133, 136, 138—140
- Romanus, Johannes Franciscus** 131
- Rostock** 14
- Rozgony (Rozhanovce)** 147, 163
- Rozgonyi Borbála** 166
- Rozgonyi Erzsébet** 167
- Rozgonyi Heléna** 165
- Rözgonyi P. János** 165
- Rozgonyi S. Mátyás** 146, 147, 155
- Rozgonyi Sámuel** 166
- Rozgonyi Varga János (Johannes Souterius)** 143, 145, 146, 148, 154, 158, 164
- Rózsahegy (Ruzomberok)** 4
- Rozsnyó (Roznava)** 4
- Ruberus, Johannes** 11
- Rueber János** 2
- Rutinia** 155
- Ruztan bég** 45
- Salamanca, Franciscus** 59, 77
- Salboch, Johannes** 27
- Salisburgum** *vide* Salzburg
- Sallustius, Caius Crispus** 54, 71
- Salzburg (Salisburgum)** 98, 114
- Samarja** 35
- Samaraeus, Joannes** 32, 35
- Sambucus** *vide* Zsámbocki János
- Sándorffy Mihály** 3
- Sáros** 11, 163
- Sárospatak** 143, 146, 148, 150, 154, 155, 163
- Sartorius, Georgius** 20, 34
- Sartorius, Matthias, diaconus** 29, 35
- Sartorius, Matthias, praepositus** 28, 30, 35
- Sartorius, Nicodemus** 12, 14, 35
- Sávai János** 123
- Savelli herceg** 137, 138, 140
- Saxonia** 13
- Scaliger, Julius Caesar** 91, 96, 97, 108, 113.
- Schembnic** 10, 33
- Schermann, Andreas** 12, 35

- Schlawicae Neosoli** 20, 33
Schloginus, Matthias 19
Scholga, Zacharius 22
Scholginus, Matthias 19, 35
Schrivellius, Evvaldus 158
Schulek Mátyás 3, 4
Schulek Tibor 8
Schwabus, Erdtmannus 105, 120
Scipio 51, 68
Scavorum Carponae 28, 33
Sebedrasky, Martinus 12
Semcinus, Lucas 35
Seneca, Lucius Annaeus 88, 107
Siforia 162
Simándi János 149
Sinapius, Daniel 158
Sixti, Elizabetha 10
Skaca 24
Slowák, Georgius 15, 35
Slusuvia 162
Smitius, Antonius 10, 35
Smolca, Ambrosius 15
Soiterus 59, 77
Solcan 26, 27, 33
Somasca 125
Somod 148
Sorrento (Surrentum) 101, 117
Souterius, Johannes *vide* Rozgonyi Varga János
Spanik, Nicolaus 31
Spetkius Márton 4
Spiglerus, Jacobus 20, 21, 35
Squarius, Angelo 129
Ssamko, Ladislaus 22, 35
Sst'astko, Johannes, Baymocensis 29, 35
Ssyndler, Andreas 14, 35
Starck, Laurentius 8
Stiria (Stájerország) 46, 98, 114
Stöckel, Leonhardus 9, 19, 35
Strabo 63, 81
Strigonium *vide* Esztergom
Styrius Leckle, Wolfgang 23
Suca (Suczan) 8, 26
Sunek, Juliana 27
Svábföld (Suecia) 102, 118
Svájc (Suevia) 13
Sveriensis, Simon Paul 14
Szabó András 39, 43
Szabó Ferenc 125, 126
Szabó Péter 154
Szabó T. Ádám 161
Szabragy Simon 45
Szamosközy István (Stephanus Zamosius) 49, 50, 56, 67
Szapolyai János, rex Hungariae 57, 59, 62, 74, 77, 79, 80
Szászújfalú (Neudorf, Naindorff) 98, 114
Szathmáry Papp Zsigmond 143
Száva 44
Szeged 6
Székelyöldi Kézdi 164, 165
Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) 165
Székesfehérvár (Alba Regia) 2, 22, 59, 77
Szelestei N. László 1
Szenczei B. János 159, 160
Szenczi Molnár János 159
Szentpéter 148
Szentpéteri Mihály 161
Szepesség (Czepus) 17, 27, 102, 117
Szepesváralja (Spissky Známok) 39, 40

- Szepsi Csombor Márton 87, 102, 118
 Szepsi István 158, 159, 165
Szerdahely 29, 36
 Szerdahelyi András 32
 Szerdahelyi Ferenc 29
 Szerdahelyi István 31
 Szerdahelyi Pál 149
Szerencs (Zerench) 44, 46
 Szigeti István 152, 153
Szigetvár (Zigetum) 60, 77
 Szikszai Benedek 158, 159
Szikszó 102, 118
 Szinan bég 45
Sziszek 17, 43
Szlavónia 43
Szolcan 30
Szolnok (Zolnoc) 60, 77
Szomolnok 102, 118
 Szőlősi István 150
 Sztoyka Simon 148
 Szuhay István 49
 Szulejmán (Suliman, Soliman) 45, 59, 61, 62, 77, 78, 80
 Szulyói János 4
 Tacitus, Cornelius 58, 75
 Tacitus, Publius Cornelius 54, 63, 71, 81
 Tályai Márton 149
 Tályai Péter 161
Tapolca 24, 34
 Tapolcai János 26
 Tapolcai, Helena 27, 28
 Tar Ibolya 49
 Taraczközi Ferenc 153
Tarcal 148
 Tardi Gáspár 15
 Tardi Magdaléna 15
 Taurinus, István 63, 81
 Telegdi Miklós 5
 Telekessi Mihály 20
Telkibánya 148
 Teloniatoris, Martinus 29
 Teluss, Matthaeus 12
Temesvár 60, 66, 77, 83
 Tentorio, Marco 124, 125
 Terek, Stephanus 28
 Terney, Matthias 25
 Deutsch, Franz 158—161
Themelyn 19
 Thucydides 54, 71
 Thury András 3, 5, 6
 Thurzó Bernát 12, 14, 17, 18
 Thurzó család 2, 9
 Thurzó György 27
 Thurzó László 19
 Thurzó Miklós 20, 24, 27
 Thurzó Sándor 12, 17
 Thurzó Zsuzsanna 26
Thüringia (Thuringia) 13, 103, 119
 Thysius, Antonius 158
Tiberis 19
Tibiscus vide Tisza
 Timon, Samuel 124, 126
Tisza (Tibiscus) 154
 Tiszabecsi István 153, 163, 164
 Tiszabecsi Tamás 152
Tolcsva 149
 Toldi György 163
 Toldy Ferenc 49
 Tolnai Dali János 149, 150
 Tonk Sándor 143
Torda (Turda) 143, 163
 Tordai Márton 153, 163
 Tornarius, Elias 8

- Torun (Turunium)** 155
Torny György 159
Toscan, Vicenzo 130
Tölczek 148
Törek István 27
Trajanus 51, 68
Transylvania *vide* Erdély
Trcka, Vilhelm 18
Trencsén (Trencin) 6, 10, 11, 28, 34, 35
Triglandius, Jacobus 158
Turcia 14
Túróc vármegye 5, 16, 26
Túrócszentmárton (Martin) 3
Tübingen 13
Tyrnavia *vide* Nagyszombat
Udvarhely 154
Újfalu 148
Újfalusi András 161
Újhely 149, 163
Újvár 163
Ungvári András 159
Ungvári T. Mihály 159
Urbáni Izsák 4
Űry Miklós 125, 126
Vág 32
Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom) 30, 31, 33, 35
Valesius, Franciscus 91, 108
Valeus, Antonius 158
Váradi P. János 149, 150
Varadinum *vide* Nagyvárád
Varczag 166
Varga (Sutorius) György 146
Varga András 6, 49
Varga Borbála 147, 152
Vári 159
Vári István 158, 159
Vasolo, Alessandro 126, 127, 130, 134, 140
Vedelinus, Nicolaus 143, 161
Velence (Venetia, Venezia) 125
Velovicz Gábor 3
Venetia *vide* Velence
Verésmarti Gáspár 164
Vergilius Maro, Publius 55, 72
Verhnerus, Georgius *vide* Werhner György
Veterisolum 11, 12, 15, 19, 33, 35
Vienna *vide* Bécs
Vinica 43, 44, 46
Vinnius, Arnoldus 158
Visincz 163
Vistula 162
Vitellescus, Mutius 126
Vitruvius 96, 113
Vízkeleti Barbara 24
Vizsoly 148
Vorstius, Adolphus 158
Wágner Károly 3
Wagner, Martinus 14, 35
Waiblinga 13
Wajda, Andrea 11
Wernher György (Georgius Verhnerus) 102, 118
Wittenberg (Witeberga) 4—6, 9, 23, 37, 39, 41
Wladik, Jacobus 20
Wikanowa 14
Wodnak, Johannes 24
Wranka Erzsébet 16, 17
Wranka István 5
Wranka János 11, 35
Wranka Judith 10
Wranka Krisztina 1
Wranka Máté 5

- Wranka Pál 1, 5, 9—20, 27, 35
 Wranka Tamás, minister ecclesiae Chrenocensis 5, 9, 12, 35
 Wranka Tamás, pastor in Chrenocz 11, 20, 36
 Wrankowa, Anna 17
 Württemberg 13, 14
 Wyglec 31
 Yosst, Andreas 16, 21
 Zabarelli, Luigi 124
 Zabola 160
 Zabolai Miklós 159, 160
 Zágráb (Zagreb) 44, 46, 49
 Zalensky, Johannes 11, 29, 36
 Zamosius, Stephanus *vide* Szamosközy István
 Zarkocius, Johannes 11, 36
 Zay Miklós 26
 Zemplén 148
 Zernovia 11
 Zigetum *vide* Szigetvár
 Zólyom vármegye 3
 Zólyomi Dávid 150
 Zoványi Jenő 148, 149, 151, 159
 Zrínyi Miklós 9, 60, 77
 Zsámboki (Sambucus) János 62, 79
 Zsámbokrét 1, 22—26, 27, 34
 Zsámbokréti Ferenc 24
 Zsámbokréti László 24
 Zsámbokréti P. János 29
 Zsembéri Balthasar 29
 Zsembéri Zsuzsanna 27
 Zsolna 3
 Zusterbaldt 23
 Zyraky, Susanna 26